

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
2019- YL-145

18. ve 19. YÜZYIL AYDIN SUFİLERİ VE SUFİLERİN
MEZAR TAŞLARI

HAZIRLAYAN
Bircan KAYACAN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN

AYDIN - 2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Bircan KAYACAN tarafından hazırlanan “18. ve 19. Yüzyıl Aydın Sufileri ve Sufilerin Mezar Taşları” başlıklı tez, 00-00-2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:		
Üye		
Üye		

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır. Enstitü Müdürü

Enstitü Müdürü V.
A. Can BAKKALCI

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2019

Bircan KAYACAN

ÖZET

18. ve 19. YÜZYIL AYDIN SUFİLERİ VE SUFİLERİN MEZAR TAŞLARI

Bircan KAYACAN

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN
2019, XII + 116 sayfa

Mezar taşları bir yerleşimin tapusu, tarihsel gerçekliğin taşa nakşedilmiş halidir. XI. yüzyıldan itibaren, devamlı surette artan Türk göçleri neticesinde Türkleşen ve İslamlaşan Aydın'da da, farklı demografik unsurların ve kültürel yapıların etkisiyle çok zengin bir mezar taşı havuzu oluşmuş ve günümüze dek gelebilmiştir.

Çalışmamızda, Aydın'ın muhtelif mezarlıklarındaki 600 mezar taşı incelenmiş ve bu mezar taşları içerisinde tarikat mensubu olan 18 sufinin mezar taşı bulunmuş ve bu mezar taşlarının terk sayılarından 10 farklı tarikat tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Aydın'da ortaya çıkan tarikatlar, bu tarikatların edep ve erkânı, tarikat taclarının özellikleri, bu tarikatlara intisap eden Aydınli sufilerin biyografik bilgileri, ikinci el kaynaklar ışığında yazıya dökülmüş, tarikat mensubu olan sufilerin mezar taşları, edebi şekil ve tezyinat açısından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Böylelikle XV. ve XIX. yüzyıl aralığındaki Aydın'ın dini hayatı, mezar taşları merkezli bir çalışmayla ele alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Aydın Tarihi, Sufi Mezar Taşları, Aydın'daki Tarikatlar, Aydın Sufileri.

ABSTRACT

XVIII-XIX CENTURY ANATOLIAN SUFIS AND GRINDING STONES

Bircan KAYACAN

Master Thesis, Turkish Language and Literature Branch

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Hasan GÜLTEKİN

2019, XII + 116 pages

The sepulchral monuments are the title of deeds and embracing of historical reality engraved on stones. Since XI Century, Aydın had been Turkishized and Islamized as a result of Turkish continues immigration and there were very rich sepulchral monument pool consisted with the effecton of different demographic factor and cultural structure. The story of many people from cults, families, different social statue and field of occupation had been reflected on sepulchral monuments and came until now.

In this study, 600 tombstones in various cemeteries of Aydın were examined and among these tombstones, 18 sufis belonging to the sect were found and 10 different sects were identified from the abandonment numbers of these tombstones. In this context, the sects which emerged especially in Aydın, the decency and the manners of these sects, the characteristics of the sects, the biographical information of the Sufis who were attending these sects, the tombstones of the sufis who were members of the sect, were examined in terms of literary form and ornamentation. it is classified. Thus, XV. and XIX. century, the religious life of Aydın, tombstones centered on the study was tried to put forward.. Thus, it had been revelaed historical period panorama with the based study of spulchral monuments, Aydıns' social and cultural life between XV and XIX century.

KEYWORDS: Aydın Sepulchral Monuments, Cults in Aydın, Aydın Sufis, Male Sepulchral Monuments, Female Sepulchral Monuments.

ÖN SÖZ

Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından desteklenen çalışmamız kapsamında yaptığımız alan araştırmaları neticesinde, Aydın merkezde bulunan Alihan Oğlu İsmail Türbesi haziresinde 37 taş, Çiftçiler Mezarlığı'nda 12 taş, Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii haziresinde 27 taş, Koçarlı'ya bağlı Dedeköy Mezarlığı'nda 52 taş, Sobuca Köyü Mezarlığı'nda 2 taş, Tekeli Köyü Mezarlığı'nda 9 taş, Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda 454 taş, Nazilli ve Nazilli-Ervanlı Mezarlığı'nda 8 taş olmak üzere toplamında 600 adet mezar taşı incelenmiş, bu mezar taşları içerisinde tarikat mensubu olan 18 sufinin mezar taşı bulunmuş ve bu mezar taşlarının terk sayılarından 10 farklı tarikat tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Aydın'da ortaya çıkan tarikatlar, bu tarikatların edep ve erkânı, tarikat taclarının özellikleri, bu tarikatlara intisap eden Aydınli sufilerin biyografik bilgileri, ikinci el kaynaklar ışığında yazıya dökülmüş, tarikat mensubu olan sufilerin mezar taşları, edebi şekil ve tezyinat açısından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Çalışma sırasında desteğini gördüğümüz kişi ve kurumlar satırlarını okumakta olduğunuz bu araştırmanın yükünü hafifletmiştir. Çalışmamızda, bilgi ve birikimiyle yolumu aydınlatan danışman Hocam, Sayın Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışma sürecinde beni cesaretlendiren ve büyük bir alicenaplık göstererek, her türlü imkânsızlığı aşmamı sağlayan Sayın Vali Yavuz Selim KÖŞGER'e ve Vali Yardımcısı Dr. Ömer Faruk GÜNAY'a, Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği Başkanı Mahmut ÖKÇESİZ'e, gerek ilmi gerekse manevi açıdan her daim yanımda olan kıymetli Hocam Dr. Öğr. Ü. Songül Arslan KARAKUL'a ve kıymetli ablam Nurgül ÇILGIN'a, çalışmam boyunca bana destek olan çok kıymetli ablam Sevilay DURMUŞ'a, alan çalışmalarım sırasında, mezar taşlarının temizlenmesinde ve yerlerinin tespitinde yardımını esirgemeyen, Sayın Hasan KOÇALI'ya, Aydın tarihi konusunda derin bilgi birikimini bizimle paylaşan Tarih Danışmanı Ali ÖZÇELİK'e ve her zaman yanımda olan canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bircan KAYACAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
TABLOLAR DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. AYDIN TARİHİ	3
2. BÖLÜM	14
2. AYDIN'DA TARİKATLAR ve SUFİLER	14
2.1. Aydın'da Halvetilik.....	14
2.1.1. Aydın'lı Halveti Şeyh ve Müritler.....	19
2.2. Aydın'da Uşşakilik.....	36
2.2.1. Aydın'lı Uşşaki Şeyh ve Müritler.....	42
2.3. Aydın'da Nazenin-i Uşşakilik	60
2.4. Aydın'da Bektaşilik.....	62
2.5. Aydın'da Kadiriyyelik.....	67
2.6. Aydın'da Rifaiyyelik	69
2.7. Aydın'da Marifilik	72
2.8. Aydın'da Mevlevilik	76
2.8.1. Aydın'lı Mevlevi Şeyh ve Müritler	81
2.9. Aydın'da Nakşibendilik.....	84

2.9.1. Aydınlı Nakşibendi Şeyh ve Müritler.....	86
2.10. Aydın'da Melamilik	94
2.10.1. Aydınlı Melami Şeyh ve Müritler.....	97
3. BÖLÜM.....	98
3. TARİKAT MENSUBU KİŞİLERE AİT OLAN MEZAR TAŞLARININ İNCELENMESİ	98
3.1. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Şekil ve Tezyinat Açısından Değerlendirilmesi.....	100
3.2. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Edebi Şekil ve Metin Açısından Değerlendirilmesi	100
4. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	106
5. KAYNAKLAR.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	116

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Mezar Taşlarındaki Kimlik Bilgileri Dizini	99
Tablo 3.2. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Şekil ve Tezyinat İle İlgili Dizin	100
Tablo 3.3. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Edebi Şekil ve Metinlerle İlgili Dizini.....	103
Tablo 3.4. Allah'a Övgü İhtiva Eden Başlangıç İbareleri	105
Tablo 3.5. Ölüye Kullanılan Dua Sıfatları.....	105
Tablo 3.6. Dua Talebi Kalıpları.....	105

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: Adı geçen eser
Ans.	: Ansiklopedi
Bas.	: Basım
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bl.	: Bölüm
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Hzl.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane
Krş.	: Karşılaştırma
No	: Numara
M.	: Miladi
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
Öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDK	:Türk Dil Kurumu
Yay.	: Yayın

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا ()	a, ā	ص	ş
ا ()	a, e, ı, i, u, ü	ض	z, d
ب	b, p	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ķ
ح	h	ك	k, g, (ñ)
ح	h	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	z, d	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

GİRİŞ

Aydın, sadece zeybekleri ile değil erenleriyle de meşhur bir coğrafyadır. Tasavvuf yolunu açıklayan Anadolu erenleri içerisinde, Ege sufilerinin hususi bir yeri vardır. Batı Anadolu kültür kimliğinin oluşmasındaki tesirleri, edebi çevrelerin şekillenmesindeki etkileri gözden kaçırılmaması gereken unsurlardır. Aynı zamanda bu zevât-ı kirâmın, Halvetilik, Uşşakilik, Nakşibendilik ve Mevlevilik gibi günümüzde de son derece canlı olan tarikat silsilesinin kaynağı olarak ekol teşkil ettikleri unutulmamalıdır. Tarikatlar yayıldıkları her coğrafyada olduğu gibi Aydın ve çevresinde de sosyal ve kültürel hayatın merkezini oluşturmuşlardır. Batı Anadolu'da Aydınogulları Beyliği zamanında yaşanan kültürel değişimin en önemli aktörü olan bu tarikatlar, Osmanlı hâkimiyeti sürecinde de aynı kültürel ve düşünsel yapının korunmasını ve güçlenmesini sağlamışlardır. Bugün ise bu tarikatların varlığına dair izleri dini bir vecibe ve vesika olan mezar taşlarında görmek mümkündür. Aydın'ın merkezi ve bazı köylerinde yapmış olduğumuz çalışma sonucunda tespit edilen 600 adet mezar taşının 18 tanesi tarikat mensubu kişilere aittir. Bu mezar taşlarının tacları, Aydın bölgesinde bir dönem etkin olan, Halvetilik, Uşşakilik, Nazenin-i Uşşakilik, Mevlevilik, Rifailik, Marifilik, Bektaşilik, Melamilik tarikatlarının varlığını göstermesi açısından araştırmacılara delil teşkil etmektedir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. “*Aydın Tarihi*” başlıklı birinci bölümde, ele alınan coğrafyanın tarihsel serüvenine genel hatlarıyla değinilmiş ve bahsi geçen süre zarfında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeler ve bu gelişmelerin mezar taşlarına olan etkisi değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde “*Aydın'da Tarikatlar ve Sufiler*” başlığı ele alınmıştır. Mezar taşlarının başlıklarındaki terk sayıları vasıtasıyla; Halveti, Uşşaki, Nazenin-i Uşşaki, Bektaşi, Kadiri, Rifai, Marifi, Mevlevi ve Nakşibendi tarikatları tespit edilmiş genel kaideleri ve tarikat mensubu şeyh ve müritlerin hayatları anlatılmıştır.

Çalışmamızın “*Tarikat Mensuplarına Ait Mezar Taşlarının İncelenmesi*” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise mezar taşları şekil ve tezyinata göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca mezar taşları üzerindeki metinler edebi açıdan değerlendirilmiş ve manzum-mensur metin olarak ikiye ayrılıp, vezinli şiirleri, secili mensur metinleri, tarih beyitli şiirleri ve kalıplaşmış şiirleri mezar taşlarından örnek sunularak tablolarla açıklanmıştır.

Hızla tahrip olan, kaybolmaya, kırılmaya ve yıpranmaya yüz tutan Osmanlı mezar taşlarının ileride tekrar kullanılabilir bir izinin kalması ve okuyucuların doğrudan kitabeyi okuması amacıyla çekmiş olduğumuz fotoğraflar da büyük boyutlarda biçimlendirilmiştir. Transkripsiyon çalışmamızda, içerdikleri her türlü ayrıntının o dönemde yaşayan bireylerin, toplumunun zihniyetini, kültürünü, eğitimini yansıtmaları nedeniyle ve “taşa sadakat” ilkesiyle, metin tamiri yapılmamış ve metnin olduğu gibi aktarılmasına büyük özen gösterilmiştir.

Alan verilerimizin yanı sıra, konuyla alakalı referans eserler de çalışmamızın çatısını teşkil eden önemli kaynaklardır. Bu konuda oldukça zengin bir literatürle karşılaştığımızı söylememiz gerekmektedir. Özellikle Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si ve Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin yanı sıra şair tezkireleri ile vakıf ve arşiv belgeleri temel kaynaklarımızdır. Ancak söz konusu kaynaklar, ele aldığımız biyografi çalışmaları konusunda tam anlamıyla yeterli olmamıştır. Zira bu kaynaklarda ele almış olduğumuz 600 mezar taşı kişi kimliğinden, ancak 18'i hakkında yazılı bilgi karşımıza çıkmıştır. Bu durumdan çıkarılacak sonuç ise biyografik kaynakların mezar taşı tespitine yardımından çok, tam tersine mezar taşı araştırmalarının biyografik veri tabanına dönüşebileceğidir. Dolayısıyla çalışmamızda kişilerin kimlik bilgilerini ayrıntılı bir şekilde tasnif etmeye özen gösterdiğimizizin ayrıca şekil, tezyinat ve metnin edebi açıdan incelenmesine de son derece önem verdiğimizizin de altını çizmek isteriz.

Mezar taşları, sadece kimlik bilgilerinin verildiği bir vesikadan ibaret değildir. Bezemeleriyle, şekilleriyle, taşın malzemesiyle, başlıklarıyla, yazı çeşitleriyle, metnin manzum yahut mensur oluşuyla, metnin satır sayısı, tarih beyitleri ve manzum şiirlerin özgünlüğü ile erkeğe ve kadına kullanılan sıfatlarla dönemin toplumsal, ekonomik, zihinsel, kültürel ve siyasi durumunu yansıtan birer arşiv belgesi niteliğindedir. Çalışmamız da mezar taşlarının bu ehemmiyetine binaen, özenle işlenmiş ve Aydın'da toprağına ayak bastığımız her mezarlık, henüz yeterince kavrayamadığımız bir dünyanın karmaşık ilişkilerine, toplumsal düzenine, zihinsel yapısına ve estetik kaygılarına bizi biraz daha yaklaştırması arzusuyla incelenmiştir. İşte bu hassasiyetle tamamladığımız çalışmamızın, edebiyat bilim dünyasına bir nebze de olsa katkı sunması ve ileride yapılacak olan benzer araştırmalara hem bir davet hem de –gözden kaçan hatalarına rağmen- bir örnek olması, en büyük temennimizdir.

1. BÖLÜM

1. AYDIN TARİHİ

Tarihsel süreç içerisinde Batı Anadolu'nun en mamur yerleşimlerinden biri hâline gelen Aydın, Küçük Menderes ile Büyük Menderes adlı iki büyük nehir havzasından oluşan, ılıman iklimi, verimli toprakları ve yerleşime uygun coğrafi yapısı nedeniyle pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış kadim bir şehirdir.¹

Diğer Batı Anadolu şehirleri gibi Aydın'daki yerleşim yapısını da büyük oranda etkileyen ilk gelişme, M.Ö. 1200 yıllarında yaşanan Deniz Kavimleri Göçü'dür. Dor Göçleri olarak da adlandırılan bu kitlesel demografik hareketliliğin akabinde, Balkan menşeli Traklar ve Argoslular, boğazlar yoluyla -ya da Ege Denizi aracılığıyla- Büyük Menderes Ovası'na dek uzanmışlar ve bu bölgeye geldikleri zaman, yerleşik düzene geçme kararı alarak tarım kültürüne yönelmişlerdir.² Böylelikle şimdiki Aydın ilinin kuzeyinde, Kestane dağlarının hemen güney yamacındaki plato üzerinde kurulan bu yerleşim ile birlikte Aydın şehrinin temeli de atılmıştır.³ Antik kaynaklarda Tralleis/Trallais olarak da adlandırılan, Menderes havzasının verimli toprakları üzerine kurulmuş olan ve kısa zamanda Batı Anadolu'nun öne çıkan şehirlerinden biri hâline gelen bu yerleşim, bir süre Lidyalıların idaresi altında kalsa da M.Ö. 546 yılında, Lidya Krallığına son veren Persler, Tralleis'e hâkim olmuştur.

Pers egemenliği M.Ö. 334 yılına kadar sürmüş ve şehir, Büyük İskender'in Anadolu'ya girişinin ardından diğer Anadolu şehirleri gibi gönüllü olarak İskender İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Mansel, 1995: 25). İskender'in ölümü sonrasında Helenistik krallıklar arasında sıklıkla el değiştiren Tralleis, M.Ö. 190 yılında, Büyük Menderes nehrinin kuzeyindeki diğer şehirlerle birlikte Bergama Krallığının yönetimine katılmıştır (Uğur, 2003: 44). Bölgede iktisadi ve kültürel gelişmenin yaşandığı bu dönem, M.Ö. 133 yılında, Roma İmparatorluğu'nun şehri zapt etmesinin akabinde çok daha şaşaalı bir

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Feridun M. Emecen, "Aydın", *DİA*, IV, s. 235. Aydın'ın tarihi coğrafyası için bkz: *Türkiye Cumhuriyetinin Yetmiş Besinci Yılında Aydın*, (Haz. Ersal Yavi), Ankara, 1998, s. 13; *Yurt Ansiklopedisi*, "Aydın", C. 2, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 966-967.

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), Ankara, 2003, s. 43. Ayrıca bkz. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

³ Strabon, Tralleis'in Trakya'dan göç eden bazı Tiral kabileleri tarafından kurulduğu ve ismini de bu kavimden aldığını belirtmektedir. Bkz. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1993, s. 169-170.

görünüm almıştır (Emecen, 1991: 235-237). Zira Roma İmparatorluğu döneminde doğu-batı yönlü transit ticaretin daha da sistematik hâle gelmesiyle nüfus hızla artmış ve şehir, Orta Menderes ovasının başlıca ticari merkezi hâline gelmiştir (Strabon, 1993: 8). “*Tralleis'in I. yüzyılda tiyatrosunun seyirci kapasitesi ve diğer bir takım binalarının büyüklükleri dikkate alınarak o dönemde şehirdeki nüfusun 3.750 kişi olduğu tahmin edilmiştir.*”⁴ tespitinden de anlaşılacağı üzere önemli bir cazibe merkezi hâline gelen bu verimli yerleşim, söz konusu cazibesini, Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra kaybetmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni de önce Yunan, sonrasında da Roma İmparatorluğu zamanında, Anadolu'nun iç kısımlarından gelen malların Ege kıyılarına, oradan da Akdeniz ve Avrupa'ya ulaştırıldığı transit ticaret yollarının, İstanbul'un merkez olması sebebiyle kuzeybatıya yönelmesi ve yeni şehirlerin artık Roma dönemindeki gibi Ege bölgesine değil, Marmara kıyılarında kurulmaya başlanmasıdır (Stewig, 1970: 89).

Gözle görülür bir gerileyişin yaşandığı bu dönemdeki bir diğer gelişme de Bizans İmparatorluğu'nun Sasanilerle giriştiği mücadelede zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Taşrada etkisini çok daha fazla hissettiren bu zayıflık, şehrin 685-695 yıllarındaki Arap deniz akınlarına pek de direnememesine sebebiyet vermiştir. Güvenlik gerekçesiyle şehrin çevresine aşılması zor surların inşa edildiği (Stewig, 1970: 86-91) bu sürecin bir benzeri, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nın akabinde Türk boylarının bölgeye gelmesiyle de yaşanmış ve Bizans-Selçuklu sınırına yığılan uç beyleri, Bizans açısından tekrar bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştır (Witteck, 1944: 15-17).

Bu tarihlerde, sıklıkla Türk akıncılarının taarruzuna uğrayan şehir, öncelikle 1148 yılındaki II. Haçlı Seferinde, Haçlı ordusunu yenilgiye uğratan Anadolu Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesud, sonrasında da 1177 yılında bir diğer Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan tarafından zapt edilmiştir (Darkot, 1986: 62). Ancak her zaptın ardından Bizans tarafından geri alınan Tralleis, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol egemenliğine girmesi sonrasında, bağımsız hareket etmeye başlayan uç beylerinin kendi beyliklerini kurmasıyla birlikte kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Bunu sağlayan isim ise, bölgenin önemli askeri güçlerinden birini kumanda eden Menteşe Bey olmuş ve bu ünlü komutan, Moğol İstilasından kaçan Türkleri beyliğine dâhil edip savaşı kadrosunu güçlendirdikten sonra, 1278 yılında Tralleis'i kuşatmıştır (Uğur, 2003:

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.:Reinhard Stewig, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları* (çev: Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman), İstanbul Teknik Ün. Mimarlık Fak. Yay., İstanbul. 1970, s. 55.

46). Bahsi geçtiği üzere yapılan surlarla oldukça korunaklı bir hâle gelen şehir, askeri saldırılara uzun süre dayanmasına rağmen baş gösteren susuzluk nedeniyle 1282 yılında Türklere teslim olmuştur (Uzunçarşılı, 1998: 70). Bu surette artık bir Türk yurdu olan Tralleis, esasında Bizanslı tarihçiler Pachemeris ve Nikoforos'un belirttiğine göre, beyliklerin kurulmasından çok önce etnik bakımdan Türklerin egemenliği altına girmiştir. Zira 1200'lü yıllardan itibaren Selçuklu Devletine bağlı büyük emirlerin komuta ettiği giriş-çıkışlar aynı zamanda 1250-1300 yıllarında Türkmen aşiretlerinin akınlarının da yoğunlaşmasına imkân vermiştir. Bölgeye, Germiyan ve Karaman büyük emirlerinin komutasında özellikle Kastamonu, Bolu, Karaman ve Suriye coğrafyasından pek çok Türkmen aşireti getirilmiştir (Armağan, 2009: 153). Selçuklu devlet otoritesinin yıkılışa geçtiği süreçte ise şehir, bir süre Menteşe Bey'in damadı ve Batı Anadolu'nun bir kısım sahillerinin fatihi Sasa Bey'in elinde kalmıştır. Fethinin ardından güzel manzarası nedeniyle "Güzelhisâr" olarak adlandırılan şehrin ismi, 1310 yılında bu yerleşime hâkim olan (Witteck, 1944: 36), Aydınoğlu Mehmed Bey'in şehre babasının adını vermesiyle "Aydın-Güzelhisârı"na dönüşmüştür (Gökbel ve Şölen, 1936: 86).

Aydınoğullarının hâkimiyeti döneminde beylik merkezi olan Ödemiş-Birgi'den yönetilen ve ovaya doğru bir yayılma gösteren şehir (Emecen, 1999: 235), Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir. Her ne kadar 1402 yılındaki Ankara Savaşı sonrasında, Anadolu'da siyasi birliğin bozulmasıyla Aydınoğulları Beyliği tekrar kurulsada, Çelebi Mehmed, Osmanlı kaynaklarının "İzmiroğlu" olarak adlandırdıkları Cüneyt Bey'i ve kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırmadan hemen önce itaat altına almış ve Aydınoğlu topraklarında para kestirip, adına hutbe okutarak Aydınoğlu Beyliği'ni tekrar Osmanlı idâri sınırlarına katmıştır.

Çelebi Mehmed döneminde, ikinci kez Osmanlı mülküne dâhil olan Aydın, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında, "Şeyh Bedreddin İsyanı" olarak anılan ancak bölgedeki liderinin Börklüce Mustafa olduğu, son derece ciddi ve çarpıcı bir isyan dalgası ile sarsılmıştır. İsyanın teorik müsebbibi, Edirne yakınlarındaki Simavna'da doğduğu için "Simâvî" nisbesiyle anılan, nüfuzlu bir aileden gelen, Mısır-Kahire'deki tahsili sırasında bir şeyhe intisabı olan, müderrislik yapan ve Fetret Dönemi olarak bilinen Osmanlı şehzadeleri arasındaki çekişme sırasında Musa Çelebi'nin kazaskeri olduğu için taht mücadelesini kazanan Çelebi Mehmed döneminde gözden düşen Şeyh Bedreddin idi. Torunu Halil'in "Menâkıb" adlı eserinden öğrendiğimiz üzere; Şeyh Bedreddin, eğitimini tamamlamasının

ardından Mısır dönüşü Konya'ya uğrayıp oradan Germiyan ülkesine geçmiş, burada Germiyan Bey'ini kendisine mürit olarak bağlamıştır. Devamında da Aydın ve Tire'ye gelerek kendisine pek çok taraftar toplamış hatta İzmir'de Aydınoğlu Cüneyd Bey de kendisine mürit olarak intisap etmiştir.⁵ Şeyh Bedreddin'in, kendisine koşulsuz anlamda bağlanan ve konumuzla alakalı olan müridi ise Karaburun'da yaşayan Börklüce Mustafa adlı bir Türk köylüsü olmuştur. Vakanüvis Oruç Bey' in kendisini ve çıkarmış olduğu isyanı;

“Bedreddin Merhum kazasker iken katında bir kethüdâsı vardı. Ana lâkabı ile Börklüce Mustafa dirlendi. Şeyh Bedreddin'in has müriti idi ve hem halifesi idi. Ve sonra ol Börklüce Mustafa Karaburun'a varub Şeyh olmuşıdı. Dürlü dürlü fesad işlere başladı. Hayli mürayılıklar eyledi. Aydın elini kendüye döndürdi. Her dürlü tertibler kurdu. Hâşâ kendüyi halka gösterüb Peygamberim diyü i'tikad itdürdi. Bu taraftan dahi Bedreddin İznik'te oturmuşken Börklüce Mustafa'yı işitti ki işi ilerlemektedir...”⁶ cümleleriyle tanıttığı, Dukas'ın ise faaliyetlerinden “Sakız Adası'nda Karaburun civarında bir köylü çıkıp kadınlardan başka her şeyin insanlar arasında ortak olması gerektiğini söyledi. Hıristiyanlarla manastırlar aracılığı ile irtibat kurarak onlarla da iş birliği yaptı. Kendisine taraftar topladı.” (Dukas, 1956: 67-69).

cümleleriyle bahsettiği Börklüce Mustafa'nın isyanı etkili olmasına rağmen pek de uzun sürmemiştir. Börklüce'nin müritleri, üzerine gönderilen ilk birlikleri yenmesine rağmen Şehzade Murat ve Bayezid Paşa'nın ordularına karşı koyamamış ve netice olarak Börklüce, hayatta kalan az sayıda müridiyle birlikte ele geçirilmiştir. Sonrasında da İzmir-Selçuk'a getirilmiş ve ibret-i âlem bir surette idam edilmiştir.⁷ Çelebi Mehmed döneminde, Aydın'da

⁵“Hâsılı gelübirişdi Tire'ye-Tire'nün içi anunlaoldı yüz-Tire dil nürındananunbuldı yüz-Kıldılar bey'at ulu kiçi kamu...” Bkz. Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı, (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2017, s. 300. Ayrıca bk. Kerim Özmen-Yahya Başkan, “Bedreddin Simâvi: Tire ve Kur'ân-ı Kerim Tefsiri” , Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu (7-8 Mayıs 2018) Bildiriler, (ed. Murat Sanus-Ali Özçelik), C. 2, Ankara, 2018, s. 11-18.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), İstanbul, 1998, s. 143-185; Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvi”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. V, İstanbul, 1992, s. 332.; Michel Balivet, Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyân, (çev. E. Güntekin), İstanbul, 2011; Oruç Beğ Tarihi, (haz. N. Öztürk), İstanbul, 2008, s. 50.

⁷ Bu etkili isyancı liderinin sonunu Şükrullah şu cümlelerle dile getirmişti: “Aydın vilayeti dâhilinde Karaburun denizi sahilinde ibahiyyundan biri zuhûr ile kendine sufilik süsü verdi. Padişah bunların üzerine Bayezid Paşayı gönderdi. Sufiler mukabeleye koyuldular ve muharebe vuku buldu. Sultan Mehmed'in götürdüğü asker galebe eyledi. Ve sufiler katledildiler. Mervidir ki; “La ilaheillah” deyip “Muhammedün Rasulullah” dememekte ısrar ile mertebe-i risaleti kendi şeyhlerine tahsis eden sufilerden dört bin kişi katlonulmuştur. Bunlardan “Muhammedün Rasulullah” diyenler katl olunmayıp hayatta bırakılmışlardır.”

otorite bu surette tesis edilmiş olmasına rağmen, öncesinde affedilip Niğbolu Sancak Beyliğine tayin edilerek memleketinden uzaklaştırılan İzmiroğlu Cüneyd Bey'in tekrar bölgeye gelmesi ve Anadolu beyleri, Bizans ve Venedik ile bir ittifak hazırlığına girişmesi, üstelik de Aydın'daki Osmanlı muhalifi zümreleri etrafında toplaması üzerine, o sırada tahtta olan II. Murat, bölge üzerine bir sefere çıkmış ve Cüneyd Bey'i yenilgiye uğratmakla kalmayıp soyunu kurutmuştur. Böylelikle Aydın ilindeki Osmanlı hâkimiyeti de mutlak bir surette pekişmiştir.

Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak girmesinin ardından "Aydın Eli"/"Liva-i Aydın" adını alan Aydın, bir sancak yönetimine dâhil edilmiş⁸ ve sancağın merkezi Tire olurken, Aydın Güzelhisârı, Tire'ye bağlı bir kaza merkezi hâline gelmiştir (Emecen, 1991: 236). Aydın'da, Klasik Döneme tekabül eden Osmanlı hâkimiyeti, bölgedeki iktisadi, sosyal ve kültürel pek çok gelişmenin de önünü açmıştır. Kimi kısımları havâs-ı hümâyûn olarak şehzadelere ayrılmış olan Aydın Sancağı, Osmanlı hâkimiyeti döneminde, imparatorluğun görece zengin bölgelerindedir. Bu zenginliğin öncelikli nedeni de tarımdır. Dağlarla çevrili, çok verimli iki alüvyonlu ovası bulunan Aydın yerleşiminde, verimli bağ ve bahçelerin yanı sıra pamuk, tütün, susam, kestane, elma, üzüm ve çeşitli meyvelerin yetiştiği tarlalar da fazlasıyla mevcuttur (Barkey, 1999: 256). Aydın'da tarım haricinde bir diğer zenginlik kaynağı da ticarettir. XVII. yüzyıl başlarında Batı Anadolu coğrafyasındaki, özellikle Küçük Menderes Ovası ve Aydın dağlarının arasında kalan yerleşimler; hanları, kervansarayları ve büyük pazarları ile Osmanlı devletinin diğer bölgelerinden gelen tüccarları cezbeden birer cazibe merkezidir. Öyle ki bölgede dokunan pamuk iplik, Venedik ve İspanya pazarlarına dek ulaşabiliyordu. Ayrıca Doğu Akdeniz'de var olan hatırı sayılır nüfus ve bunun beraberinde getirdiği ticari etkileşim de oldukça önemlidir. XV. yüzyılda, çoğunluğu Batı Anadolu'da olmak üzere denizcilere açık üs ya da sığınak ve pazar olarak nitelendirilen Rodos, Thasos, Skyros, Siathos, Foça, İzmir, Seferihisar, Milet ve Eğriboz (Vatin, 2004: 72) gibi adalar ve kıyı yerleşimleri ile İskenderiye'yi Rodos ve Kıbrıs üzerinden Batı'ya yani Venedik ticaret güzergâhına bağlayan yol Aydın hinterlandından geçmektedir. Ayrıca Mısır, Anadolu sahili, Selanik, Eğriboz ve Mağrip ile Mısır arasındaki

Bk. Şükrullah, *Behçetü't Tevârih*, (Haz. H. N. Atsız), İstanbul, 1949, s. 60. Ayrıca bkz. Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, (haz. M. A. Köymen-N. Lugal), İstanbul, 1957, s. 543-545; Âşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (haz. H. N. Atsız), İstanbul, 1949, s. 153.

⁸ Aydın sancağı XVI. yüzyılın ikinci yarısında Köşk, Tire, Sart, Alaşehir, Birgi, Kozhisar, Beyşehir, Bozdoğan, Arpaz, Sultanhisar ve Yenişehir olmak üzere on bir kazadan oluşmaktaydı. Bk. Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet - Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 255.

gidiş-gelişler de bölgeyi her daim canlı tutmuştur (Vatin, 2004: 73). İktisadi canlılığın demografik çeşitliliği de beraberinde getireceği muhakkaktır. Bu bağlamda Aydın'da da, erken dönemlerden itibaren yapılan göçlerin ve devlet eliyle gerçekleştirilen iskânların Türk, Kürt, Rum, Arnavut ve Yahudi gibi pek çok milletin, bölgede ikamet etmesine sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz. Yerleşik olan bu nüfusun yanında yarı göçebe ve göçebe aşiretlerin yoğun olarak varlığı da mevcuttur. Öyle ki 1530 yılında, Aydın Sancağı bünyesinde Horzum, Bulaca, Karacalar, Çulluyan, Evrenli, Koç Basanlı, Alagöz ve Şehriyâr gibi yaklaşık olarak 240 farklı aşiret ve oymak barındırmaktadır.⁹ Ancak bu nüfus yoğunluğunun ortaya çıkışında bazı dış etkenlerden de bahsetmemiz gerekmektedir. Öncelikle Aydın'ın Osmanlı hâkimiyetindeki ilk dönemleri hakkında şu verilere bakmakta fayda vardır:

“Bizans'tan sonra Osmanlı döneminde de İstanbul'un başlıca ticaret merkezi olması ve Anadolu'dan geçen kuzeybatı transit ticaret yolunun eski önemini korumasıyla Batı Anadolu bu yolun dışında kalmaya devam etmiş ve buradaki yerleşme merkezleri de giderek küçülmüşlerdir. Aydın Güzelhisarı Fatih dönemindeki 1451 yılına ait bir tahrir defterine göre; Mahalle-i Camii, Kilise Camii, Hacı İsa, Köprülü, Kadı, Hisaryakası ve Yenice olmak üzere yedi mahalle ve tamamı Müslümanlardan oluşan 970 kişi nüfusuyla küçük bir kasabaydı 1529 yılında nüfusu daha da azalarak 500'e kadar inen merkezde; medrese, 7 mescit, cami, kervansaray, mumhane ve 4 zaviyesi bulunmaktaydı. Nüfus azalmasına bağlı olarak mahalle sayısının 1530 yılında Mahalle-i Kilise, Mescit, Hisaryakası, Cemal, Cami, Köprülü ve Sinli olmak üzere 6'ya düştüğü kaydedilmiştir.” (Uğur, 2003: 48).

Görüldüğü üzere XVI. yüzyılda küçük bir kasaba görünümü arz eden ve 1573 yılında 6 mahalle ve 600'e yakın nüfusu olan Aydın, XVII. yüzyılın ikinci yarısında 20 mahalleye ulaşmıştır (Emecen, 1991: 235). 1573 ile 1676 yılları arasında ise Aydın, önceki boyutlarının üç katından fazla bir büyüme göstermiş; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi olarak gruplandırılan hane sayısı 1676 yılında 683'e yükselmiştir (Ünal, 2002: 37). Bahsi geçen dönemde, Aydın'daki gözle görülür insan sirkülasyonunu meydana getiren en büyük etken ise şüphesiz ki Celali İsyancılarıdır. Türkmenlerden, vergi ödeyemeyen köylülerden,

⁹ 1530 yılında Aydın Sancağındaki aşiretlerin detayları için bkz: Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK. Yay., Ankara, 1997, s. 126; Faruk Sümer, “Yörükler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, 2013, s. 571.

tımarını veya zeametini kaybetmiş sipahilerden, bir şeyh etrafında toplanmış isyana hazır dervişlerden, atanamayan medrese öğrencilerinden (suhteler), topraksız delikanlılardan (levendler) ve yevmiyesi kesilmiş sekban - sarıca bölüklerinden meydana gelen ve adlarına genel olarak -elebaşı Bozoklu Celal'e istinaden- “*Celali*” denilen gürüh, devletin farklı cepelerde savaşmasını fırsat bilerek büyük silahlı çeteler kurmuşlardır. XVI. yüzyılın başı gibi erken bir dönemde dahi topraksız asi başıboş köylülerin yağmalarıyla başlayan bu hareket; 1598-1599 yıllarındaki şehzade savaşları esnasında ivme kazanmış, 1560-1587 arasındaki dönemde suhte ve levend talanları şeklinde devam etmiştir. En kritik safhasına ise ünlü Celali şeflerinin ve sekban bölüklerinin dahli sonucunda, tımarları ellerinden alınan Haçova firarilerinin de etkisiyle 1596 - 1610 tarihleri arasında girmiştir (İnalçık, 2016: 512). Celali isyanlarının 1610 yılında durulmasından sonra ise 1620'li yıllarda yeni liderler türemiş ve yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Böylesi bir kargaşa zamanında, çalışmamızın ana konusu olan ve devletin seçkin topraklarından sayılan Aydın'da yaşananlardan fazlasıyla etkilenmiş ve isyan dalgasından nasibini almıştır. Celali İsyanlarının taşrayı tüm hararetiyle yaktığı dönemlerde, imparatorluğun seçkin topraklarından sayılan Batı Anadolu da kargaşa içerisinde kalmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru tıpkı, Menteşe ve Saruhan gibi Aydın vilayet ve kasabalarının hemen hemen her noktasında Cennetoğlu, Kalenderoğlu, Yusuf Paşa gibi isyancı reisleri ile devletin gönderdiği askerler arasında çarpışmalar yaşanmıştır. Köyler, kasabalar, hatta surla korunan büyük şehirler söz konusu süreçte eşkıya tahribatına uğramış (Barkey, 1999: 157), Celaliler köyleri basıp yağmalamışlar, küçük topluluklara hatta kimi yerlerde büyük kasabalara saldırmışlar, seyyar tüccarları soymuşlar, kervan güzergâhlarına baskın vermişler, iç kesimlerde şehir kuşatıp düzenli haraç almışlardır (Barkey, 1999: 158). İşte böylesi bir kargaşa ortamında isyancılar taşrayı bir hayli güvensiz hale getirmiş, bu durum da kırsaldan şehirlere göçlerin artmasına sebebiyet vermiştir. Böylece kırdaki bu iticiliğe şehirlerin çekiciliği de eklenince XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde, kırsal alanlardan şehirlere yıldan yıla artan bir insan akını başlamıştır (Akdağ, 1999: 96). Celali İsyanlarının etkisinin geçmesinin ardından ise Aydın, eski refah dolu günlerine dönmeye başlamıştır. Bu geri dönüşün taşradaki en önemli aktörü ise “ayan” adı verilen nüfuzlu şahıslar olmuştur.

Aydın'ın mamur hâle gelmesini sağlayan ayanlardan kısaca bahsedecek olursak; Celali İsyanları özellikle kırsalda, yani devletin demir yumruğunun ulaşmasının zor olduğu kesimlerde yıkıcı bir etki göstermiş, isyan sürecinin de etkisiyle birlikte görevlilerin

yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sistemi bozulmasına ve yolsuzluklara sebebiyet vermiştir. Buna çözüm olarak, bölgeye atanan Yeniçeri kumandanlarına asayişini sağlamak ve vergi toplamak gibi devlet açısından ehemmiyet taşıyan görevler verilmiştir. Bir süre sonra bu görevler, askeri sınıfın dışında o bölgenin nüfuzlu ailelerine de layık görülünce, zamanla merkez ile taşra arasında resmi bir hüviyet kazanan bu yerel ağalar, “bir bölgenin ileri geleni” anlamına gelen “ayan” sıfatına layık görülmüşlerdir (İnalcık, 2016: 28). Başlangıçta küçük çaplı vergiler toplayan ve ufak anlaşmazlıkları gideren ayanlar, iktisadi ve askeri sorumlu olmaya başlamaları hasebiyle git gide nüfuz kazanmışlardır. Böylelikle XVIII. yüzyılda ayanlar; toprak vergileri dışında “tekâlif-i şer’iyye” ve “rüsûm-ı örfiye” türünden vergileri toplamak, diğer ayanların itaat altında tutulmasını sağlamak, eşkıya tavrılı levendatı zapt etmek, buldukları yerin ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatının tespitinde kadıya yardımcı olmak, bilirkişilik yapmak, taşrada halka kötü davranan idarecileri kadılar aracılığıyla İstanbul’a rapor etmek gibi görevlerden de sorumlu hâle gelmişlerdir.¹⁰ Anadolu’nun pek çok yerleşimi gibi Aydın’dan da hiyerarşik olarak konumları değişmek üzere pek çok ayan çıkmıştır. Nitekim başta Karaosmanoğulları ve Cihanoğulları olmak üzere irili ufaklı pek çok ayan ailesi, Aydın’a iktisadi ve kültürel boyutta katkılar sunmuş özellikle Arpaz ve Koçarlı’da inşa ettirdikleri kuleler gibi onlardan kalan pek çok mimari eser, kıymetli bir hatıra olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Gerek Celali İsyancıları sırasındaki göçler sonrası nüfusun artması gerekse ayanların katkıları neticesinde Aydın’da ortaya çıkan değişim ve gelişim, 1671 yılında şehre gelen Evliya Çelebi’nin ünlü “Seyahat-nâme”sinde, şu cümlelerle ortaya konmaktadır:

“Evvela bu şehir içinde büyük küçük tamamı altı bin yedi yüz saraylar gibi haneler ile süslü bağlar ve bahçelerle tertip edilmiş bir güzel sultanın Aydın Güzelhisarı’dır. Hakikaten süslü ve güzel bir şehirdir. Bu şehrin içinde ve dışında iki yüz çeşme vardır. Bütün evlerde, camilerde, birer çeşme vardır.”

XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında, kapitülasyonların yarattığı dinamo etkisinin ve batının gelişen sanayisine bağlı olarak giderek artan ticaretin de etkisiyle Aydın, iktisadi gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.¹¹ Ticaretin doğudan batıya ulaşımı

¹¹ 1843 yılında Aydın’a gelen Texier’in, şehir hakkındaki izlenimleri için bk. Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev: Ali Suat), C: 2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.101-102.

konusunda kolaylık sağlanması için İzmir ve Kuşadası kıyıları önem kazanmaya başlamış ve limanın yapılmaya başlanmasının ardından Büyük Menderes ovasındaki eski transit ticaret yolları tekrar kıymete binmiştir. Bu iktisadi gelişme, Aydın'ın fiziki ve nüfus bakımından gelişmesine imkân tanımış ve söz konusu durum XVIII. yüzyıl boyunca da sürmüştür. Nitekim bir sonraki yüzyılda, 1811 yılında Aydın sancak merkezinin Tire'den Aydın Güzelhisârı'na geçmesi, ardından da şehrin 1826 yılında eyalet merkezi olması, bu gelişmeyi kanıtlar niteliktedir (Uğur, 1999: 49).

Aydın'ın, genel hatlarıyla ele aldığımız bu tarihsel süreci; siyasi, sosyal ve iktisadi saiklerin etkisiyle kültürel canlılığın vücut bulmasına da sebebiyet vermiştir. Farklı milletlerin, dinlerin ve geleneklerin iç içe geçmesiyle meydana gelen bu düşünsel zenginliği, erken dönemlerden itibaren değerlendirebilecek materyallerimiz mevcutsa da, çalışma alanımızın dışına çıkmamak hasebiyle, Türklerin bölgede kalıcı olduğu dönemi milat almamız ve oradan Osmanlı klasik dönemine uzanmamız daha uygun olacaktır. Yukarıdaki satırlarda da değindiğimiz üzere, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nın akabinde Batı Anadolu topraklarına kadar genişleyen Türk akınları, kısa zamanda, oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiştir. XI. yüzyılın son demlerinden itibaren Maveraünnehir, Fergana, Harezm, Horasan ve Azerbaycan gibi çeşitli bölgelerden gelen Türkmen grupları, Selçuklu devletinin iskân politikaları doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişler ve buldukları bölgelerde Türklük ve İslam'ın yayılması adına ciddi girişimlerde bulunmuşlardır (Turan, 1980: 281-284). Anadolu'ya gelerek buraların yurt edinilmesinde önemli rol oynayan bu dervişlerin esas görevlerinden birisi de buldukları bölgelerin emniyetini sağlamak olmuştur (Köprülü, 1984: 40-44). Ömer Lütfi Barkan'ın adlandırmasıyla, "*Kolonizatör Türk Dervişleri*", kurmuş oldukları zaviyeler vasıtasıyla Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve mamur hale gelmesi için büyük çaba göstermişlerdir (Barkan, 1942: 279-304). Böylelikle ilk beylikler dönemi, Aydın'da yoğun bir Türk-İslam kültürünün doğuşuna imkân tanımış ve bu dönemde, bölgede yoğun etkisi görülen, Orta Asya inançları/gelenekleri ile İslamiyet'i sentezleyen Horasanlı Türk dervişleri, tıpkı Balkanlar gibi Batı Anadolu'da da büyük fayda göstermişlerdir. Aydın'da kök salmaya başlayan bu tasavvuf ehlinin yanı sıra, Selçuklu hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesinin ardından medreselerde yetişen mütekellim, muhaddis ve fakih gibi pek çok din bilgini de eş zamanlı olarak İslam kültürünün yayılması için çaba sarf etmişlerdir. Tekke ve zaviyelerde Ekberiyeye, Kübreviyeye, Sühreverdiyeye ve Mevleviyeye gibi çeşitli tarikatların ortaya çıktığı bu dönemde eş zamanlı çok başlılık meydana gelmiştir. Nitekim yarı göçebe

hayat yaşayan Türkmen gruplarının canlı tuttuğu ve eski Şaman inançlarıyla ilgili birtakım dini gelenekleri muhafaza eden heteredoks halk tasavvufuna karşılık özellikle Aydın'da, Halvetilik, Marifilik, Uşşakilik ve Nakşibendilik gibi oldukça güçlü ekoller yer almıştır. Her ne kadar farklı argümanları savunsalar ve farklı inanç pratikleri olsa da gerek Ortodoks gerekse heterodoks tüm İslami görüşlerin, kültürel zenginlik yarattığı da inkâr edilemez bir gerçekliktir. Bu mirası Aydınoğullarının erken döneminden itibaren temellendirecek olursak, örneğin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin torunu ve Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi, Aydınoğlu Beyliği'nin baş şehri olan Birgi'ye gelip, Aydınoğlu Mübârezeddin Mehmed Bey'le görüşmüş ve hanedan mensuplarından bazılarının “Çelebi” nisbesini taşımasından da anladığımız üzere Ulu Ârif Çelebi, beylik mensuplarını kendisine mürit etmiştir (Akın, 1987: 226-227). Bu ziyaretin bir hatırası olarak da Aydın'ı içirisine alan beylik sınırlarında ve Tire'de bir Mevlevihane kurulmuştur. Yine yöredeki canlı dini hayat, 1330'lu yıllarda, buraları ziyaret edip gören seyyah İbn Batuta'nın eserinde de kendisine geniş olarak yer bulmuştur

Selçukluların zayıfladığı XIII. yüzyılda, tıpkı Aydınoğulları gibi bir beylik iken, doğru hamlelerle büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlılar zamanında ise özellikle ilk padişahların oldukça ılımlı ve dinsel açıdan geniş perspektifli bir politika izlediklerini görmekteyiz. Kuruluş Döneminde, öncelikle, Aydın topraklarında, Selçuklu ve Beylikler devrinde kurulmuş olan zaviyeler muhafaza edilmiş, Osmanlı idarecileri, şeyhleri kendi taraflarına çekmiş ve onların desteğini alarak varlıklarını meşruti ve dini bir zemine oturtmuşlardır (Ocak, 2011: 216). Elbette heteredoks tarikatların rahat hareket etme imkânını sağlayan en temel etken de, beylikten devlete geçiş sürecinde tarikat ehli dervişlerin Osmanoğulları'na sundukları katkı olmuştur. Aydınoğulları zamanında Şeyh Bali, Şeyh Bilal, Şeyh Çoban, Şeyh Davut, Şeyh Musa, Şeyh Arslan, Şeyh Emirşah, Şeyh Aydoğdu, Şeyh Cüneyd, Şeyh Selman, Şeyh Sungur, Şeyh Süle ve Şeyh Mahmud (Armağan, 2009: 153) gibi, dervişlere emirlik yapan tasavvuf ehli kişilerin misyonu Osmanlıların kuruluş sürecinde de varlığını devam ettirmiş ve özellikle Orhan Gazi'den itibaren dervişler, askerlerin cesaretlerini arttırmak için seferlere dâhil olmuşlar, savaş zamanında kendi çadırlarında ordunun başarısı için gece gündüz dua edip, adaklar adayarak, askerler arasında dini bir coşkunun oluşmasını sağlamış, iskân edildikleri yerlerde de gaza ruhunu canlı tutmuşlardır. Böylelikle fethedilen yerlerin islamlaşması ve kalıcılığı bu “manevi fatihler” aracılığıyla sağlanmıştır (Gündüz, 1989: 91-92). Öncelikle Balkanlarda, sonrasındaysa Batı Anadolu'da, şehir müesseselerinin gidemediği yerlere, dağlık ve kırsal

kesimlere alp-erenler, abdallar, pirlar ve babalar aracılığıyla gidilmiştir. Bu dervişler daha çok kırsal kesimde kendini göstererek Türk-İslam kültürünün yaygınlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Bu bağlamda, XV. yüzyıla gelindiğinde Anadolu’da siyasi bütünlük ve sosyal huzuru sağlayan Osmanlı Devleti’nin toprakları, tarikatların daha da gelişip yaygınlaşmasına müsait bir hâle gelmiştir. Bu refah dönemine paralel olarak da imparatorluğun diğer bölgeleri gibi Aydın’da da tarikatlar en yaygın, aktif ve canlı dönemini bu süreçte yaşamıştır (Ocak, 2011: 212). Nitekim Şeyh Bedreddin ve müntesiplerinin Aydın havalisinde hareket etme imkânı bulmuş olmalarında, bu bölgenin, geçmişteki bir beyliğin merkezi olmasından mütevellit âlimlerin ve tasavvuf erbabının uğrak noktalarından biri olması oldukça etkilidir. Bu konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek de Şeyh Bedreddin’in Kahire’de medrese arkadaşı olan meşhur âlim Hacı Paşa’nın Aydın bölgesine gelmesi ve ilmi çalışmalarını burada devam ettirmiş olmasıdır (Çiftçioğlu, 2005: 20-21).

Aydın’ın genel hatlarıyla çizilen Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde, bahsi geçen tarikatların ve tasavvuf ehlinin, bölge kültürüne sundukları katkı şüphesiz ki çok kıymetlidir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan sonraki ilk üç yüz yılda, ilme ve ilim adamlarına verilen değerle de bağlantılı olarak, Aydın coğrafyasında, pek çok âlim ve sufi yetişmiştir. Tarihin en eski uygarlıklarından günümüze dek; mezarlar, mezar yapıları ve bunlara ait kitabeler de, sufilerin varlığı ve mensup olduğu tarikatlarla ilgili en somut, en anlamlı ve en güvenilir belgeleri oluşturmaktadır. Tam bu noktada “birinci bölüm”ün son satırlarını okumakta olduğunuz çalışmamız, Aydın’da bulunan ve tarikat mensubu olan sufilerin mezar taşlarını ele almakta; değerlendirmeye tabi tutulan mezar taşlarındaki şiirsel ifadelerin nakledilmesi ile dönemin edebiyat diline bir nebze ışık tutulmakta, en önemlisi de ele alınan dönemin dini kimlik yapısını ortaya koymaktadır.

2. BÖLÜM

2. AYDIN'DA TARİKATLAR VE SUFİLER

2.1. Aydın'da Halvetilik

Arapça ve müennes bir kelime olan halvet, “mekânın ya da bir şeyin boş olması”, anlamına gelen “hâlâ” kökünden türemiş bir isimdir. Şemseddin Sami, Halveti kelimesini; “yalnız kalmak, biriyle تنها konuşmak üzere yalnız kalıp kimseyi içeriye almamak; تنها yer, boş mahal; halvete çekilmek, halvete girmek, halvet etmek, ibâdet, zikir, riyâzet ve murâkabe ile meşgul olmak üzere tenhâ bir hücreye kapanmak” olarak tanımlamıştır (Sami, 1900: 587). Tasavvuf literatürüne bakıldığında ise Halvetin ıstılah anlamı, “sûfînin, kötü huy ve sıfatların kaynağı sayılan nefsinin terbiye ve tezkiyesi için dış dünyadan soyutlanmış bir yerde, mürşidin gözetiminde ibadet, riyazet, murakabe ve zikirle vakit geçirmesi (Demirdaş, 2012:132), Allah ile gizlice konuşma, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizleme gayreti” olarak açıklanmaktadır (Frager, 2005: 159-60). Halvet kelimesi dervişler arasında da kullanılmış ve “çile yahut erbâin çıkartmak” olarak adlandırılmıştır (Aşkar, 1999: 536).

Halvetiliğin bir tarikat ismi olarak isimlendirilmesi ve ortaya çıkışı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Hazar denizinin güneybatısında bulunan Geylan bölgesindeki Lahkan'da doğup büyüyen, Ebû Abdullah Sirâcüddîn Ömer b. Ekmelüddîn el-Halveti (H.800/M1397) ile olmuştur. İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olarak Harizm'de irşat faaliyetinde bulunan amcası Ahi Muhammed Halveti'ye (M.780/H.1378-79) intisap eden Ömer b. Ekmelüddîn Halveti, amcasının ölümünden sonra irşat makamına geçmiş, daha sonra da Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebriz'e giderek irşat faaliyetlerini burada sürdürmüştür. (Uludağ, 1997: 393-394).

Tarikat silsilesi ilk zamanlarda, Ömer el-Halveti'nin amcasının, İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olması sebebiyle Zahidiyye'nin bir kolu olarak kabul edilmiştir. Tarikatın diğer kolu ise İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi Sadreddin Erdebil'e bağlı olan Safeviyye veya diğer adıyla Erdebiliyye'dir. Safeviyye kolundan Bayramiyye, Bayramiyye'den ise Celvetiyye tarikatı doğmuştur. Tarikatın piri Ömer Halveti'nin halvete büyük önem vermesi sebebiyle bu yola Halvetiyye adı verilmiştir. Ömer El-Halveti'nin vefatından sonra ise irşat vazifesini, Halvetiliğin ikinci piri ve kurucusu olarak adlandırılan

Seyyid Yahyâ Şîrvânî sürdürmüştür (Uludağ, 1997: 393-394).

Seyyid Yahyâ Şîrvânî döneminde Anadolu'nun, Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine geçmesinden sonra ise birçok tasavvuf erbâbı Horasan, Erdebil ve Halvetiliğin merkezi konumunda olan Şîrvân'dan Anadolu'ya gelmiştir. Seyyid Yahya Şîrvânî'nin Anadolu müritlerinden olan Dede Ömer Rûşenî, Muhammed Bahaeddin Erzincânî, Molla Ali Halveti, Habib Karamânî gibi mürşitler aracılığıyla İstanbul'da, Rumeli'de, Kırım'da, Orta Doğu'da ve hatta Kuzey Afrika'da yayılma gösteren, bu yönüyle de İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından birisi olan Halvetilik, çalışma konumuz olan Aydın'a ise Sünbüliyye, Sinâniyye, Gülşeniyye, Cerrahiyye, Uşşakiyye ve Şabaniyye kollarına¹² mensup halifeler aracılığıyla ulaşmıştır.

Halvetilik tarikatının fikri yapısı, XVII. yüzyıla gelindiğinde Niyazi Mısri ile birlikte yumuşamış ve yeni bir tasavvuf kültürü cereyan etmiştir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde başlayan kervan yollarının Kuşadası limanında son bulması, deve ve katırlarla getirilen malların Kuşadası limanı yoluyla ihraç edilmesi de bu yeni fikri ve kültürel alışverişi güçlendirmiştir. Osmanlı ve Anadolu topraklarında bu dönem her ne kadar tasavvuf düşüncesinin klasik çağı olarak adlandırılrsa da aynı zamanda tasavvufi düşüncenin ve yapının zarar gördüğü, tekkelere bakışın değiştiği bir dönemdir. Fakat bu sıkıntılı süreç Batı Anadolu topraklarında tasavvufi yapıyı bozmamış aksine buradaki tarikat algısını ve tarikatları daha da güçlendirmiştir (Haykıran, 2016: 16). Özellikle Halvetilik tarikatı, diğer tarikatlarla karşılaştırıldığında halk tarafından daha kolay benimsenen ve uygulanan bir tarikat olmuştur.

Halvetiliğin esas anlamda Batı Anadolu'da ve dolayısıyla Aydın'da yayılmasını sağlayan kişi ise Seyyid Yahyâ-ı Şîrvânî'nin halifesi Molla Habib Karamânî (ö.902/1496-97)'dir. Her ne kadar tarikatlar tarihine dair eserlerde Habib Karamânî'ye kol piri addedilerek özel bir isimle tarikat nispet edilmesede Anadolu'daki Halvetiler'in önemli bir kısmı Habib Karamânî silsilesinden gelmektedir. Habib Karamânî sülûkünü ikmalden sonra Karaman'dan Aydın'a, Aydın'dan Rûm vilayetine (Amasya ve Sivas havalisi), oradan

¹² Başlıca dört şubeye ayrılmış olan tarikatın, bu şubelere bağlı her biri ayrı bir isim altında ortaya çıkan diğer şubelerle birlikte kollarının kırk civarında olduğu tesbit edilmiştir. Tasavvuf erbâbı pek çok kola ayrılan Halvetiliği, "*Tarikat Kuluçkası*" ve daha sonra da "*Tarikat Fabrikası*" olarak adlandırmışlardır. (Köse, 2012:31) Ayrıntılı bilgi için bk.: Köse, Fatih. (2012). *İstanbul Halveti Tekkeleri*. M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul, s.28-29-30.

Ankara'ya ve Anadolu'nun birçok yerini dolaşarak tarikatın intişarında önemli hizmetlerde bulunmuştur (Ceyhan, 2015: 701).

Halvetiliğin, özellikle Uşşakiyye kolu da, Tâlib-i İrşâdî Baba vasıtasıyla İrşâdiyye kolu olarak ortaya çıkmış ve bölgede bir hayli nüfuz edinmiştir. Aydın'da, Nazilli ve Kuşadasın'da yaygın bir etki alanına sahip olan Uşşakiyye kolu, şehrin muhtelif yerlerinde; Aydın Bozdoğan ve Çine'de 1 Uşşaki tekkesi açmıştır. Nitekim şehrin dışında, Aydın'a idari anlamda bağlı yerlerde de 8 Halveti tekkesinin varlığı bilinmektedir. Günümüzde Aydın'ın merkezinde tarikata ait herhangi bir tekke v.b yapı bulunmasa da Nazilli Ervanlı Mezarlığı'nda tarafımızdan bulunan Halveti ve Uşşaki tacı ve birinci el kaynak araştırmaları neticesinde bulunan sufilerin isimleri, Aydın topraklarında doğup büyüyen ve eğitimini tamamlayan Dede Ömer Rûşenî, Adalı-zâde lakabıyla ünlenmiş Mustafa bin Hamza ve İbrâhim Halveti gibi pek çok zatın, bu tarikatın pirlüğünü yapmış olması bu topraklarda bir dönem Halveti tarikatının etkili olduğunu göstermekte ve Aydınlı zatlardan bu tarikatın yayılmasına vesile oldukları bilinmektedir (Ceyhan, 2015: 701).

Halveti tarikatının genel kaidelerine de değinecek olursak, her tarikatta olduğu üzere Halvetiyye tarikatının da kendine has adabı ve usulü vardır. Tarikata giren her mürit öncelikle şeyhinin rızasını alır ve nefis terbiyesi için çile çıkartır. Bu erbaine girmek olarak da adlandırılır. Bu halvet süresi üç, yedi ya da kırk gün olarak değişmektedir. Özellikle Pazartesi ve Perşembe günü oruçları vardır ve oruçluken insanlarla pek görüşmezler, yani uzlete çekilirler ve bütün azalarıyla oruç tutarlar. Müritlerin eğitimlerine devam etmelerinde katkısı olduğu düşünülen rüya meselesi de bu tarikatta önemlidir. Müridin, gördüğü rüya şeyh tarafından tabir edilir ve mürit tarafından görülen her rüya manevi eğitiminin tamamlanması açısından şeyhi tarafından hayırlara yorulurdu.

Türk karakterli bir tasavvuf kolu olan Halveti tarikatı, Türk tasavvuf musikisi konusunda da diğer tarikatlardan daha değişik bir özelliğe sahiptir. Halvetilik ve bağlı kollarında sesli olarak yapılan zikir esnasında musikiden fazlasıyla istifade edilmiştir. Bu yönüyle tarikat içerisinde musikiye en fazla yer veren Mevlevilik ve Bektaşılık tarikatına benzemektedir.

Aydın'da yetişen Dede Ömer Rûşenî'nin Mevlana'nın görüşlerini benimsemesi, Rûşeniyye'den ayrılan Gülşeniyye şubesiyle Mevleviyye tarikatı arasında daha sonra meydana gelen yakınlığın temelini oluşturmuştur. Halvetilik tarikatında bütün kol ve

şubeleri zikir usulü olarak “zikr-i cehri” adı verilen açık ve sesli zikir usulünü benimsemişler ve seyr-i süluku yedi isimle “*la ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr*” yapmışlardır. Fakat Ruşeniyye kolu şeyhi olan Dede Ömer Rûşenî, beş isim daha (Vehhâb, Fettâh, Vahid, Ahad, Samed) ilave etmiş ve zikir on iki isimle yapıla gelmiştir. Bazı kaynaklarda bu on iki isim “*lâ ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyum, Samed, Basir, Gafûr, Kahhâr, Vedûd, Vehhâb*” şeklinde kaydedilmiştir. Halvetiyye tarikatında on iki isimle seyr-i süluku ilk defa Dede Ömer tamamlamış ve müritlerini de bu usulle yetiştirmiştir. Önde gelen halifelerinden İbrahim Gülşeni ile oluşan Gülşeniyye ve Şeyh Abdurrahman Muhammed Demirtaş ile meydana gelen Demirtaşıyye kollarında da bu usul takip edilmiştir (Öngören, 2008: 272). Değınmemiz gereken bir başka konu da diğere esma tarikatları gibi esma-i hüsnadan yedi ismin zikredilmesini seyr-i süluk esası olarak ele alan ve tasavvuf anlayışına getirdiğı yeniliklerle temayüz eden, kendisine bu sebeble Halvetiliğın, Kuşadaviyye veya İbramiye kolu nisbet edilen Kuşadalı İbrâhîm Halveti’dir. Onun yaşadığı dönemde Halveti bestekârların sayısında kayda değer bir artış söz konusudur.

Halvetiler, zikre başlamadan önce müritlerinin ruhlarını hazırlamak ve zikir esnasında süluk ehlinin ilahi cezbeye kapılmasını sağlamak için, tekke musikisi formlarından “devrani” usûlü musikiyi icra etmişlerdir. Dairesel yürüyüşle dönmek anlamına gelen “devrani” ayin usûlü, Kadiriliğın Eşref kolu hariç sadece Halvetiliğe özgüdür. Devranilerde coşkun bir hareket mevcuttur. Bu ezgilerde insanı raks etmeye mecbur eden bir ahenk vardır. Bu çeşit ilahiler için “sofu kaldıran” tabirinin sayı olması da bundandır. Bununla beraber raksa uymayan ağır birtakım bestelere de bu tarikatta yer bulmuştur (Ergun, 1942: 13-14).

Halveti icralarında oturma düzeni de diğere tarikatlara göre farklılık arz etmektedir. Oturma düzeninde kadın ve erkek ayrımı yapılmaz çünkü burada herkes âdemdir ve cinsiyet dışarıda kalmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere musikiye de önem veren Halvetilerin devranlarında, bendir, halile, kudüm, nevbe gibi vurmali sazlar da kullanılmıştır. Güney, Halvetilikte zikir devranını şöyle anlatmıştır;

“Halvetilerin diğere Sünnî tarikatlar gibi “Devrân” ları da vardı. Devrân olacağı gün dervişler ve tarikat muhibi olanlar dergâha gelirlerdi. Halveti dergâhlarının semahanesine dervişler sıra ile girerlerdi. Başlarında taçları, üzerlerinde derviş elbiseleri bulunurdu. Genç dervişlerden tutun da, aksakalli dervişlere kadar zikir

halkasına dâhil olurlardı. Şeyh efendi ayakta mihrapta dururdu. Zikir halkasının sağ tarafını dervişler, sol tarafını da muhip olan dervişler tutarlardı. Şeyh zikre başlar başlamaz, dervişler kollarını birbirlerinin omzuna koymak suretiyle sağa ve sola toplu olarak yürürler, Kelime-i Tevhid'i zikreder, Hu! Allah! Diye durmadan dönerler, zamanla müthiş suretle vecde giderlerdi. Nihayet kısa "hû"larla devrân zikrine son verilirdi." (Güney, 1997: 21).

Türk musikisinin en güzel "durak" ve "tevşih"leri de bu tarikatlara mensup musikişinaslar tarafından vücuda getirilmiş ve dini musiki sahasında en çok eseri yine Halvetiler vermiştir. Elbise giyiminde ise adabları şöyledir; Mürşid ve salik, boyanmamış koyun ve keçi yünüden işlenmiş giysi giymelidir. Mürşidin giydiği giysinin yünü yumuşak ve incedir fakat sâlikin giydiği yün nefis terbiyesi için kalın ve katıdır. Başlarına sardıkları sarıkları mutlaka yünden işlenmiştir. Bir de başlarına giyindikleri tacları vardır. Mustafa Tatcı Halveti tacını şöyle anlatır;

"Tacların en üstünü Halveti tâcıdır. Bu tâcın kırk dalı ve bir halkası vardır. Halkanın ortasında "İsm-i celâlehû'nun "hâ"sı bulunur. Bu halkadan birbiriyle keşişen dört elif uzanır. Böyle olunca tâcın üst kısmında on adet ism-i celâlehu yani Allah ismi görünür. Tâcın ortasındaki "hâ" harfi, on ism-i celâlehû'nun tamamını kendisinde toplar. Bu sebeple ortadaki "ha" harfi, tâcın kalbi gibidir (Tatcı, 2013: 76).

Aydın'ın Nazilli ilçesinde Ervanlı Mezarlığı'nda tarafımızdan bulunan ve bize örnek teşkil eden Halvetiyye tarikatına ait olan mezar taşında da bu özellikleri görmek mümkündür.

2.1.1. Aydınlı Halveti Şeyh ve Müritler

Subiceli Muhammed/Mehmed Efendi (Sobicevî): Müellifler zümresinden bir zat olup eskiden Aydın vilâyetine bağlı kaza merkezi iken günümüzde Koçarlı ilçesine bağlı bir köy olan Sobuca'da (Sobice) doğmuştur. Aydınî ve Rûmî mahlaslarıyla da anılır. Tahsili ve yaptığı görevler hakkında bilgi yoktur. Fakat eserlerinden Halvetiliğe intisabı olduğu anlaşılmaktadır. Dil, edebiyat ve mantık konularında Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar üzerine yaptığı çalışmalarıyla meşhurdur. Eserlerinin birçok nüshası vardır. Dede köyünde medfundur. Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde merhumun ölüm tarihi H.1261/M.1845 olarak verilmiştir (Erdoğan, 1994: 473). Fakat mezar taşı tarafımızdan okunmuş ve asıl tarihin H.1161/M.1748 olduğu kesinleşmiştir. Mezar taşı da Dedeköy'de tarafımızdan bulunmuştur. Taş üzerinde şöyle yazılıdır;

Eserleri şunlardır;

- 1- *Fethu'l-esrâr fî Kitâbi'l-İzhâr.*
- 2- *Keşfü'l- inâye fî mesâ'ili'l-Kifâye:*
- 3- *Şerhu'l-Mağşûd.*
- 4- *Mefhûm-ı İsâgûcî:*
- 5- *Mefhûm-ı Risâle-i Alâka.*
- 6- *Mefhûm-ı Risâle-i Ferîde:*
- 7- *Mefhûm-ı Velediyye:*
- 8- *Risâletü'l-İsti'âre.*

Tâib Mustafa Efendi: Aydın Alaşehir'dendir. Halveti tarikatına mensuptur. Dini ve tasavvufi konulu şiirler kaleme almıştır. Bazı paşalara mensup olmuş, vize müsellemligi yapmış ve H.1122/ M.1710 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 249).

Ahmed Efendi: Halvetiliğin oldukça yaygınlaştığı XVII. yüzyılda Aydın'da yetişen Ahmed Efendi, Aydın'a bağlı Sobuca kasabasında dünyaya gelmiş ve ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Sonrasında Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da Halvetiliğe meyleden Ahmed Efendi, Halvetiliğin en önemli simalarından biri olan Niyâzî-i Mısri'ye intisap etmiş ve H.1120/M.1708 senesinde Bursa'da vefat etmiştir. Bursa Deveciler Mezarlığı'na, devrin

Şeyhülislamı Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin yanına defnedilmiştir (Erdoğan, 1994: 20).

Süleymân Efendi: Şair olan Süleymân Efendi, Aynlıdır. Eğitimi İbn Kemâl'den almış, kendini batınî ve zahirî ilimlerde yetiştirmiş ve uzun bir dönem kadılık yapıp sonrasında Halvetiliğe intisap etmiştir. H.950/M.1543 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 1532).

Kara Çelebizade Mehmed Efendi: Kara Çelebizade Mehmed Efendi, Aydın'a bağı Tire'de doğmuştur. İlk eğitimini Tire'de aldıktan sonra, Aydın'a yerleşmiş ve ömrünün geri kalanını Aydın'da geçirmiş ve Halveti tarikatına intisap etmiştir. Uzun yıllar Aydın'da halkı irşat eden Kara Çelebizade, Aydın'da Halvetiliğin gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Halvetiyye tarikatına göre zikir ve vird usüllerini anlattığı “*Evrâd-ı Halvetiyye*” isimli bir dua kitabı kaleme almıştır (Ceyhan, 2015: 704).

Dede Ömer Rûşenî: Tekke ve tasavvuf edebiyatımızın önemli isimlerinden biri olan Şeyh Dede Ömer Rûşenî, XV. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerimizdendir. Onun hakkındaki önemli bilgileri; *Latifi Tezkiresi*, *Sehi Bey'in Heşt Behişt Tezkiresi*, *Şakâyık Tercümesi ve İslâm Ansiklopedisi*'nde bulmak mümkündür. Dede Ömer Rûşenî H.892/M.1487 senesinde dünyaya gelmiş, Aydın'ın Tire kazası yakınlarındaki Güzelhisar'ın Rûşen köyünde doğmuştur. *Sehi Bey Tezkiresi*'nde, Dede Ömer Rûşenî'nin “*Vatan-ı aslısi Aydın ili Yenice köyündür*” demiş ve onun Aynlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rûşenî de Aynlı olduğunu yazmış olduğu şiirlerinde dile getirmiştir.

Sorarsan Tuhfesi Mısır'ın Şekerdir

Velî Aydın ilinin Rûşenî'dir

Münkir u bednâmın ammâ isteği

Tuna'dır ya Tunca yâ Ab-ı siyâh

Dede Ömer Rûşenî'nin asıl adı Ömer Bin İbn Binti Umûr Bey'dir. Künyesinin Ali İbn Umûr Bey olması sebebiyle, soyunun Aydınolu Umûr Bey'e dayandığı düşünülmektedir. Dede Ömer Rûşenî daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla anılmıştır. Aydın'ın Tire kazası yakınlarındaki Güzelhisar'ın Rûşen köyünde doğmasına nisbeten Rûşenî mahlasını aldığı ileri sürülmektedir. Harîrîzâde, Rûşenî'nin Seyyid

soyundan geldiğini söylemiştir. Tabib-zâde, Silsilenâme'sinde de isminin sonuna "el-Bekri" nisbesini eklemiştir. Dede lakabının da Seyyid soyundan geldiği için verildiği söylenmektedir.

Rûşenî ilk eğitimini doğduğu topraklarda almaya başlamış fakat daha sonra bu eğitimin kendisi için yeterli olmadığını düşünerek, Bursa'ya gitmeye karar vermiştir. Bursa'da Yeşil Camii İmâreti'nde bulunan medreseye yerleşerek, Arapça'yı ve ledün ilmini burada öğrenmiş, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak kendini batını ve zahiri ilimlerde yetiştirmiştir. *Tuhfetü'l-Mücâhîdin ve Lemezât*'da; Bursa'da Yeşil İmâret Medresesi'nde, Çandarlı İbrâhim Paşa'ya mürit olduğu belirtilmişse de bu durum yine ispat edilmesi zor bir hükümdür (Şimşek, 2014b: 21). Rivâyete göre; Rûşenî, Bursa'daki eğitimi sırasında bir gece rüyasında kendisinin Lârende Karaman'a davet edildiği görmüş ve gördüğü rüya sonucu, Lârende Karaman'a gitmiştir. Burada Halveti meşâyihinin önde gelen şahsiyetlerinden biri ve Halveti postunun büyüklerinden olan Şeyh Alâeddin Ali'yi ziyaret edip ona intisap etmiş, Alâeddin Ali ile yaptığı sohbetler sonucu tasavvufa olan ilgisi ve merakı artmıştır. Çilehaneye girmiş, tevbe etmiş, kırkıncı gün evliyânın büyüklerinden, Halveti yolunun ileri gelenlerinden Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin, onu çağırıldığını görmüş ve Şeyhine varmak üzere yola çıkmıştır. Bu zatın tedrisatından geçerek şeyhine tam bir teslimiyet ile bağlanmıştır. Şeyhine olan bağlılığını şiirlerinde de dile getirmiştir (Uzun, 1990: 71).

"Seyyid-i sadat seyid Yahyâya

İrmese irişmez idi Mevlâ'ya

Seyyid-i sadat Yahyâ kimi ol

Ne görübdür ne göriser özge ol

Paklıkda Yahyâ-i şâni idi

Can u dilden şâkir u şâni idi"

Dersleri ilerledikçe, Dede Ömer Rûşenî, ihsân makâmına varmış ve kendisinde ilahi aşk zuhur etmeye başlamış, Seyyid Yahya Şirvani'nin en yüksek talebesi ve müridi olmuştur. Mertebesi artan Dede Ömer Rûşenî, Şeyh Yahyâ Şirvânî hazretleri hayatta kaldığı sürece yanından bir an olsun ayrılmayıp, her an şeyhinin hizmetinde bulunmuş, hilafet tekliflerini şeyhinin hizmetinden uzak kalmamak için kabul etmemiştir. Halife olduktan

sonra da aynı sebepten dolayı Gence, Berda'a, Şirvan, Karabağ ve Karaağaç'ta civar bölgelerde halkı irşatla meşgul olmuştur. Rûşenî buralarda sadece Halvetiliğin adâbını öğretmemiş, bunun yanı sıra sünnilîğin yayılmasında hizmet etmiştir. İlahî aşkı konu alan şiirler yazmış ve bu şiirlerini irşat yolunda bir araç olarak kullanmıştır (Uzun, 1994: 81).

Ünü pek çok bölgeye yayılan Dede Ömer Rûşenî, şeyhinin H.868/M.1464 senesinde vefatından sonra da buralardaki faaliyetlerine devam etmiş, şeyhi gibi pek çok halife yetiştirmiştir. İbrâhim Gülşenî, Şeyh Timurtaş, Şeyh Ali Birunî, Abdurrahmân B. Ece Bey Kütahyavî, Muhammed Hanûti Mısrî, Hacı Şeyh Erzurûmî, Şeyh Kerîmüddin Muhammed b. Ahmed eş-şehîr İbn Zeyyât Mısrî, Ali b. Gânim Makdisî el-Hanefî el-Ensârî, Muhammed Abdullah b. Muhammed Halveti, Şah Kubâd Şirvânî, Hasan Ayntabi Mısrî, Şeyh Şâhin Mısrî ve Hasan b. Mahmûd Beyâtî, Rûşenî'nin yetiştirdiği halifeler arasındadır. Halvetilik, bu halifeleri sayesinde Osmanlı ve Balkanlarda oldukça yaygın bir hâle gelmiş, tarikat başlıca dört şubeye ayrılmıştır. Bu şubelere bağlı her biri ayrı bir isim altında ortaya çıkan diğer şubelerle birlikte kollarının kırk civarında olduğu tesbit edilmiştir. Tebriz'e geleceğine dair söz veren Rûşenî, Tebriz'e gitmiştir. Uzun Hasan ile ilk sohbetlerini de burada gerçekleştirmişlerdir. İlk ziyaretinden sonra Rûşenî, Tebriz'den ayrılmış, ikinci kez Tebriz'e geldiğinde ise Selçuk Hatun tarafından yaptırılan tekkeye yerleştirilmiştir. Gerek halk gerekse padişah katında büyük şöhrete erişmiş olan (Şimşek, 2014b: 21) Dede Ömer Rûşenî, ömrünün sonuna kadar Halvetiliğin Rûşenî kolunu Anadolu'da yaymaya çalışmış ve H.830/M.1487 senesinde Tebriz'de vefat etmiştir. Rûşenî'nin kabrinin bulunduğu yerle ilgili ihtilaf mevcutsa da genel kanaat onun Tebriz'de Selçuk Hatun tarafından yaptırılan tekkenin hazîresinde medfun olduğu yönündedir. Dede Ömer Rûşenî'nin Rûşenîlik kolu İbrâhim Gülşenî tarafından Gülşenîlik adı altında devam ettirilmiştir (Yazıcı, 1982: 112-113). Günümüze ulaşan pek çok eseri bulunmaktadır bunlar (Yazıcı, 1951: 112-113);

1- *Çoban-nâme*: Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki "*Mûsâ ile Çoban*" adlı kıssanın genişçe tercümesidir. 25 bölümden oluşan eser yaklaşık 1000 beyittir. Mesnevileri içinde en erken kaleme alınan bu eser olup H.880/M.1475-76'da tamamlanmıştır. Hidayet Ünal tarafından edisyon kritikli bir yüksek lisans çalışması yapılmış, Hanifi Vural tarafından da yeni harflerle yayınlanmıştır (Ünal, 2003: 297).

2- *Miskinlik-nâme*: 1484'te tamamlanan eser, Miskin-nâme diye de anılan didaktik bir manzumedir. Mesnevileri içinde tamamiyle telif bir eser olması ve tasavvufi

görüşlerini ortaya koyması sebebiyle önemlidir. Eser adını, miskin ile karınca arasında geçen hikâyeden alır. 34 bölümden oluşan mesnevîde Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliya menkıbeleri ve çeşitli hikâyeler anlatılmıştır. Mustafa Uzun, bu eser üzerine yüksek lisans çalışması yapmıştır

- 3- *Ney-nâme*: Konusunu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ilk 18 beytinden alan eser, şerh mahiyetinde olup 1028 beyittir. Fa'îlâtün fa'îlâtün fâilün vezniyle yazılmıştır. Telif tarihi belli değildir. Hatimesiyle birlikte 24 bölümden oluşmaktadır. Bu eserin önemli bir özelliği, son kısmında doğum yeri ve ailesi hakkında birtakım bilgilerin bulunmasıdır. Eser, Mustafa Uzun tarafından edisyon kritikli bir çalışma ile yayınlanmıştır
- 4- *Kalem-nâme*: Yaklaşık 250 beyit hacminde olup hâtimesi bulunmadığından tamamlanmamış izlenimi veren bir eserdir. İlk 100 beytinde kalemden bahsedildiği için "*Kalem-nâme*" olarak isimlendirilmiştir. *Kâlem-nâme*'nin tenkitli metni Semra Aydemir'in tezinde yer almaktadır
- 5- *Tarikat-nâme*: Mürşidin hususiyetleri ile müridin günlük hayatta yapması gerekenlerin ele alındığı küçük bir Arapça risaledir (Tavukçu, 2000: 34-35).
- 6- *Risâle-i fi't-Tecvîd ve fi't-Tasavvuf*: "*Kaside-i Bürde*"nin Arapça şerhi ile Rûşenî'nin "*Mest-i râh olan müsterâh olmaz/ Müsterâh olan mest-i râh olmaz*" matlâlı gazelinin Türkçe şerhi olup, 1473 yılında kaleme alınmıştır (Tavukçu, 2000: 34-35).
- 7- *Silsile-nâme-i Meşâyih*: Bu eserde Rûşenî, Hz. Ali'den başlayarak Halvetiyye tarikatının silsilesini vermiştir. Fe'îlâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün aruz kalıbıyla yazılmıştır. Ruşenî'den sonra yapılan ilavelerle beyit sayısı kırka ulaşan *Silsile-name*, bir dua bölümü ile nihayetlenmektedir. Manzume, Semra Aydemir ve Orhan Kemal Tavukçu tarafından *Divan* içerisinde tenkitli metin olarak yayımlanmıştır (Tavukçu, 2000: 34-35).
- 8- *Haşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vil*: Kadı Beyzavî (H.685/M.1286)'nin tefsirine yapılan bir haşiyeden ibaret olan eser İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde kayıtlıdır. (Tavukçu, 2000: 34-35).

9- *Dîvân*: Türkiye’de ve yurtdışında birçok nüshası bulunan eserin nüshalarında bazı küçük değişiklikler bulunmakla birlikte birkaç münacaat, beş naat, beş terci-i bend, dört terki-i bend, doksan kadar gazel, yüzden fazla tuyuğ ve beyit bulunmaktadır (Tavukçu, 2000: 34-35).

Dede Ömer Rûşenî’nin yukarıda adı geçen telif eserlerinden derlenerek bir seçki niteliği taşıyan yahut mezkûr eserlerden bazılarının bir araya getirilerek oluşturulan eserleri de vardır;

10- *Âsâr-ı Aşk*: Eser, Rûşenî’nin mesnevilerinin bazı kısımlarından oluşmuştur. İsmi son dönem Edirne Velî Dede Gülşenî Dergâhı postnişinlerinden Şeyh Şuayb Şerefeddin Efendi (H.1329/M.1911) tarafından verilmiştir. 1116 beyitten oluşan eser İstanbul’da H.1316/M.1899 yılında yayınlanmıştır (Şimşek, 2014a: 40).

11- *Terceme-i Kand-i Nebât*: Rûşenî’nin Külliyyât’ının bir nüshası olup, eserde Miskin-nâme, Çoban-nâme ve Ney-nâme mesnevîlerinin yanı sıra mûsammat, gazel ve tuyuğlar yer almaktadır (Şimşek, 2014a: 40).

12- *Kitâb-ı Mevlânâ*: Bu eserde Rûşenî’nin Külliyyât’ının dağınık bir nüshası olup, aynı şekilde “*Miskin-name, Çoban-name ve Ney-name*” mesnevîlerinin yanı sıra Divan’daki bazı manzûmeler bir araya getirilmek suretiyle hazırlanmıştır (Şimşek, 2014a: 44).

Şeyh Alâeddîn: Halveti şeyhi olan Şeyh Alâeddîn, Dede Ömer Ruşenî’nin kardeşidir. O da devrin büyük Halveti şeyhlerinden Seyyid Yahyâ-ı Halveti’den hilafet almıştır. Şeyh Alâeddîn Efendi, belli bir süre Bursa’da bulunmuş daha sonra ise İstanbul’a giderek etrafında büyük bir kalabalık toplamış pek çok mürit yetiştirmiştir. Fakat bu kalabalığı, Sultan Fâtih, hem başkentte bir tehlide dönüşmemesi için hem de Alâeddin Efendi’nin bu özelliğinin devletin menfaati için kullanılması amacıyla onu Karaman’a göndermiştir. Lârende’ye yerleşen Şeyh Alâeddin Efendi, vefatına kadar burada irşat faaliyetlerine devam etmiştir.

Alâeddîn Ali Efendi: Aydınlı’dır. Halveti tarikatına mensuptur. İcazet aldıktan sonra müderris olmuş ve H.958/M.1551 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 245).

Kuyucaklı Abdullah Efendi: Kuyucaklı Abdullah Efendi, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Nazilli’ye bağlı Kuyucak’da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Mehmed,

dedesinin adı Velî'dir. Aydın'ın Kuyucak kasabasına nisbetle Kuyucaklı ve bu ile nisbetle Aydınî diye tanınır. İlk eğitimini babasından almış sonrasında Müftî-zâde lakaplı alim Halveti Mehmed hocanın tedrisinden geçmiş, kendini bâtını ve zâhiri ilimlerde yetiştirmiştir. *Zübdetü'l-i İ'râb* adlı eserinde, bazı eserler kaleme aldığını ve bu eserleri talebelerinin isteği üzerine yazdığını söylemiştir. Ayrıca, Kuyucaklı'nın medreselerde okutulan sarf ve nahiv kitaplarına şerhler ve mu'ribler yazması onun Kuyucak'taki bir medresede müderrislik yaptığını da göstermektedir. Ölüm tarihi ve kabrinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Sarf, nahiv alanında yazmış olduğu pek çok eser vardır. Bunlar;

- 1- *Ezherü's-Şürûh*: Müellifin, Zencânî'nin *El- 'İzzî fi 't-Tasrîf* adlı eserine H.1123/M. 1711 senesinde *Ezherü's-Şürûh* adıyla yazdığı şerhtir. Kendisinin en önemli eseri olarak kabul edilmektedir. Eserin nüshaları, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1772, Antalya-Tekelioğlu, nr. 542/2; Konya Bölge Yazmalar Ktp., Isparta-Uluborlu, nr. 270'de kayıtlıdır. Mehmet Emin Yağcı eseri tahkik edip doktora çalışması olarak sunmuştur¹³.
- 2- *Şerhu'l-Emsile*: Müellifin, *El-Emsile* adlı anonim sarf kitabına H.1137/M.1725 senesinde yazdığı şerhtir. Eser üzerine Adem Gerlegiz yüksek lisans çalışması olarak edisyon kritik yapmıştır.¹⁴
- 3- *Şerhu'l-Binâ' Binâ'ü'l-Ef'âl* adlı eserin şerhidir. Süleymaniye Ktp., Antalya-Tekelioğlu, nr. 542/2'de kayıtlıdır. Eser üzerine, Semra Gökdoğan yüksek lisans çalışması yapmıştır.¹⁵
- 4- *Er-Risâle fi Fi'li't-Ta'accüb*: İki varaklık bu risâle H.1130/M.1718 telif edilmiştir. Adem Gerlegiz, taaccüb fiilin kiyasî sîgalarına dair tartışmaları ele alan eseri *Şerhu'l-Emsile* ile birlikte neşre hazırlamıştır.
- 5- *Zübdetü'l-i râb*: H.1122/M.1710 senesinde yazılan şerhtir. Eser, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 961'de kayıtlıdır.
- 6- *Mu'rib-i 'Avâmil-i Cedîde*: Birgivî'ye ait eserin mu'ribidir. Müellifin bir isim

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yağcı Mehmet Emin, (2013). *Kuyucaklı Abdullah Efendi ve Ezherü's-Şürûh Adlı Eseri*. (İnceleme ve tahkik), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, İstanbul.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gerlegiz, Adem. (2008). *Kuyucaklı Abdullah Efendi ve Ezherü's-Şürûh adlı eseri*. (İnceleme ve tahkik), Marmara Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, İstanbul.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Semra Gökdoğan, (2008) *Kuyucaklı Abdullah Efendi ve Şerhu'l-Binâ Adlı Eseri (Tahkik Ve İnceleme)*, Marmara Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, İstanbul.

vermediği eser Arapça olmakla birlikte yazma nüshalarda Osmanlıca terkiple kayıtlıdır. Kuyucaklı *El- 'Avâmil'*i irab ederken bazı şerhler de yapmıştır. Mehmet Faruk Çiftçi eseri yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır.¹⁶

7-*Esmârü'l-Havâşî Ve'ş-Şürûh: Abdurrahmân-ı Câmî'nin Molla Câmî el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye* adlı eserinin haşiyesidir. H.1133/M.1721 senesinde tamamlanmıştır. Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 128'de kayıtlıdır.

Hamza B. Turgut Aydınî (Küçük Nureddîn): Osmanlıların yükselme döneminde belâgat âlimlerinden biri olan Hamza B. Turgut Aydınî, Aydın'da doğmuştur. Aydınî ve Rûmî mahlaslarıyla tanınmıştır. Ayrıca, Küçük Nureddîn yahut Küçük Hamza isimleriyle de anılmıştır. Bunun nedeni hocasının Halveti tarikatı şeyhlerinden Nûreddin-zâde Mustafa Muslihuddîn Efendi olması ve isimlerinin birbiriyle karışmasını engellemek içindir (Baltacı, 2005: 332).

Hamza B. Turgut Aydınî eğitimini tamamladıktan sonra icazetini, Şeyhülislam Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'den almış ve mülazemet dönemini onun yanında tamamlamıştır. İlk olarak yirmi akçe ile Bursa Hamza Bey Medresesi'nde müderrisliğe tayin edilmiş burada iken H.961/M.1554 senesinde Şeyhülislam Ebu's-Suûd Efendi'nin *Bedî'iyye* adlı eserini şerh edip kendisine takdim etmiş ve böylece yirmi beş akçe ile yine Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Daha sonra ise otuz akçe ile İstanbul'da Şeyhülislâm Efdâl-zâde Medresesi'ne müderris olmuş, H.974/M.1566 senesinde de hocası Kadızâde Ahmed Şemseddîn'in Rumeli kazaskeri olduğu sırada bu medresede kırklı payesine yükseltilmiştir. Daha sonra Halvetiyye şeyhlerinden Nûreddin-zâde Mustafa Muslihuddin Efendi'ye intisap etmiş, H.978/M.1570 senesinde seyyîd gazi müftülüğüne tayin edilmiştir. H.979/M.1571 senesinde tayin edildiği Çorlu Ahmed Paşa Medresesi'nde, vefatına kadar kalmış ve irşatla meşgul olmuştur (Bulut, 2016: 528-529).

Kaynaklarda müellifin Çorlu'da H.979/M.1571 veya H.981/M.1574 yılının Mart ayında hanımının hilesi sonucu vefat ettiği şeklinde iki bilgi aktarılır (Yavuz ve Özen, 1972: 414). Ancak ilk tarih daha yaygındır. Çorlu kabristanlığında bulunan kabrinin ziyâretgâh olduğu zikredilir. Tabakat kitaplarında kendisinden ve eserlerinden övgüyle söz edilmiş, birçok değerli âlim yetiştirmiş ve kıymetli eserler telif etmiştir. Eserleri;

¹⁶ Çiftçi, Mehmet Faruk, (2008). *Kuyucaklı Abdullah b. Muhammed el-Aydîni'nin Mu'ribu 'Avâmil'i-Cedîde Adlı Eserinin Tahkiki*, Marmara Üniversitesi, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, İstanbul.

1- *El-Mesâlik Fi'l-Me'ânî Ve'l-Beyân*: Hatîb El-Kazvîni'nin *Telhisü'l-Miftâh*'ının muhtasarıdır. Müellif bu eserini, H.962/M.1555 senesinde hacdan dönüş yolculuğu sırasında Dımaşk'ta kaleme almaya başladığını dibacede ifade etmektedir. Eser bir mukaddime, mesâlik adlı üç bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Eserin çoğu Türkiye kütüphanelerinde mevcut yetmiş civarında yazma nüshası bulunmaktadır. Üzeyir Tuna, *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁷

2- *El-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik*: Yukarıda adı geçen eserin şerhidir. Eserin ismi müellifin bazı yazmalarında “*Hevâdî Tavâ'ifü's-Şârihât*”, “*Tavâ'ifü's-Şârihât Bi'l-Hevâdî*” gibi isimlerle de zikredilmiştir (krş. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5857, Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 539; TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 119; Manisa İl Halk Ktp., nr. 294/3). Eserin yüzden fazla nüshası tesbit edilmiştir. Aydınî bu şerhinde asıl metinde geçen şiirleri tahlil etmiş, ayetleri açıklamış, beyitleri de izah edip şairlerini belirlemiştir. “*El-Hevâdî*” üzerine yine Aydınî bir âlim olan Sobicevî Mehmed Efendi tarafından *Mirsâdü'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* ismiyle bir haşiye yazılmıştır. Bu haşiyenin de kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Ali Bulut, eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Lâleli, nr. 2864) müellif nüshasını esas alıp *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik* adıyla neşretmiştir (Bulut, 2016: 528-529).

3- *Risâle fî İzâhi Ba'zi'l-Ehâdîsi's-Şerîfe*: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003'de kayıtlıdır.

4- *Risâle fî't-Tasavvuf*: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 92-93'de kayıtlıdır. Bunların dışında bazı kaynaklarda, müellifin Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *El-Înâye Şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazdığı bir talikten bahsedilmektedir (Bulut, 2016: 528-529).

İshâk Hocası Ahmed Efendi: Seçkin âlimlerden ve tanınmış ediplerden, bir zat olan İshâk Efendi'nin asıl adı, Şemseddîn Ahmed b. Hayreddîn El-Güzelhisârî'dir. Aydına bağlı Sobuca köyündendir. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra seyahate çıkmış ve Şirvân'da meşhur âlimlerden Hoca Nimetullah Efendi'yle tanışmış, onun tedrisatından

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuna, Üzeyir. (2003). *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE., İzmir.

geçerek icazet almış ve Bursa'ya yerleşip, burada bazı medreselerde ders vermeğe başlamıştır. Bu sırada, Bursa zenginlerinden İshâk Efendi adında bir zatın oğluna da talim ve terbiyeye başlamış, uzun müddet bu zatla bir arada bulunduğu için de halk arasında, İshâk hocası ismiyle meşhur olmuştur. Ayrıca, bu dönemde Bursa'da irşat vazifesiyle meşgul olan Halveti tarikatı şeyhlerinden, Şeyh Niyâzî-i Mısrî hazretlerine intisap ederek iç dünyasını tasfiye etmiştir. H.1120/M.1708'de vefat edip Deveciler Mezarlığı denilen müslümanlara mahsus mezarlıkta, Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi yanında toprağa verilmiş ve ölümüne tarih düşülmüştür (Erdoğan, 1994: 20);

Eyledi Ahmed Efendi Havzayı Adni makâm

Eyliye medreseyi cennet ulyada makâm

İshâk Hocası Ahmed Efendi, Türkçe şiirlerinde, Ahmedî mahlâsını Farsça şiirlerinde ise, Hâce mahlâsını kullanmıştır. Tefsir, kelim, mantık, hendese, akaid, mahazrat ve heyet ile ilgili risale, şerh ve haşiyeler yazmıştır. Eserleri (Erdoğan, 1994: 20-21);

1- *Terceme-i Mukaddimetü'l-Edeb*: Âlim Zemahşerî'nin, Arap dilinin kaidelerini ve faydalarını açıklayan meşhur eseridir. Toplam beş babtır. Osmanlı ulema ve şeyhlerinden Müstakîm-zâde Süleymân Saadeddîn Efendi tarafından da terceme edilmiştir. Ahmed Efendi'nin tercümesi sonradan Matbaa-i Âmirede basılmıştır. Mütercimmin kendi el yazısıyla yazma nüshası, İstanbul'da Ayasofya civarında Yerebatan Mahallesi'ndeki Esâd Efendi Kütüphanesi'ndedir. Eserin diğer nüshaları da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde nr. 1219 ve nr. 1220 numarada kayıtlıdır (Erdoğan, 1994: 21).

2- *Manzume-i Akâid*: Amâlî ve Nûniye kasideleri tarzında bir manzumedir.

3- *Vahdet-nâme-i/ Vecdet-nâme-i Âlem Engîz*: Çoğu Türkçe ve pek azı Farsça olmak üzere, 2918 beyti ihtiva eden mesnevi tarzında bir manzumedir.

4- *Sandukâtü'l-Maarîf*: Muhâderât ilmine ait kıymetli bir eserdir.

5- *Akvemü'l-Resâil Fi Terceme-i Şemâil*: Büyük hadis imamlarından İmâm-ı Muhammed Tirmizî'nin eserinin şerhidir.

6- *Haşiye-i Metni Tavalîü'l-Envâr fi'l-Kelâm*: *Terceme-i Mukaddimetü'l-Edeb* adlı hâl

tercümesinde adı geçen, Aydınlı Hacı Paşa maddesinde eserin metnine dair yazılan bir açıklamadır.

7- *Risâle-i İrtifâ*: Mukantarât tahtası gibi irtifa âletlerinin tariflerinden ve kullanış biçimlerinden bahseder

8- *Hadîs-i Erbaîn*: Kırk hadîs tercümesidir.

9- *Münşeat*: Yazdığı edebi mektuplardır.

10- *Talikat-ı Şifâ-i Şerif*: Âlim Kadı İyâz-ı Sebti'nin Şifa-yı Şerif adlı eserine yazdığı açıklamalardır.

11- *Haşîye-i Mîr-i Ebu'l-Feth*: Münâzara ilminin usulüne dâir yazılmıştır

12- *Ta'likât-i Envârü't-Tenzil*: Kadı Beyzavî'nin tefsirine yazmış olduğu açıklamalardır.

13- *Ta'likât-ı Tehzîbü'l-Mantık*: Allâme Taftazanî'nin, “*Tehzîbü'l- Mantık*” dibâcesinde, Celâl Devvânî ve diğer büyük âlimlerin beyanatlarının incelemesidir.

Kestelli Ebu Bekîr Efendi: Ebu Bekîr Efendi, Nazilli'ye bağlı Kestel köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkındaki bilgileri mezkûr Hamza B. Turgut Aydınî'den öğrenmekteyiz. Kendisi Hamza B. Turgut Aydınî'nin talebesidir. Günümüze ulaşan herhangi bir eseri yoktur.

Mustafa İbn Pîr Mehmed Aydınî: Aydın'ın Kestelli Köyü'nde doğmuştur. Hadis, tefsir, kelâm ve fıkıh alanlarında kendini yetiştirmiştir. *Netâyicü'l- AHBÂB* adlı bir eseri vardır. Bu eserde Halvetilik tarikatının erkânını anlatmıştır. H.995/M.1586 senesinde vefat etmiştir.

Abdullah İbn Yusuf İbn Halveti Muhammed İbn Bahti El-Kesteli: Arabî ilimlerde ve özellikle lügât ilmi konusunda oldukça kudretli bir zât olan Abdullah Efendi, Nazilli kasabasına bağlı olan Kestel köyünde dünyaya gelmiştir. Yazma bir nüshası, Bursalı Mehmed Tahir tarafından, Selanik'te Saatli Cami kütüphanesinde görülmüştür. Müellif, eser içerisinde (Mirkat) isminde Türkçe büyük bir cilt halindeki lûgata dair kitabındaki lûgatlardan ondört binini (*Sihâh-ı Cevherî*)'den, onaltı binini (*Kamûs*)'tan aldığını

mukaddimede zikretmiştir (Yavuz ve Özen, 1972: 258-290).

Güzelhisarlı Halîl B. Abdullah: Hanefî Mezhebine mensuptur ve müderrisdir. Fakat eserleri incelendiğinde Halvetî tarikatına intisabı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan iki eseri vardır. Bunlar; *Haşiyetü'l- Alâ İrşâdi'l-Kârî* ve *Gunyetu'l-Ebsâr alâ Netâci'l-Efkâr*'dır.

Şeyh İsmâil-i Aydınî: Halvetî tarikatına mensup olan Şeyh İsmâil, Aydın çevresinde Şeyh İsmâil-i Rûmî ismiyle meşhurdur. Hadis ilmine dair, *Esâmî-i Ruvât* adlı bir eseri vardır. H.1057/M.1647 senesinde Aydın'da vefat etmiştir. Naşı Hindiyeye ismiyle bilinen dergâhta medfundur (Erdoğan, 1994: 4).

Veliyyüddîn Efendi: Fazilet sahibi ve fakih bir zat olan Veliyyüddîn Efendi, Halvetî tarikatına mensuptur. Aydınlıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra hayatı boyunca Akhisar Müftülüğünde şer-i şerîfe hizmet etmiştir. Pek çok eser kaleme almıştır. Eserleri;

- 1- *Saîd b. İsmâil er-Rûmî el-Aksarâyî Kitâbü Siyâseti'd-Dünyâ* [ve'd-dîn]: Konya Akşehir İlçe Halk Ktp., nr. 228'de kayıtlıdır.
- 2- *Burhâneddin Haydar el-Herevî Şerhu'l- Ferâizi's-Sirâciyye*: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 1591, 1602; Süleymaniye Ktp., Fatih. nr. 2526; Kasıdecizâde, nr. 260'da kayıtlıdır.
- 3- *Şükrullah el-Amâsyavî Menhecü'r-reşâd fî sulûki'l-ibâd*: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2112'de kayıtlıdır.
- 4- Kadızâde Mehmed Efendi, nr. 302, Hacıhasanzâde Mehmed [Muhammed] al-Balıkesrî: *el-Mukaddemâtü'l-erba'* Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 1005, vr. 115b-125a; Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 802, 804; Servili, nr. 250'de kayıtlıdır.
- 5- *Fetava-yî Ruşenî*: Bir cilt üzerine tertiplenmiş fetvalarının birer nüshaları Manisa ve Kırkağaç fetvahanelerinde vardır. Bu eserin varlığı, Karabaş-zâde İzmirî'nin eserinde yazılıdır.

Kuşadalı İbrâhim Halvetî: Tasavvuf mesleğini “*bilmek, bulmak ve olmak*” olarak tanımlayan İbrâhim Halvetî, Osmanlılar zamanında, Anadolu'da yetişen tasavvuf

büyüklerindedir. İsmi, İbrâhim Bin Mustafa eş-Şa'bânî el-Halveti olup Halvetiyye tarikatının Şa'bâniyye koluna mensuptur. H.1188/M.1774 senesinde, Aydın ilinin Kuşadası kasabasına bağlı, Çınar köyünde dünyaya gelmiştir (Erdoğru, 1994:10). İlim ve irfân sâhibi bir zat olan İbrâhim Halveti, öğrenim çağına gelince ilk eğitimini, Çınar köyünde annesinden almış, Anadolu'da çeşitli yerlerde ve Denizli kasabasında ulemanın meşhurlarından olan Musa Efendi'den ilim tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelerek, Fatih'te bulunan ve Merhum Şeyhülislam Feyzûllah Efendi'nin ismiyle anılan Fezziyye Medresesi'ne yerleşmiştir. Emîn Efendi'den devrin zahiri ilimlerini talim etmiş ve medrese eğitimini burada tamamlamıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 110). Daha sonra eğitimine, Mustafa Efendi sayesinde Atpazarı Dergâhı'nda devam etmiştir. Evliyalar Ansiklopedisi'nde bu dergâha gelişi şöyle anlatılır; İbrâhim Halveti, bir gün bir ayet-i kerimenin tefsiri üzerinde çalışır fakat bir türlü ayetin manasını çözemez. Bu müşkil durumdayken, Bolu Dergâh'ı Şeyhi Hacı Mustafa Efendi İstanbul'a gelir ve medresede İbrâhim Halveti'nin bu hâlini görür. Mustafa Efendi, böyle müşkil meselelerini halletmek hususunda, o günlerde Fâtih'te Atpazarı Dergâhı'nda bulunan, son devir Osmanlı evliyelerinden olan, Çerkeşi Mustafa Efendi'nin tefrisatından nasiplenmiş Beypazarlı Şeyh Ali Efendi'yi tavsiye eder ve onu alarak Ali Efendi'nin misafir olarak kaldığı Atpazarı Dergâhı'na getirir. Ali Efendi, İbrâhim Halveti'nin üzerinde çok durup çözemediği ayet-i kerimenin, zahirî ve batınî manalarını, âlimler tarafından bildirilen tefsirini açıklar. Bu ilk sohbetinde Ali Efendi'ye hayran olan İbrâhim Halveti, Ali Efendi'den ayrılmak istemez. İbrâhim Halveti'nin kabiliyetini gören Ali Efendi ona himmet eyler ve İbrâhim Halveti de şeyhine intisap eder. Yaklaşık dört yıl boyunca Beşikçi-zâde Dergâhı'nda riyazetler ve mücahedeler çekerek, tasavvuf yolunda ilerlemeye çalışır.

Bir gün şeyhi, İbrâhim Halveti'ye yemek ikram eder, İbrâhim Halveti, “Azizim! Siz yerken benim karnım doydu” der. Ertesi gün İbrâhim Halveti yerken şeyhinde de aynı hâl husule gelince, Şeyh Hazretleri, “Evlâdım artık vücûdlar birleşti. Bendeki hâl, sende arz-ı cemâl eyledi. Burada durmayıp, Mısır'a gitmeniz, orada neşr-i feyz etmeniz münâsib olur” der ve İbrâhim Halveti'yi irşat göreviyle vazifelendirir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 110). İbrâhim Halveti, Mısır'da Kahire Gülşeni Tekkesi'ne misafir olarak yerleşir. Bu arada Ali Efendi, Fındıkzade semtindeki Kızılelma Caddesinde bulunan Beşikçizâde Dergâhı'nda vazifeliyken, H.1234/M.1818 senesinde vefat eder. Vefat etmeden önce de kendi yerine bakacak olan zatın, Kuşadalı İbrâhim Halveti olduğunu bildirir. Onu kendi yerine tayin eder

Bu dönemde yaşanan birtakım huzursuzluklar neticesinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından, İbrâhim Halveti'nin, İstanbul'a dönmesi talep edilir. H.1235/M.1820 senesinde İbrâhim Halveti, İstanbul'a döner. İstanbul'a dönüşünün bir diğer nedeni, hocasının vefatı olarak da gösterilir. Daha önce kendisinin ders alarak yetiştiği Feyziyye Medresesi'ne yerleşir, burada zikirle meşgul olur ve yaklaşık bir yıl boyunca burada kalır. Bundan sonra, Aksaray Sineklibakkal'da, Hacı Halil Efendi isminde bir zatın, kendisi için yaptırdığı ve Kuşadalı Dergâhı diye anılan dergâha geçerek, orada yaklaşık on iki sene hizmetini sürdürür. İbrâhim Halveti'nin buradaki hizmeti o tekkenin bir yangında yandığı H.1249/M.1833 senesine kadar devam eder. Şeyh Necîb Efendi-zâde'nin Şeyh Fahri Efendi'den nakl eylediğine göre; İbrâhim Halveti, dergâhta bazı zevat ile otururken, azize hitaben; *“Efendim! Köşe başındaki ev tutuştu.”* derler fakat İbrahîm Halveti, sohbetine devam eder. Bir müddet sonra *“Efendim! İttisâlimiz yanıyor.”* diye tekrarlarlar, İbrahim Halveti yine aldırış etmezler. *“Efendim! Dergâh tutuştu”* dediklerinde ise *“Öyleyse çikalım”* deyip çıkarlar ve dergâh yandığında, *“Elhamdü li'llah merasimden kurtulduk”* buyururlar. Merasimden kurtulduk demelerinin sebebi ise; İbrahim Halveti'nin suretten ziyade sireti zahirden ziyade hakikati meslek olarak sayması, tac, hırka, kemere itibar eylememesi ve kimseye hilafet vermemiş olmasıdır. Çünkü hilafet ona göre bir sırr-ı Muhammedi'dir ve bu sebeble bu dergâh merasimden uzaktır. Mesleklerinde merasim olmadığından istidlal olduğu için, ziyaretlerine gelenlerden de pek hoşnut değillerdir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 111). Bir mektubunda bu durumu;

Sûfilik tâc ile abâ oldu

Hayf kim ma'rifet hebâ oldu

şeklinde açıklamışlardır. Dergâh yandığı zaman, yakınları, sevenleri dergâhı yeniden inşa edelim diye çok ısrar ederler fakat İbrâhim Halveti dergâhının yeniden inşasına izin vermez. Tekkelerde eski safiyetin kalmadığını, gittikçe değiştiğini, asıl hüviyetinden uzaklaştığını bildirir ve bu dergâhı *“Bizim nâmımızda bi'l-âhare biri zuhûr edip burayı o ihyâ edecektir”* diye buyurur. Bir zaman sonra Halveti Bekrî Şabânî şeyhlerinden, İbrâhim Efendi adında bir zat gelip, bu binayı inşa eder (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 111- 113). Dergâhı yandıktan sonra, Bayezıt semtinde kiraladığı bir evde bir yıl kadar kalan Kuşadalı, sonra Fatih'te, Çarşamba Pazarı civarında bir ev satın alarak oraya taşınır. Aksaray'da on üç, Bayezıt'a yakın bir yerde ve Çarşamba'da dokuz sene olmak üzere, yirmi üç sene müddetle İstanbul'da hizmet eder, birçok talebe yetiştirir.

H.1259/M.1843 senesi Şevval veya Zilkâde ayında, hac vazifesini yerine getirmek üzere İstanbul'dan yola çıkar, hacdan sonra Medine-i münevvereye geçerek, orada da bir müddet kalır. Sonra Şam'a gelip yerleşir, ilim isteyen nice taleplere yol gösterip, irşat eder.

İbrâhîm Halveti, H.1262/M.1846 senesinde, yanında aile efradı ve en büyük talebesi Bosnalı Muhammed Tevfik Efendi ile birlikte ikinci defa hacca gider. Medine'yi ziyaret ettikten sonra, Mekke'ye varır ve hacıların ihram giydikleri rabiğ denilen o mukaddes yerde vefat eder. Enderûnlu Alî'nin, *Hidâyetü'l-Velî* adlı eserinde de İbrâhîm Halveti'nin vefatı; “*Hazret-i Sultan hüccâcın ihrâm giydiği Rabiğ merkaleden çıkıp merhûle-i mezbûrda defîn-i hâk-i anber-misâl oldukları istima' kılınmıştır*” şeklinde ifade edilir.

İbrâhîm Halveti eser telifine önem göstermemiş, rağbet etmemiştir. Yazmış olduğu 144 mektup dışında ve Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın Sefine-i Evliyâ adlı eserinde bulunan nutukları hariç elimizde yazılı bir eseri bulunmamaktadır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 117).

Kuşadalı Şeyh Mustafa Bin Hamza: Asıl adı, Mustafa b. Hamza b. İbrahim b. Veliyyüddîn b. Muslihuddîn er-Rûmî el-Hanefî dir. Halk arasında Kuşadalı ve Adavî nisbeleriyle de tanınmıştır. Trabzon'da dünyaya gelmiş, Amasya'ya yerleşmiş ve bir dönem İstanbul'da yaşamıştır. Nuh El-Konevi'den ders almıştır. Alet ilimleri mütehasıslarından olan Kuşadalı'nın şöhret kazanmasına sebep olan Birgivi Muhammed Efendi merhumun, izhar kitabına H.1085/M.1674 senesinde yazdığı “*Netâicü'l-Efkâr*” isimdeki şerhtir. Meşhur eseri *Netâicü'l-Efkâr*'ı yazıp bitirdiği tarih olan H.1085/M.1674 İsmâil Paşa ile Kehhâle tarafından onun ölüm tarihi olarak gösterilmektedir. Fakat mezar taşında ölüm tarihi yoktur. Kabri Aydın ilinin Kuşadası ilçesi Adalızâde Mezarlığı'ndadır. Kabri hala bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. Talebesi Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi'yle aynı yerde yatmaktadır (Yavuz ve Özen, 1972: 241). Çok fazla eser telif etmeyen Kuşadalı'nın günümüze ulaşan üç eseri vardır.

1- Netâicü'l-Efkâr: Birgivi'nin nahve dair meşhur eseri, *İzhârü'l-Esrâr*'ın şerhidir. Bu şerhin İstanbul ve Kahire'de birçok defa basılmış, ayrıca birçok müellif tarafından üzerine haşiyeler yazılmıştır. Haşiyelerinin en tanınmış olanları, Muhammed B. Salih'in *Fevâidü'l-ekâr*' ı, Mustafa B. Dede'nin *Gayetü'l-Enzâr*'ı ve Mustafa B. Muhammed'in *Menâfiu'l-Ahyâr* adlı eserleridir. *Netâicü'l-Efkâr*'ın İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazması bulunmaktadır.

2- *Hâşiyetü'l- Adalı ale'l-İmtihân*: Arap grameri ile ilgili olan bu eser de Birgivî'nin *İmtihânü'l-Ezkiyâ* adlı kitabının haşiyesidir.

3- *El-Hayât fî Şerhi Şürûti's-Salât*: Kemalpaşazâde'nin *Şürûti's-Salât* adlı eserine yazdığı şerhtir.

İbn Adavî Mustafa İbn İbrâhim: Âlim bir zat olan İbn Adavî, Kuşadalı'dır. Bursalı Mehmed Tahir, Adavî'nin, H.1146/M.1733 senesinde Aydın'a yerleşerek eser yazmakla meşgul olduğunu kaydetmiş ve Adavî'nin on kûsür risalesini ihtiva eden, kendi el yazısıyla yazma mecmuasında bulunan risaleleri Aydın'da görmüştür. *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde de bu risalelerin isimlerini bizlere bildirmiştir. Bu risalelerin bazılarının isimleri; *Mülâkâtü'l-Ervâh*, *Meâasik-i Hac*, *Risâle-i Fittâhâre*, *Risâle Fis-Salât*, *Risâle Fi'l-İber*'dir. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Zeynî-zâde civârında medfûn olduğu rivâyet edilmiştir (Yavuz ve Özen, 1972: 359).

Gavvâs Efendi (Sökevî): Arabi ilimlerde yüksek mertebeye ulaşan âlimlerdendir. Sökelidir. Bazı rivâyetlere göre, mahlâsı Havass ya da Havassî'dir. İzhâr şârihi, Adalı merhumun hocası olduğu rivâyet edilmiştir. Söke'de medfûn olup mezar taşında herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Kaynaklarda iki eserinin olduğu bildirilmiştir. İlm-i fıkıh ile ilgili olan eseri *Mülteka*, nahivle ilgili olan eseri de *Kâfiye Şerhi*'dir (Yavuz ve Özen, 1972: 351).

Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi: Adalı ismiyle meşhur Şeyh Ahmed Efendi, Kuşadalıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kütüphane kayıtlarında ismi Kuşadalı Ahmed İsmetullah Efendi Keskin olarak geçmektedir. Halk arasında da Keskin lakabıyla meşhurdur. Keskin lakabı kendisine zeki bir zat olması sebebiyle verilmiştir (Erdoğan, 1994: 40). İlk eğitimini kimden ve nerede aldığı bilinmemektedir. Fakat Ahmed Efendi, *İnâyetü'l-Mubteğî fî Şerhi Kifâyeti'l-Mubtedî* eserinin başında “*Hocam Muhakkik Şeyh Müftü Mustafa b. Hamza'nın (Kifâyeti'l-mubtedî) şerhine dâir bazı karalamaları vardı. Ancak Allah ona rahmet etsin vefat etti.*” şeklinde hocası Mustafa b. Hamza'yı zikretmektedir. Bursalı Mehmed Tahir ise, Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın hocasının Sökeli Gavvâs Efendi olduğunu bildirmiştir (Yavuz ve Özen, 1972: 351).

Kabri Aydın ilinin Kuşadası ilçesi Adalizade Mezarlığı'ndadır. Kabri hala bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. Hocası Kuşadalı Şeyh Mustafa B. Hamza ile aynı yerde medfundur (Yavuz ve Özen, 1972: 408). Kesin olarak Kuşadalı Ahmed Efendi'ye ait olan

eserler şunlardır (Günay, 2017: 293);

1- *Înâyetü'l-mubteğî fi şerhi Kifâyetü'l-mubtedî*: Bu risale İmam Birgivî'nin sarf ilmine dair kaleme aldığı *Kifâyetü'l-Mubtedî* adlı eserinin şerhidir. H.1299/M.1881-82 yılında İstanbul İzzet Esad Efendi Matbaası'nda basılan risalenin çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

2- *Şerhu'l-Avâmil-i'l-Cedîd*: Ahmed Efendi Avâmil-i Cedîd şerhi için özel bir isim zikretmemektedir. Sadece şerhinin başında "Avâmil-i Cedîd diye bilinen Avâmil kitabı" şeklinde Birgivî'nin kitabından bahsetmektedir.

3- *Er-Risâletü'l-Berzâhiyye*: Kuşadalı Ahmed Efendi bu eserinde ruhun ölümden sonraki halleri ve berzah âlemine dâir mevzuları işlemiştir. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Blm., nr. 3645/5 ve Suudi Arabistan Riyad Melik Faysal İslam Eğitim ve Araştırmaları Enstitüsü, nr. 4695/6975'te kayıtlı olmak üzere iki yazma nüshası mevcut olan risalenin matbu nüshası bulunmamaktadır.

2.2. Aydın'da Uşşakilik

Uşşakilik, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'in tesis ettiği Halvetiyye'nin orta kolu, Ahmedîyye tarikatının dört ana şubesinden biridir. Tarikatın silsilesi, Hüsâmeddîn Uşşakî'nin şeyhi Emîr Ahmed Semerkandî vasıtasıyla Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'e ulaşmıştır. Fakat tarikat, Hüsâmeddîn Uşşakî'nin halifelerinden olan Saruhanlı Memican Efendi (ö. 1008/1599-1600) kanalıyla devam etmiştir. Bu dönemde Aydın Uşşakiliği, Memî Cân Saruhânî (ö.1008/1599)'nin yanı sıra, tarikatta ikinci pir Seyyid Mehmed Cemâleddin Uşşakî (ö.1165/1751), Şeyh Ahmed Câhidî (ö.1070/1659), üçüncü pir Abdullah Selâhaddin Uşşakî (ö.1197/1783) ve Şeyh Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö.1298/1881) tarafından sistemleştirilmiştir.

Önceleri İstanbul merkezli bir tasavvuf mektebi olan Uşşakîyye, Abdullâh-ı Selâhaddin-i Uşşakî'nin kurucusu olduğu Salâhiyye-i Uşşakîyye üzerinden Batı Anadolu'ya ve oradan Aydın'a gelmiştir. Kendisi de son dönem Uşşakî-Salâhî şeyhlerinden biri olan Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde, Salahî'nin üç halifesi olduğunu ve bunların isimlerini verdikten sonra, tarikatın bu üç halifeden sadece birinden, Nazillili Muhammed Zühdi Efendi (ö.1221/1806)'den devam ettiğini, Muhammed Zühdi Efendi'nin uzun yıllar Nazilli'de şeyhlik ve müftülük yaptığını ve Uşşakiliği Aydın Nazilli'ye taşıdığını haber

vermektedir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 282-501). Dolayısıyla Uşşakiyye tarikatı XIX. Yüzyılda Muhammed Zühdi Efendi aracılığıyla, Nazilli merkez olmak üzere Ege bölgesine yayılmaya başlamıştır. Muhammed Zühdi'nin oğlu Ali Galib Vasfi (H.1266/M.1850) ve torunu Muhammed Tefviki (H.1280/M.1864) ile Nazilli'de devam eden Uşşakiyye, Muhammed Tefviki'nin halifesi, Ömer Hulûsi Güzelhisar-ı Aydınî ile (H.1285/M.1868) Nazilli'deki ağırlığını tamamlamış ve Ömer Hulûsi'nin halifeleriyle de Uşşakiyye tarikatı günümüze kadar gelmiştir (Ceyhan, 2015: 764).

Aydın Vilâyet Sâlnâmesi incelendiğinde, Uşşakilik tarikatının Aydın merkezinde ve ilçerinde hayli etkin olduğu da görölmektedir. Belgelerde, Nazilli ve köylerinde 7 Uşşaki tekkesi, Bozdoğan ve Çine'de 1 Uşşaki tekkesi olduğu kaydedilmiştir. Birinci el kaynak taramalarında ise pek çok Aydınlı Uşşaki şeyh ve mürit bulunmuş ve bu kişilerin biyografileri tarafımızdan kaleme alınmıştır.

Bugün hala Nazilli'de bulunan Muhammed Zühdi Efendi'nin türbesinin (Yeşil Türbe) hemen yanındaki Uşşaki dergâhı, Uşşakiliğin Nazilli'deki merkezi konumundadır. Muhammed Zühdi Efendi'nin kendisi gibi müftü olan oğlu Ali Galib Vasfi (v.1266/1850) ve torunu Muhammed Tefviki (v.1280/1864) ve Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (H.1285/M.1868)'nin kabirleri de hâlâ burada bulunmaktadır. Uşşaki şeyhlerine ait türbeler de hala varlığını korumaktadır. Uşşaki şeyhlerinden, Şeyh Süleyman Rüştü'nün türbesi Karacasu ilçesi, Yaylalı mahallesindedir. Türbede Uşşaki tarikatı pirllerinden ünlü ozan Şeyh Süleymân Rüştü ile oğlu Mustafa Nuri ve Şeyh Seyyid Ali El-Filizi yatmaktadır. Nazilli merkezde Ervanlı Mezarlığı'nda da Uşşaki şeyhlerine ait olan pek çok mezarlık tarafımızdan tesbit edilmiştir. Buradaki mezar taşları eski mezarlıklardan buraya nakledilen taşlardır ve taşların üzerindeki yazılar latin harflerle yazılmıştır;

	<p>3 Hüvel Baki Merkad-ı Şeyh Ekmel Şah Hulûsi Nazenin Uşşakî 1285/1868</p>
	<p>4 Hu Kutbul Arifin Gavsul Vasilin Tacul Aşıkın Sırrı Sultan Esrarı Cavidan Hz. Şeyhi Kâmil Ali Galib Vasfi K.S 1266/1850”</p>
	<p>5 Hüvel Baki M. Zühdî Efendinin Biraderi Hoca Ali Efendi 1210/1795</p>

	<p>6 Hüvel Baki Merkad-ı Şeyhül Ekber Ali Galib Vasfi Halvetiyül Uşşakî 1266/1850”</p>
	<p>7 Hüvel Baki M. Zühdî Efendinin Pederi Âlisi Ahmed Efendi 1184/ 1770”</p>

Uşşakilerin adâb ve erkânı ilk dönemlerde Halvetilerden biraz daha farklıdır. Onların zikirleri kuûdî zikirdir. Fakat daha sonra tarikatın zikir ve âyin usulleri Halvetiyye’nin diğer kollarına uyararak devrani olmuştur. İstanbul Uşşaki tekkelerinde durak, cumhur ilahisi, usul ilahisi, devran ilahisi gibi İstanbul tavrı tekke musikisi icra edilirken Batı Anadolu’da bu tavrı yerini mahalli formlara bırakmıştır.¹⁸ (Selvi, 2007: 109-110).

Uşşakilik tacı yine diğer tarikat taclarının terk sayısına göre farklılık arz etmektedir. Halveti-Uşşaki tacı dört, derviş sikkesi ise altı terkten oluşmaktadır. Terk adedinin dört olmasında sayı değerinde sembolik hususiyetleri bulunmaktadır. Salâhî Efendi, bu özelliği şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Basit sayılar içinde dört rakamından başka on rakamını cem eden başka bir sayı yoktur. Çünkü dört rakamının hakîkati dördttür. Dört üç rakamını da içerir ve birlikte yedi rakamına ulaşılır. İki ve sonrasında bir eklenerek on rakamına ulaşılır. On ile kastedilen 10 haddir ki (hudûd-i aşere), ön, arka, sağ, sol, üst, alt, önce, sonra, bütün ve parçadan ibarettir. Ön, arka, sağ ve soldan ibaret dört yön

¹⁸ Nâzenîn-i Uşşaki ve Melâmî Uşşakiler’de ise devran yoktur. Ayrıca bâbitanın yaygın olarak görüldüğü tarikatlardan biri Halvetiyye’dir. Halvetiyye’nin kollarından Uşşakilerde teveccüh, rabita ve tefekkür özel bir ders olarak öğretilmektedir

bu 10 haddi ihtiva eder. Dolayısıyla dört yöne vâkıf olan kimse Allah'ı bu 10 hadden tenzih ederek marifetullahı ulaşır. Dört terk temelde şeriat, tarikat, mârifet ve hakîkate işaret eder. Terklerin diğer anlamları dinin bu dört rüknünün alt konuları şeklinde değerlendirilebilir.” (Ceyhan, 2011: 147).

Tac-ı şerîfin her bir terkinde beşer yahut yedişer dalı vardır. Risalede bu dilimler şöyle açıklanmıştır:

“Beş veya yedi adet şeklinde belirlenen dal ya da dilimlerin her biri ya dinin asılları, İslâm'ın şartları, imanın kısımları ve varlık mertebelerine (hazarât-ı hamse) ya da sülûkteki usul isimlerine, atvâr-ı seb'aya, varlık mertebelerine (hazarât-ı seb'a), yedi seyyâreye ve Fâtiha'nın âyetlerine işaret etmektedir. Taç dilimlerinin “dâl” harfi şeklinde ayrılmasının sebebi, Muhammed kelimesinin son harfi olan “dâl”a işaret etmesi içindir. Buna göre derviş, başına “dâl taç” giymekle başım Hz. Muhammed'in mübarek ayağı altındadır. Onun ayağı başımız üzerinde ebedi taşınacaktır. Seyrüsülûkümüz onun iksir olan iki ayağını takip etmektedir anlamını kuşanmış olacaktır.” (Ceyhan, 2011: 147).

Uşşaki tacı ile ilgili üçüncü konu tac-ı şerîfin rengi meselesidir. Genel olarak tacın rengi siyah ya da siyaha yakın olan zümrüt yeşilidir. Bu konuda Ceyhan şunları söylemektedir:

“Siyah renkli taç, sülûktaki fenâ mertebesine veya büht taşına (haceru'l-büht) işaret eder. Büht taşı, tabiatta bulunan bir taş değil, insanın kalbinde yer alıp Hakk'ı müşâhedeyi sağlayan mânevî bir siyah noktadır. Hakk'ın tecellî nûru, taş ile simgelenen bu siyah noktaya aksettiğinde, noktadan yayılan nûr, insanın tüm varlığına ve idrak güçlerine galebe çalarak insanı fenâ ve hayret haline sokar. İnsanın mebhût olmasına, yani onu hayrete gark etmeye vesile olduğu için, kalp denilen mânevî idrak mahallinde yer alan bu siyah taş “haceru'l-büht” adı verilmiştir (vr. 175b-176a). Tacın renginin siyaha yakın yeşil olması ise kişinin fenâ haline yaklaştığına ve zümrüt taşına işaretidir. Zümrüt taşı da yine İbnü'l- Arabî'nin açıkladığı üzere ârif kimsenin kalbinde bulunan bir mahallin ve Hak tarafından verilen vehbî bir kuvvetin ismidir Müellif bu kuvvetin sahibine şeytanın asla yaklaşamayacağını, şayet yaklaşırsa kör olup şaşkınlığa düşeceğini, nitekim yılanın da zümrüt taşına baktığında kör olduğunu ileri sürmektedir.” (Ceyhan, 2011: 147)

Uşşaki tacında yer alan dördüncü unsuru ise tepesindeki düğmedir. Bu düğmenin anlamı ise şudur:

“Tacın tepesinde terklerin birleştiği noktada bulunan düğme, varlık dâiresinin merkezi olan “ahadiyyet” noktasına işaret eder. Diğer bir ifadeyle tacın bütün terkleri nasıl tepesindeki ya da kubbesindeki düğmeden lengere doğru yayılıyorsa, bütün varlık mertebeleri de Hakk’ın zâtı mertebesinden zuhûr etmektedir. Düğmenin beyaz olması fenâ fillahtan sonra bekâ billaha, mahvdan sonra sahva, sekreden sonra akla gelmeye işarettir. Bu düğme, bir hadiste geçtiği üzere, Allah’ın ilk yarattığı şey olan beyaz inciye (dürre-i beyzâ) delâlet eder ki, bu hakikat-i Muhammediyye’dir. Nitekim tüm zuhûrat hakikat-i Muhammediyye’den neş’et etmektedir. Düğmenin siyah veya siyaha yakın yeşil renkte olması ise ya küllî fenâ fillaha ya da fenâ haline yaklaşmakta olduğunu gösterir. Dolayısıyla beyaz düğmeyi ancak fenâdan bekâyaya varan mürşid-i kâmiller kullanabilir.” (Ceyhan, 2011:147).

Uşşaki tacının beşinci ve son unsurda tacın şemlesidir.

“Bir şeyi kapsamak, içine almak, sarmak, çepeçevre örtmek, kaplamak” anlamındaki “şe-me-le” kelimesinden gelen şemle, sarık demektir. Salâhî Efendi’ye göre Uşşakî tacının sarığı önden kafesî (kafes şekilli) arkadan sığama (sıvama) tarzında sarılmalıdır ki mürşidin zâhirinin fark, bâtınının cem’ halinde olduğuna işaret etsin. Sarık ucu (risâle) ise sol taraftan salınır. Zira terkin sol yönü mârifete işaret ettiği gibi, risâleyi sola salıverme de tarikatın neticesinde kazanılan mârifete işaret eder. Risâlenin sol taraftan bir zirâ miktarı salınması, savaşta sahâbenin kendilerini kâfirlerden ayırt etmek için Hz. Peygamber tarafından emredilen bir göstergedir. Bu gösterge zâhirde ve bâtında savaş ile barışın birleştirilmesine delâlet eder. Bu hal şeriat söz konusu olduğunda harbe, hakikat söz konusu olduğunda ise sulha işaret etmektedir. Aslolan şeriattan hakikate ermek olduğuna göre savaş fer’î, barış ise aslî gayedir. Salâhî Efendi, Mevlânâ’ya dayanarak şeriat ve tarikatın renklilik (telvin), mârifet ve hakikatin renksizlik (temkin) mertebesi olduğunu, risâlenin bir miktar salınmasının telvin ehli olan sâlikin gerek nefsiyle mücâhedede gerek zâhirî cihatta bir müddet gayret sarfedeceğini, nihayette mârifet ve hakikat âleminde karar tutacağını simgelediğini söyler (Ceyhan, 2011: 147).

Nazilli Ervanlı Mezarlığı'nda tarafımızdan bulunan Uşşaki tacı da yukarıda verilen özelliklere uygun ve koyu yeşil renktedir.

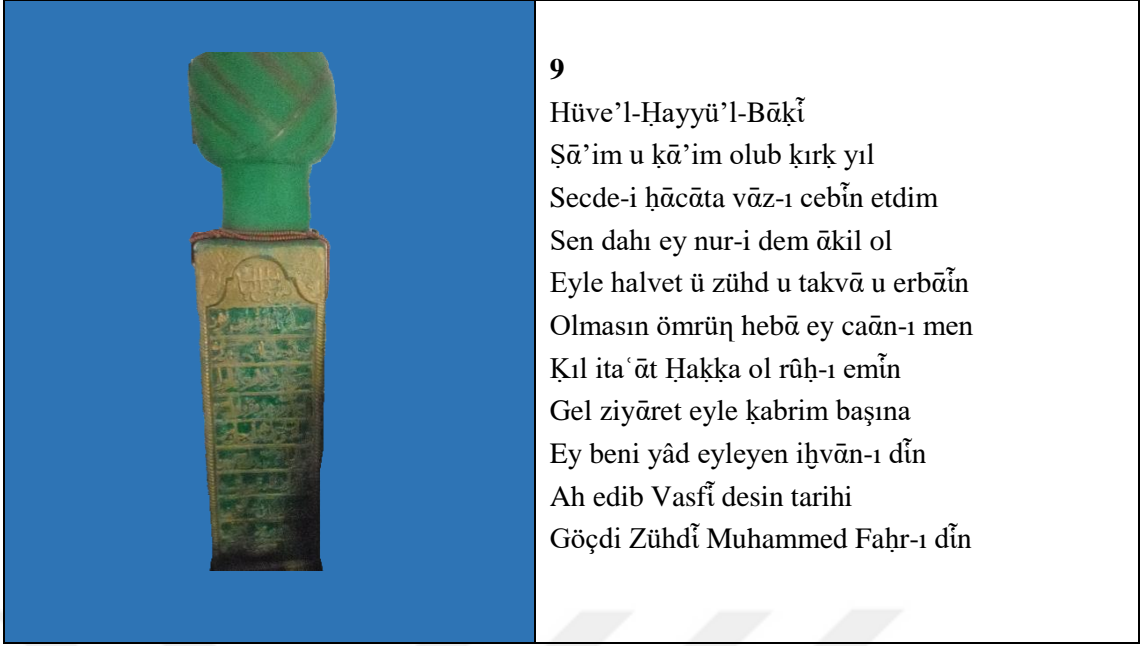
2.2.1. Aydınlı Uşşaki Şeyh ve Müritler

Nazillili Şeyh Muhammed Zühdî Efendi: Uşşaki yolunun büyüklerinden olan Muhammed Zühdî Efendi, Selahâddîn-i Uşşakî Hazretleri'nin halifesidir. Nazillili'dir. Uzun süre burada müftülük yapmıştır. Şeyh Mustafa Safî Efendi'nin, Fahrî Azîz'den naklettiğine göre babası da önceleri müftülük vazifesinde bulunmuştur. İlm-i sülukta muvaffak olup icazet alınca, Babası, Zühdî Efendi'ye hitaben, *“Oğlum! İlm-i zahîri okudun. Bir de ilm-i batîn vardır. Onu da tahsil etmelisin”* buyurmuşlardır. Zühdî Efendi de bu hitaba, *“Efendim! Bu bâbda emrinize muntazırım”* cevabını vermiş ve babası da : *“Üç gün bana misâfir ol. Sonra hani ya da ahyânen ziyaretlerine âzim olduğunuz Abdullâh Salahî Efendi vardır ona git teslîm ol”* emrini vermiştir.

Zühdî Efendi, üç gün sonra İstanbul'a gitmek için yola çıkmıştır. Hz. Salahî ise, yanındakilere; *“Ya hû bize ara sıra Nazilli'den Muhammed isminde biri gelirdi, görüşürdük. Şimdi o geliyor. Haydi, karşılayınız”* diye buyurmuştur. Müritleri, Zühdî Efendi'yi karşılamış ve şeyhlerinin huzuruna getirmişlerdir. Zühdî Efendi de şeyhine teslim olmuş ve yedi sene burada ilim tahsil edip hilafet almıştır. Şeyhi de ona *“Zühdî”* lakabını vermiştir. Hilafetinden sonra ise şeyhi tarafından, İstanbul'dan Nazilli'ye, insanları irşat etmesi amacı ile gönderilmiş ve Tarîk-i Uşşakiyye yolunu burada yaymaya başlamıştır.

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'nin Nazilli'de iki halifesi vardır. Biri, Karacasulu Süleymân Rüşdi Efendi diğeri ise Ali El-Gâlib El- Vasfî hazretleridir. Süleyman Rüşdi Efendi bir dönem derebeylik yapmıştır. Fakat Şeyh Muhammed Zühdi hazretleri onu kemale erdirmiş ve “*Şah Muhammed Zühdi gibi reh-nümânım var benim*” övgüsüyle demsaz olan Rüşdi Efendi'yi erenler katarına katmıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 446-448).

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi, H.1221/M.1806 senesinde, Nazilli' de vefat etmiştir. Vefatından sekiz yıl sonra, H.1229/M.1814 senesinde, Nazilli -Bozdoğan yolu üzerinde türbesi yaptırılmıştır. Türbe üzerinde iki adet kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabede H.1225/M.1810 tarihi vardır. Türbenin kapı üzerindeki küçük kitabesinde de “*Mîr Halîl etti binâ tarihi ey Vasfî hemin Zühdi Muhammed mahfeli ruhu'l emîn*” ibâresi yazılıdır. Buradan kitabenin oğlu Vasfî tarafından yaptırılmış olduğu ve türbenin de, Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'nin ölümünden sekiz sene sonra mülki amiri, kaymakam Halil Bey tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca türbenin güney duvarında pencere üstünde bulunan bir diğerkitabede de “*Hâcî Baba etdi binâ tarih Fethi Muhammed Zühdi ve kutbu'l-Hâkayık türbesin bünyâd sene H.1278/M. 1861*” yazılı olduğuna göre türbe ilk inşasından sonra, H.1278/M.1861 senesinde Hacı Baba tarafından tekrar onarılmış olabilir. Türbe içerisinde Uşşaki yolu şeyhi Muhammed Zühdi Efendi, haricinde hanımı ve çocuklarının mezarları da bulunmaktadır. Türbe, renginin yeşil olması sebebiyle bölge halkı tarafından sahibinin isminden çok, Yeşil Türbe diye tanınmıştır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Uşşakilik tarikatının ana rengi yeşil ya da siyaha yakın olan zümrüt yeşilidir. Türbe içerisinde Muhammed Zühdi Efendi'nin mezar taşında şunlar yazılıdır;

Muhammed Zühdî Efendi'nin sağ tarafında ise eşinin mezarı bulunmaktadır. Mezar taşının son satırındaki;

Oğlu Vasfĩ ona dedi ki tarih

Ėasr-ı firdevse gitti vâlide

Ruhiçün fatiha sene 1231

ibareden anlaşılacağı üzere Zühdî Muhammed Efendi'nin hanımının mezar taşı oğlu Vasfĩ tarafından yazılmıştır ve verilen tarih neticesinde, hanımının Zühdî Muhammed Efendi'den dokuz sene sonra vefat etmiş olduğu görülmektedir. Türbenin girişinde bir kabir daha bulunmaktadır. Bu kabir de muhtemelen Muhammed Zühdî'nin halifelerinden ve H.1260/M.1863 yılında vefat eden oğlu Şeyh Muhammed Tevfik Efendi'nindir.

Nazillili Süleymân Rüşdî Efendi (Semiz-Zâde/Yemez-Zâde) :Süleymân Rüşdî Bey H.1184/M.1770 senesinde Aydın'ın Karacasu ilçesinde, şimdiki Tekke içi Sokağı'nda, Kara Süleymanoğulları lakabıyla tanınan zengin bir ailede, Yemez-zâde İsmail Ağa'nın oğlu olarak, Nazilli'nin Karamullu köyünde dünyaya gelmiştir (Kuruüzüm 1991: 2-3). "Yemez-zâde" olan lakabı Sefîne-i Evliyâ ve Osmanlı Müellifleri'nde "Semiz-zâde" olarak kaydedilmiştir. İlköğrenimini Karacasu İlmiyesi'nde tamamlayan Rüşdî Efendi, Arapça ve Farsça öğrenmiştir (Yavuz ve Özen, 1972: 430).

Rüşdî Efendi, Karacasu'da zenginler ve nüfuz sahibi kişiler ile fakir halk arasında iş

gücü ve su kullanımı çekişmelerinin baş gösterdiği bir dönemde yaşamıştır. Susuzluktan ortaya çıkan hastalıkların önüne geçebilmek düşüncesiyle yoksul halkın istifadesi için çeşme yaptırmış, hamam tamir ettirmiş, sadece yoksulların davet edildiği ziyafetler düzenlemiştir. Bir dönem de yönetime karşı gelerek silah kuşanıp eşkıya reisliği yapmıştır. Daha sonra, Nazilli’de Muhammed Zühdi Efendi’yi görmüş ve H.1200/M.1801’de, eşkıyalığı zamanında istimal ettiği yatağan bıçağını, palasını, tüfeğini odasında oturduğu yerin duvarına aşmış ve Zühdi Efendi’ye intisap etmiştir. Burada “Rüşdi” mahlasını almış ve Karacasu’da Zühdi Efendi’nin halifeliğini yürüterek yüksek makamlara ulaşmıştır. Bu sırada kendine intisap eden pek çok eşkıya reisini de irşat etmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 450).

Dönemin çıkar sahipleri, nüfuzlarını kaybetme korkusuyla, Süleyman Rüşdi Efendi’ye iftira atmışlar ve onun müfsit ve meczup bir kişi olduğunu söyleyerek, İzmir muhassılı Lütfi Efendi vasıtasıyla, Kayseri’ye sürülmesini temin etmişlerdir. Bir müddet Kayseri’de yaşayan Rüşdi Efendi oradaki Mevlevilerin teşvikiyle, II. Mahmud’a durumunu anlatan bir mektup yazmış ve bunun üzerine Halil Paşa vasıtasıyla İstanbul’a davet edilmiştir. Süleyman Rüşdi Efendi, Padişah’ın bu davetine icabet etmiş ve İstanbul’a gelip, Fındıklı’da ikamet etmiştir. Eyyüp’te, Rami kışlası civarında Sultan İkinci Mahmud Hân ile görüşmüştür. Sultan İkinci Mahmud Hân Rüşdi Efendi’ye bazı özelliklerinden bahsederek, padişah olduğunu, padişah karşısında daha başka davranması gerektiğini anlatmak isteyince, Süleyman Rüşdi Efendi; *“Sultânım! Âhirette bahsettiğiniz evsâftan sormazlar. Siz çobansınız. Teb’anızın çobansınız. Sürünüzden mes’ûlsünüz. Size bunu sorarlar. Sen buna dikkat et”* deyip oradan ayrılmıştır. Bu vesileyle de Sultan İkinci Mahmud Hân’ın takdir ve hürmetini kazanmıştır. Daha sonra Nazilli’ye dönmüş, orada Allah’ın emir ve yasaklarını anlatmaya ölünceye kadar devam etmiştir. H.1250/M.1834’te Karacasu’da vefat etmiştir. Türbesi Karacasu’dadır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 451).

Süleyman Rüşdi Efendi üzerine, Kenan Semiz, Semiz-zâde Süleyman Rüşdi Efendi ve Divânî başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamış, Hüseyin Kuruüzüm ise Süleyman Rüşdi başlıklı bir kitap hazırlamıştır.

Rüşdi Efendi, irtihallerinden önce şu iki manzume-i târihiyyeyi kaleme almıştır;

‘İrci’û emrî sımâh-ı câna geldi ez-Hudâ

Der-akâb itdim sefer kande diyu ol hûb-edâ

*Rahmet-i feyz-i ilahî bendeye rehber olub
Dest-gîrim oldu bî-şek nûr-ı zât-ı Mustafâ
Dergeh-i pâk-ı rızâya bende rû-mâl olmuşum
Hamd ola arz-ı cemâl itdi cemâl-i kibriyâ
Sundu bir câm-ı muhabbet sâki-i dest-i ecel
Mest-i Bâkî olmuşum fevt oldu zann itmen bana
Menzil-i dâr-ı fenâda fariğ oldum hâsılı
Mesken-i pür zevk ü şevk oldu bana dâr-ı bekâ
Rahmet ile yâd idenler Şeyh Süleymân Rüşdiyi
Rahmet ü ihsân ide Rabbim Teâlâ dâimâ
Fevtimin târihini geldi yediler didiler
Rüşdi yâr-ı cân ide cânân ile eyle safâ
H.1250/ M.1834*

Diğer;

*‘İrci ‘û fermânını Hakdan bana
Hatt-ı kudretle yazub sundı kader
Ola da ‘vet bir kula ez-dûstân
Kâni olmakdır ne ise mâ-hadar
Râh-ı Hakda âşık-ı dîdâr olan
Câm-ı vaslı dest-i cânândan içer
Tâlib olmuş cânı cânân nidelim
Âşık olan cân ile serden geçer
Rihletim târihini yazdım didim
Kıldı Rüşdî ah diyu yâre sefer*

Rüşdî Efendi, eserlerinde genel olarak açık ve anlaşılır bir dil kullanmış, zaman

zaman Arapça ve Farsça terkiplere yer vermiş, ayrıca şiirlerini edebi sanatlarla güçlendirmiştir. Eserlerinde aruz ölçüsünü kullanmıştır. Kaside ve gazellerinin yanında terkeb-i bend, tahmis, muhammes, tesdis, mesnevi, muaşşer, müseddes, rubai, kıt'a ve müfred gibi çok çeşitli nazım şekilleriyle kaleme aldığı şiirleri de bulunmaktadır. Şiirlerinde ağırlıklı olarak dini ve tasavvufi konuları işlemiş; çevresindeki doğum, ölüm, düğün gibi olaylara; çeşme, han, hamam gibi yapıların inşasına; zamanın devlet adamlarının göreve atanma ve azledilmelerine; Ayvalık ve Sakız'ın fethi gibi önemli olayları da şiirlerin de işlemiştir. Özellikle, Zühdi Efendi'ye intisap ettikten sonra “Şâh Muhammed Zühdi gibi reh-nümûnum var benim” fahriyesiyle dem-sâz olan Rüşdi Efendi şeyhi ile ilgili şiirler de kaleme almıştır. Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın *Sefine-i Evliyâ* adlı eserinde bu manzumelerden bazılarına yer verilmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 447-449).

Eserleri;

1- *Divân*: Müellif hattı nüshası ele geçmeyen eserin Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB 332, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 2802 numaralarında kayıtlı (İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu III-IV 1967: 1027) ve özel arşivde (Kuruüzüm, 1991: 54) olmak üzere üç nüshası tespit edilmiştir. Ankara Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüsha Kenan Semiz tarafından yeni harflere aktarılmıştır.

2- *Silsile-nâme-i Tarîk-i Uşşakî*: *Dîvân*'da yer alan 69 beyitlik bu eser, başlangıçtan Rüşdi Efendi'ye kadar yaşamış olan Uşşakî tarikatının pirlерini tanıtmaktadır.

3- *Menâfi'u'n-Nâs*: Bu eseri Kenan Semiz yüksek lisans tezinde; “*Ankaravî'nin Menâfi'u'n-Nâs adlı tıp kitabı Rüşdi tarafından istinsah edilmiştir*” demiştir (Semiz, 2010: 22-23). Fakat herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Yukarıda zikredilen eserler haricinde Necdet Şengün tarafından yapılan çalışmalar neticesinde Süleyman Rüşdi Efendi üzerine kayıtlı başka bazı küçük eserler olduğu da görülmüştür. Bu eserler bir mecmua içerisinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları bölümünde, nr. 942 mecmua içerisinde bulunmaktadır. Eserler;

4- *Terceme-i Risâle-i Emrû'l- Muhkem*

5- *Risâle-i Beyânu'l-Vâridât*

6- *Risâletü't- Tevbeve'n-Nedâme*

7- *Şerhu'n-Nukâti'l-Mergûbe*

8- *Kaside*

9- *Ta'bîr-nâme*

10- *Risâle-i Gayret-nümâ-yı Salikîn-i Mûtehayyirîn*

11- *Manzume-i Ferâ'iz-i Erbaa ve Hamsin*

12- *Kelimât-ı Pîr Muhammed Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend Tercemesi*

13- *Niyâz-nâme ve Cevâbı*

Nazillili Şeyh Ali Gâlib Vasfî Efendi: Süleyman Rüşdî Efendi'den sonra, silsile-i tarikat Ali Gâlib Vasfî Efendi ile yürümüştür. Asıl ismi, Ali Gâlip olup, Vasfî mahlasıyla tanınmıştır. Uşşakiyye yolu büyüklerinden Abdullah Salâhaddîn Efendinin halifesi Şeyh Muhammed Zühdî Efendi'nin oğludur. H.1146/M.1733 senesinde, Nazilli'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından almış, sonrasında zamanının usulüne göre birçok hocadan ilim tahsil etmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde yüksek dereceye ulaşmıştır. İcazet aldıktan sonra babasından da hilafetini alan Ali Gâlib Vasfî Efendi, Nazilli'de uzun seneler İslâm dininin emir ve yasaklarını insanlara anlatmıştır. Kırk dört sene müftülük vazifesinde bulunup İslâmiyetin hükümlerini insanlara bildirmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 452-454).

Vefat tarihi *Osmanlı Müellifler*'inde ve *Tuhfe-i Nâili*'de H.1216/M.1801 senesi olarak kaydedilmiştir. Fakat burada verilen bilgi yanlıştır. Şeyh Bıçakçı Ahmed Dede tarafından Nazilli'de Ervanlı Dede Mezarlığı'na nakledilen Ali Galib Vasfî Efendi'nin mezar taşında vefat tarihi H.1266 olarak verilmiştir. Mezar taşı latin harflerle yazılmıştır (Çilli, 2003: 145);

Hüvel Baki
Merkad-ı Şeyhül
Ekber
Ali Galib Vasfi
Halvetiyül Uşşakî
1266

Ali Gâlib Vasfî Efendinin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri ve bir de külliyyatı vardır. Vasfî mahlasıyla söylediği na't-ı şeriflerden birisi şöyledir;

Bilâşek hâk-i pâyin kimyâdır yâ Resûlallah

Uyûn-ı âşıkâna tûtiyâdır yâ Resûlallah.

Günâhım olsa mânend-i hezârân kûh-ı kâf-âsâ

Nigâhın olsa bir dem hep hebâdır yâ Resûlallah

Behişt-i heşti tezyîn eyleyen nûr-ı zuhûrundur

Ziyâsı nûr-ı zâtından nümâdır yâ Resûlallah

Azâb-ı dûzahı çekmez sana ümmet olan âdem

Feterdâ" sana Hak'tan bir atâdır yâ Resûlallah

Ümîd-i Vasfî-i âciz kapında bende olmakdır

Ki baş ü cân sana ancak fedâdır yâ Resûlallah

Uşşakilik özellikle Ömer Hulûsî Efendi'den sonra bir mekân değişikliğine uğramış, Ömer Hulûsî Efendi'nin halifesi, Hüseyin Hakkı Baba üzerinden, Tire'ye intikal etmiştir. Bu zattan sonra bir süre Tire'yi merkez edinen Uşşakilik, daha sonraları, Manisa, Balıkesir ve Çanakkale üzerinden tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Nazillili Şeyh Muhammed Tevfik Efendi: Şeyh Ali Gâlib Vasfî'nin hem talebesi, hem müridi hem de oğludur. Nazilli'de doğmuştur. Devrinin pek çok hocasından ilim tahsil eden Tevfik Efendi, hilafetini babasından almıştır. Nazilli'de bir dönem babasının yerine

müftülük yaparak Uşşaki postnişinliğini devam ettirmiş halkı irşat etmeyi de ihmâl etmemiştir. Kabri Nazilli’de Muhammed Zühdi Efendi’nin kabirleri yanındadır. Tevfik Efendi’nin Mustafa Fethi ve Ömer Hulûsî adında iki halifesi bulunmaktadır. Tarikat Ömer Hulûsî üzerinden devam etmektedir. Eserleri hakkında bilgi yoktur. Fakat Osman-zâde Hüseyin Vassaf’ın *Sefine-i Evliya* adlı eserinde, Tevfik Efendi’ye ait bir nutuk bulunmaktadır.

Nazillili Ömer Hulûsî Efendi:

“Belî dirler bize deli bütün sırr bizdedir belî

Ânuñçün olmuşuz velî bize Uşşakiler dirler”

Şeyh Muhammed Tevfik Efendi’nin halifesi olan Ömer Hulûsî Efendi, H.1222/M.1805 senesinde Aydın Güzelhisar’ında doğmuştur. Küçüklüğünde, bezirgân olan babasının yanında çalışırken, fakirlere, kimsesizlere dükkânlarındaki malları ücretsiz vermeye başlayınca, babası Hacı Hafız Efendi tarafından “*Sen âlim ol oğlum!*” denilerek döneminin ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden biri olan Nazilli’ye gönderilmiştir. Burada zahiri ve batni ilimlerde kendisini yetiştirmiş, pek çok hocanın tedrisinden geçerek Muhammed Tevfik ve Ali Gâlib Vasfî Efendi’lerin huzurunda, Hacı Zühdi Efendi Medresesi’nde eğitimini tamamlamış ve Muhammed Tevfik Efendi’den icazet almıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 463).

Ömer Hulusi Efendi’nin, huzur dervişi Hasan Bey’in kız kardeşi Emine Sultan ile olan evliliğinden Hatice isminde bir kızı vardır. *Divan*’daki manzumelerinden de Sadıka Sultan adında bir kızı ve Yahya isminde bir oğlu daha olduğu öğrenilmektedir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 463).

Muhammed Tevfik Efendi, H.1260/M.1844 senesinde Şeyhi tarafından irşatla vazifelendirilmiş, Aydın ve Denizli başta olmak üzere, Ödemiş, Akhisar, Turgutlu, Manisa, Çanakkale gibi pek çok yerde vazifesini yerine getirmiştir. İlk huzur dervişi Denizli’de medfun Şükrü Efe’dir. İzmir-Aydın demiryolu inşasından önce Yunus Baba isminde bir zat ile İzmir’e kısa bir seyahati de olmuştur. Bir tarihte halifesi olan Hüseyin Hakkı Kasabavî ile Uşşaki tarikatını yeniden canlandırmak için İstanbul’a gitmiş, Uzun Çarşı’da Tanburacı Han’ında ikamet etmişlerdir. İftira neticesi bir zaman hapse mahkûm edilmiştir.

Muhammed Tevfik Efendi'nin H.1280/M.1864 senesinde vefat etmesiyle, Nazilli'deki Uşşakiler, Aydın'da olan Ömer Hulûsî Efendi'yi, Nazilli'ye davet etmişler, şeyhin postuna oturmasını talep etmişlerdir. Ömer Hulûsî Efendi, burada Uşşakî şeyhi olarak irşat vazifesine devam etmiştir. Nazilli'de Ali Gâlib Vasfî ve Muhammed Tevfik Efendi'den ders aldığı dönemlerde yakınında bulunan diğer tekke ve tarikatlarla da içli dışlı olmuş ve onların tarikat usul ve erkânlarına vakıf olmuştur. Böylelikle Halveti-Uşşakiliğe yeni bir neşve kazandırmış, bu etkileşimin köşe başlarından biri olmuştur (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 463).

1826 senesinde kapatılan Bektaşî tekkeleri izlerini kaybettirmek amacıyla kendilerine, “Târik-i Nâzenin” adını vermişlerdir. Ömer Hulûsî Efendi de Aydın ve çevresinde varlığını sürdüren, “Târik-i Nâzenin”e yakın durmuş sonraları Hulûsî Efendi ile başlayan bu tarikat, “*Talib benim, irşat senin*” diyerek “*Talib-i İrşadi*” telkininde bulunduğu halifesi Ahmed Tâlib-i İrşâdî (ö.1881) ile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu tarikat mensupları kendilerini “Nâzenîn-i Uşşakî” diye tanımlamışlardır. Son devir Bektaşî Dedebabalarından Bedri Noyan Dedebaba eserlerinde birçok Uşşakinin aslında Bektaşî olduğunu iddia etmiş “Nâzenîn-i Uşşakî” tabirini de “Gizli Bektaşî” olarak yorumlamıştır. Hatta Pir Hüsâmeddîn-i Uşşakî'nin bile Bektaşî olduğunu iddia etmiştir;

“Uşşakî dergâhları tamamen bu ad altına gizlenmiş Bektaşî dergâhları idiler. Uşşakî yolunun pîri olan Hüsâmeddîn-i Uşşakî Bektaşîliğe intisap ettiğinden bütün Uşşakî müridleri pîrlere uyararak Bektaşîlikten nasîb alırlar ve o yola bağlanırlardı .”(Noyan, 2000: 129).

Kitabının 6. cildinde yer alan “*Ünlü Bektaşiler*” bölümündeysen şöyle söyler;

“Pîrleri Hüsâmeddîn'e uyararak bütün Uşşakî müridleri Bektaşîlikten nasîb alırlar. Zaten bunlara Bektaşîlik için kullanılan deyimle 'Nâzenîn-i Uşşakî' de derler. Müridlerinin Bektaşîliğe intisapı geleneği hâlâ devam etmektedir. Uşşakîler bütün Anadolu'ya yayılmışlardır. Aydın'da Nazilli ve Karacasu'da çokturlar. Nazilli'de oldukça fazla Uşşakî-Bektaşî vardır” (Noyan, 2000: 220)

Buradan hareketle, Ömer Hulûsî Efendi'yi ve halifelerini, Bektaşî olarak niteleyenler vardır. Tabii ki bu görüşlerin ilmi bir dayanağı yoktur. Yöredeki bazı Uşşakilerin anlattığına göre; Ömer Hulûsî Efendi kendisine mürşit aramaya başladığı yıllarda pek çok dergâh dolaşmıştır. Bu arayışlar meyanında Hacı Bektaş Dergâhı'na da gelmiş ve ziyarette bulunmuştur. Kendisini Uşşaki bir mürşide yönlendirenin manevi olarak Hacı Bektaş Velî olmasından dolayı Hulûsî Baba'nın, bu Bektaşî neşvesine yakın olması daha muhtemeldir. *Divân*'ının tamamı okunduğunda ve halifelerinin yorumlarına bakıldığında da Ömer Hulûsî Efendi'nin Bektaşî olmadığı görülecektir.

Göründü dergâh-ı sultân bize Uşşakîler dirler

Bu 'aşk içre olup cânân bize Uşşakîler dirler (124/1)

Ömer Hulûsî Efendi'nin bilinen tek eseri *Divân*'ıdır. Milli Kütüphane'de 2 adet nüshası bulunmaktadır. İki nüshanın tarihleri de aynıdır. A nüshası 06 Mil Yz A nr. 8642, B nüshası 06 Mil Yz A nr. 8437'de kayıtlıdır. *Divân* üzerine Emine Altıntaş¹⁹ tarafından bir yüksek lisans tezi ve Mehmet Şamil Baş²⁰ tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve kitap olarak basılmıştır.

Ömer Hulûsî H.1284/M.1868 senesinde Eylül'ün sekizinci Pazar günü Nazilli'de vefat etmiştir. Damadı Fahreddin Himmetî tarafından vefatına tarih düşülmüştür;

Mazhâr-ı sırr-ı velâyet vâris-i fahr-ı cihân

Mürşid-i kâmil mükemmil pişvâ-yı vâsilân

Bâğ-ı irfân içre ma 'rûf Şeyh Hulûsî bağbân

Bu makâmı Ka 'betü 'l-Uşşâk kıldı âsitân

Râh-ı Uşşakîde yakdı Aydın ilinden çerâğ

Tutdu âfâkı ser-â-pâ nûr-ı feyz-i ârifân

Oldu irşat ile me 'mûr yirmibeş yıl 'aşk ile

Âb-ı hayvân kandı destinden nice bin âşıkân

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Altıntaş, Emine. (2007), *Hulûsî Ömer Aydınî Divânı Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Baş, Mehmet Şamil. (2014). *Aydınlı bir Uşşakî Şeyhi Ömer Hulûsî ve Divân'ı*, *Osmanlı Kaynak Metinleri*. Okur Akademi yay., İstanbul, 1. Baskı

Bendegâna yâdigâr koydu mükemmel bir divân

Mürde-dil ihyâsına bu reh-nümâ-yı sâlikân

Söyledim lâhûta azmin Himmetî târîh-i tâm

Andelîb-i rûh-ı pâkin buldu vahdet-âşiyân

Sene 1285

Naaşı ilk olarak vasiyeti gereği şehrin orta yerindeki kabristana defnedilmiş; daha sonra buradan yol geçeceği için şehrin batı girişindeki Evranlı Mezarlığı'na nakledilmiştir. Asıl mezar taşı kayıp olup, kabrine komşu olan diğer Uşşaki büyükleri gibi kabri 1980'li yıllarda Ali Talip Çatalyürek tarafından onarım görmüştür.

Şeyh Mustafa Fethî Efendi

*“Salâdır gelsin erbâb-ı hüner imdâda yangın var
Tutuşmuş her taraftan nüsha-i kübrâda yangın var”*

Ömer Hulûsî Efendi'nin pirdaşı Bozdoğanlı Mustafa Fethî Efendi, tahmini olarak, H.1208/M.1793 senesinde Aydın Bozdoğan'da doğmuş ve yüz otuz sene yaşamıştır. Batını ve zahiri ilimleri Bozdoğan'da öğrenmiş, Hâlidîyye tarikatı şeyhine intisap edip, hilâfet almış sonrasında ise Nazilli'ye gelmiştir. Burada Mustafa Tevfik Efendi'yle görüşmüş, Muhammed Tevfik Efendi de , “*Efendim ilminiz var, hilâfetiniz var, tekrar intisaba ihtiyâcınız yoktur*” demiş fakat Mustafa Fethî Efendi'nin ısrarı karşısında “*öyleyse yeniden bir abdest al ge*” buyurmuşlardır ve bu vesileyle Mustafa Fethî Efendi, Uşşaki tarikatına intisap etmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 458).

Hüseyin Vassâf'ın şeyhi, Şeyh Gâlib Bey'in izahına göre, Mustafa Fethî Efendi, orta boylu, güzel yüzlü, orta sakallı, hoş sohbet hem ilm-i bâtında hem de ilm-i zâhirde yüksek mertebelere ulaşmış bir zattır. Bozdoğan'da yirmi dört odalı medresenin bitişiğinde bulunan bir cami ve onun yanında tekkesi vardır. Bu tekkenin duvarları, Fethî Efendi'nin peygamberimiz için yazdığı naat-ı şeriflerle süslüdür. Bu tekke de uzun yıllar pek çok talebe yetiştirmiştir. Son zamanlarında Manisa Kula'da ve Bozdoğan'da müftülük vazifesi ile görevlendirilmiştir.

Mustafa Fethî Efendi'nin aşıkâne gazellerini içeren müretteb bir *Divan*'ı, *Bir Âşıkın Seyrân*'ı adlı risalesi, süluka dair ayrıca risaleleri de vardır. Şiirlerinden bazılarını Hüseyin Vassaf bizlere nakletmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 458-459) ;

Yetiş ey keştibânım büsbütün deryada yangın var

Değil derya yalnız cümle hep sahrada yangın var

Açıldı bağ-ı vahdet gülleri mest oldu bülbüller

Zemîn ü âsumân dünyâ ve mâfihâda yangın var

Erişti nev-bahâr vakti figâna başladı bülbül

Değil mestane gözler kâmet-i zibâda yangın var

Bilinmez Şâlih'in rengi çalınır tablı gülbangı

Kurulmuş Kerbelâ cengi yaman gavgâda yangın var

Erzincânî Salih Baba'ya ait olan “yangın var” redifli gazele, bir de nazire yazmıştır. Naziresi şöyledir;

Salâdır gelsin erbâb-ı hüner imdâda yangın var

Tutuşmuş her taraftan nüsha-i kübrâda yangın var

Duhânî göklere ağdı yanar heyhât âdem şehri

Yetiş gel ey tulumbacı bu şeb rü'yâda yangın var

Sadâ-ı tûb-ı âhımdan felekler lerze-nâk oldu

Melâikler didiler hiç değil bâlâda yangın var

Gel ey Fethî hemân kendin bu nâra yandı zannetme

Hurûfa bir kulak vir ki kâmû eşyada yangın var

H.1338/M.1922 senesinde vefat etmiştir. Halifeleri; Şeyh Mustafa Sabri Efendi, Şeyh Mustafa Fahri Efendi, Şeyh Hâcî Süleymân Hakkı Efendi, Şeyh Muhammed Fahri Efendi, Şeyh Ali Neşâtî Efendi, Şeyh Ali Rızâ Efendi, Şeyh Muhammed Subhî Efendi, Hâfız Hasîb Seyfeddin Efendi, Şeyh Ali et-Tevfik Efendi, Şeyh Muhammed Zühdi Efendi, Şeyh Hüseyin Cemâleddîn Efendi'dir.

Aydınlı Şeyh Muhammed Emîn Tevfik Efendi: Şeyh Muhammed Emîn Tevfik Efendi, H.1201/M.1787 senesinde doğmuş, yüz yirmi bir yıl yaşamıştır. Medrese tahsili görmemiş, âlim ve kâmil bir zattır. II. Mahmud zamanında meydana gelen Nizip Muharebesi'nde, İbrahim Paşa ile birlikte olduğu rivayet edilir. Büyük oğlu Şeyh Şihâb Efendi'nin ifâdelerine göre; Muhammed Emîn Tevfik Efendi, H.1285/M.1868 senesinde seksendört yaşlarında İstanbula gitmiş ve o zamana kadar taşradan dışarı çıkmamıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 478).

İstanbul'da irşada başladıkları vakit, ilk zamanlar Kasımpaşa civarına yerleşmiş, Hz. Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşakî'ye yakın olmuş ve bu mahalde eskicilikle ve ayakkabı tamirciliği ile geçimini sağlamıştır. Kundurularını tamire gelenler onun sohbetinden zevk almaya başlamış ve Kasımpaşa'da pek çok kişiyi irşat etmiştir. Daha sonra da İstanbul Samatya Mirahor'da, Uşşaki dergâhı karşısındaki konağı satın almıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 478).

Konakta tarikat ehliyle, Uşşakî ayinlerine başlamış ve yaklaşık altı sene burada ikamet etmiştir. Fakat H.1295/M.1878 senesinde çıkan bir yangında konak yanmıştır. Dergâhın yeniden inşası ve şeyhliği için yine Muhammed Emîn Tevfik Efendi görevlendirilmiştir. Konağın yanmasıyla dergâhın inşasına kadar geçen iki sene zarfında nerede ikamet ettikleri bilinmemektedir. Dergâhın yeniden inşasıyla birlikte postnişinliğe tekrar Muhammed Emîn Tevfik Efendi oturmuştur. Kendisine ait olan herhangi bir esere rastlanmamıştır. Fakat meşhur olan bir nutkunu, Osmanzâde Hüseyin Vassâf nakletmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 478).

Uşşakîler arasında tanınan, Nâzenin-i Uşşakî'liğe yakın olan ve şeklen Bektaşilere benzeyen şeyh, pek çok Bektaşî'yi Uşşakîlik içerisine almıştır. Şeyh Muhammed Emîn Tevfik Efendi, H.1331/M.1912 senesinde vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine naaşı Şeyh Mustafa Efendi tarafından yıkanmıştır. Cenazeleri, Samatya'daki dergâhtan geniş bir cemaat ile Hz. Sünbül'e götürülmüş, orada namazı kılınmış, Hz. Pîr'in huzurunda duası edilmiş ve dergâha getirilip kütüphanesinin önünde bahçenin ortasında hazırlanan yerde toprağa verilmiştir. Kabrinin üzeri kapalı değildir. İstanbul'daki dergâhta yerine Fahreddîn Himmetî'yi bırakmıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 467-469).

Nazillili Seyyid Mehmed Fahreddîn Himmetî: Mehmed Fahreddîn Himmetî, H.1265/M.1849 senesinde Nazilli'de doğmuştur. Himmetî tarikât mahlâsıdır. Ahmed

Efendi'nin oğlu ve Şeyh Ömer Hulûsî Efendi'nin damadıdır. Muhammed Emîn ve Salâhaddîn isminde iki çocuğu vardır. Muhammed Emîn Efendi, babasından sonra poşnişinliğe oturmuştur (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 465).

Mehmed Fahreddîn Himmetî, ilk eğitimini Nazilli'deki bir medresede almış, pek çok hocanın tedrisatından geçmiştir. On üç yaşındayken H.1278/M.1861 senesinde müskirat kâtipliğine, H.1284/M.1867 senesinde, Nazilli'de yanan çarşı inşaat komisyon kâtipliğine, H.1287/M.1871 senesinde öşür kâtipliğine, H.1289/M.1872 senesinde ise öşür baş kâtipliğine atanmıştır. Sonrasında askerlik vazifesini yerine getirmiş ve Şeyh Emîn Efendi'nin ısrarıyla İstanbul'a gelmiş ve genç yaşta bir şeyhe intisap etmiştir

H.1296/M.1879 senesinde İstanbul'da Zahîre Gümrüğü Kolculuğu'na sonrasında ise sırasıyla, gümrük muhafaza memurluğuna, kayıt memurluğuna manifatura memurluğuna, kantariye (kantar) memurluğuna bir sene sonrada, resmî mektup kâtipliğine atanmış ve yükselerek, Emtia-i Ecnebiyye Gümrüğü Nezaretî (Yabancı Memleket Malları Gümrüğü)'nün müfettişi olmuştur. Yedikule Tekkesi Şeyhi Aydınli Şeyh Mehmed Emîn Tevfik Efendi ile seyr-i sülukunu tamamladıktan sonra, hilafet almış, bir taraftan devlet işlerini yürütürken bir taraftanda tarikat-ı aliyyede gayret ile ilerlemeye çalışmıştır. Şeyhi seyahate çıkacağı zamanlarda yerine, Fahreddîn Efendi'yi vekil tayin etmiştir. Yirmi beş sene kadar şeyhine hizmet etmiştir. Memurluktan H.1329/M.1913 senesinde emekli olmuştur

Osmanzâde Hüseyin Vassâf, Fahreddîn Efendi'nin, çok nâzik, insaniyetli, sadık, şeyhine âşık ve erenlerin sözlerinden zevk alan bir zat olarak vasıflandırmış ayrıca Hz. Salâhî'ye çok muhabetti olduğunu onun eserini cem ve tahrir ederken büyük gayretler gösterdiğini de nakletmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 467).

Bir zamanlar şiirle de meşgul olmuş ve şiirlerinde Himmetî mahlâsını kullanmıştır. Ayrıca kendisinin yazdığı bir mektubu Osmanzade Hüseyin Vassaf *Sefine-i Evliya* adlı eserinde nakletmiştir. Şeyhinin halifelerinden olan Hacı Ömer Dede'nin vefatı ve Manisa'da inşa eylediği dergâh hakkında da bir manzumesi vardır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 468).

Şeyhlik süresi çok kısa süren Şemseddin Efendi'nin şeyhliği sırasında Aksaray'da Şekerci Sokağın'nda Nakşibendi tarikatına ait olan tekke, H.1307/M.1890 senesinde meydana gelen Aksaray-Horhor yangınında yanmış ve arsa haline gelmiştir. Kırkağaçlı

Mehmed Emin Efendi Tekkesi'nin beşinci şeyhi Nazillili Fahreddîn Efendi de bu tekkeyi tekrardan inşa ettirmiştir ve o zaman bir tarih beyti söylemiştir;

Bu dergâh-ı muallâyı Cenâb-ı Pîre nisbetle

İden inşâ Cenâb-ı Fahrî kim bir şeyh-i zî-şandır

Be-feyz-i himmet-i Pîr-i celîl inşâ-yı dergâha

Becâ geldikde tam târih-i cevher-dâr nümâyândır

Tekke aslen tasavvuf yolu olarak Nakşi-Kadiri'dir ve şeyhi, Aziz Muhammed Emîn Tefviki'dir. Uşşaki tarikatına mensup olmasına rağmen meşihat görevinin Şeyh Fahreddîn Efendi'ye verilmesinin sebebi, şeyhin çok sevilen, sayılan biri olması ve Kırkağaçlı Mehmed Emîn Efendi Tekkesi'ni yeniden inşa etmiş olmasındandır. Şeyh Fahreddin Efendi'nin yaşadığı devrin bilgin ve kültürlü şeyhlerinden oluşu nedeniyle Kırkağaçlı Tekkesi İstanbul'un önemli Uşşakî merkezlerinden biri haline gelmiştir. Dergâh uzun bir dönem, Pazar günleri ayin-i itlaka (*icrâ-yı âyin-i ehlullâh, icrâ-ı zikrullâh*) devam etmiştir. Günümüzde ise Eğitim Uygulama Okulu ve İş Eğitim Merkezi Müdürlüğü olarak işlevini sürdürmektedir.

Şeyh Fahreddîn Efendi'nin halifeleri; Meşhur Tesbihçi Ali Dede, Ahmed Efendi, Mesçi Salih Dede, Mustafa Sâfî Efendi, Hacı Mustafa Efendi'dir. Seyyid Mehmed Fahreddîn-i Himmetî Efendi şeyhinin irtihalinden sonra H.1331/M.1915 senesinde vefat etmiştir. Naaşı, halifesi Mustafa Efendi tarafından yıkanmış ve Valide Câmi-i Şerîf'inde namazı kılındıktan sonra dergâhın bahçesine defn olunmuştur. Osmanzâde Hüseyin Vassaf şeyhin vefatı üzerine bir tarih manzumesi yazmıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 470);

Cenâb-ı Şeyh Fahrî âlem-i uşşâka zînetdi

Vücûd-ı mekremet-efzûdu ehl-i aşka ni'metdi

Tamâm altmış sekiz yıl dem-güzâr-ı âlem olmuşdur

Edîb u kânî' vü hoş sohbet u ehl-i muhabbetdi

Nazımda Himmetî mahlâslıdır ol mürşîd-i Hâk-bîn

Tarikatda kulûb-ı ehl-i irfâna beşâretdi

Visâl-i yâr ile dil-şâd olub terk- i sûy itdi

Be-feyz-i tâm uluvv-ı zâtına târîh-i rihleti

Mübârek merkâdi müstâğrak-ı envâr-ı Hak olsun

Füyûzu kalb-i Vassâf'a misâl-i ayn-ı rahmetdi

Nazillili Şeyh Şihâb Efendi: Uşşaki tarikatı şeyhi Şihab Efendi, Şeyh Muhammed Emîn Tevfîk Efendi'nin büyük oğludur. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Şeyh Hüsâm Efendi'nin H.1300/M.1883 senesinde Nazilli'ye gelerek, Şeyh Şihab Efendi'ye intisap ettikleri bilinmektedir. Şihab Efendi, H.1316/M.1898 senesinde Nazilli'de vefat etmiştir (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 339).

Nazillili Ahmed Bahîr Efendi: Kaynaklarda Ahmed-i Nazilli ismiyle kaydedilen *Takrirat*'ın sahibi olan Ahmed Bahir Efendi, Nazilli'de doğmuştur. Uşşaki tarikatına mensuptur. H.1274/M.1857 senesinde Nazilli'de vefat etmiştir. Aşağı Nazilli'ye giden caddenin sol kenarında medfundur (Erdoğan, 1994: 53).

Köse Bedreddîn Efendi: Aydınlıdır. Devrin büyük hocalarından ders almıştır. Uşşaki şeyhi Hoca Sa'deddîn Efendi'ye intisap etmiştir. İki defa İzmir ve Gelibolu mollalığı yapmıştır. Sonrasında Nif kazasıyla emekli olmuş ve orada emlak ve akâr sâhibi olmuştur. H.1032/M.1622 senesinde vefat etmiştir. Âlim ve güzel ahlaklı bir zâttir (Akbaş, 1996: 28)

Nazillili Mustafa Efendi: Meşhur âlim ve fâzıl zmesinden olan Mustafa Efendi, Aydın'ın Nazilli ilçesinde doğmuştur. İlk eğitimini burada almıştır. Sonrasında Konya Ereğli'ye gitmiş ve burada Seyyîd Abdullah Efendi'ye intisap etmiştir. İzmirî Karabaş-zâde Ahmed Efendi'nin *Sâbıku't-Terceme* adlı eserinde H.1163/M.1750 senesinde, Mustafa Efendi'nin İzmir'de vefat ettiğini kaydetmiştir. Ayrıca adı geçen eserde, Mustafa Efendi'nin Uşşakiliğe intisabı olduğu ve haşiyeler yazdığı da bildirilmiştir (Erdoğan, 1994: 53).

Nazillili Vehbî Efendi: Vehbî Efendi, H.1185/M.1172 senesinde Nazilli'nin Dualar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Tahsilini Nazilli'de tamamlamış ve devrin meşhur Uşşaki hocalarından icazet almıştır. Uzun yıllar fıkıh ile meşgul olmuştur. Halk arasında Ferâizci olarak tanınmıştır. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Dualar Köyü Camii yanında medfundur.

Nazillili Hasan B. Mehmed: Nazillili Mehmed hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe

Halk Kütüphanesi koleksiyonu içerisinde nr. 07 el 57/2'de kayıtlı, Arapçanın gramerini konu edinen *Risâle Fi'l-Fâil* adlı bir eseri vardır. Kahverengi meşin, zencirekli, şirazesi dağınık bir cilt içindedir. 8a-11b arasında Şuhudî'den bir na't ile mü-nacat, *Delil-i abdest* adlı bir makale ve İzmirî ile Kadı îyaz'dan nakiller vardır.

Nazilli Sinân Dede: Sinan Dede Türbesi, Nazilli'nin Pınarbaşı Mahallesi'nde muhtarlığın yanındadır. Halk arasında Sinan Dede'nin H.1200/M.1800'lü yıllarda Nazilli'ye bağlı Dereköy'de oturduğu söylenir. Uşşakiliğe intisap etmiştir. Kendisi kundura tamirciliği ile geçimini sağlamış âlim ve ârif bir zattır. Türbenin kubbe ve kubbe kasmağı hat ve değişik motiflerle tezyin edilmiştir. Sandukanın ayakucunda ise sonradan yazılma şöyle bir şiir vardır;

10

Akıbet mevttir
Olsan da deha
Seng-i kabrime değil
Bezemekle ey dost
Ruhuma oku Fatiha
Hu! Sinan Dede
Hak Rahmet ede
Sine-i Haktır
En emin belde

Rif'at'î Mehmed Efendi: Rif'at'î Mehmed Bey, Aydın'nın Nazilli ilçesinde doğmuştur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, bir dönem müderrislik yapmış ve Nazilli müftüsü olmuştur. Dini-tasavvufi konulu yazmış olduğu şiirleri vardır ve bu şiirlerden Uşşakiliğe intisabı olduğu anlaşılmaktadır. H.1070/M.1659 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 26).

Müderris Hâcı Mehmed Efendi: Aydın'ın Yenipazar ilçesine bağlı olan Eğridere

köyünde, H.1255/M.1839 senesinde doğmuştur. Babası dönemin meşhur âlimlerinden Mustafa Efendi annesi, Emîr Ayşe Hânım'dır. Dedesi, Yûsuf-zâde Ahmed Efendi ile büyük dedesi Yûsuf Efendi'de ulemâ zümresindedir. Mehmed Efendi ilk tahsilini babası Mustafa Efendi'den almış, babasının vefatından sonra ise eğitime devam etmek için Aydın Güzelhisara gitmiş burada yaklaşık on sene kaldıktan sonra İstanbul'da Nuriosmaniye Medresesi'nde ilim tahsiline devam etmiş ve sarayda gerçekleştirilen huzur derslerinin de müdâvimi olmuştur.

Mehmed Efendi bir yandan ilimle meşgul olurken bir yandan da İstanbul'un ilçelerinde imamlık yapmıştır. Yaklaşık yirmi yıl burada vazîfesini sürdürmüş ve daha sonra Eğridere Köyü'ne geri dönmüş ve yazlık kışlık medreselerinde halkı irşatla meşgul olmuştur. H.1346/M.1928 senesinde hizmetini devam ettirdiği köyde vefat etmiştir. Dedesi ve babası ile birlikte Eğridere mezarlığında medfûndur. Mezar taşında şöyle yazmaktadır;

Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

Alâyış-ı dünyâdan el çekmeğe niyet var

Âdem derler bir şehre yakında azîmet var

Cihânın devlet-i ömrüne mağrur olma ey yâr

Gönüller gâm dideler nem ile az firkât var

Mustafa Efendi Oğlu Hâcî Mehmed Efendi

Rûhuna Fâtiha

2.3. Aydın'da Nazenin-i Uşşakilik

İrşâdi tarikatının piri olarak tanınan Ahmed Talib-i İrşadî, İzmir'in Bayındır ilçesinde dünyaya gelmiştir. Kendisi Derebeyi-zâde Helvacıoğlu Ahmed ismiyle de anılmaktadır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: 491). Doğum tarihi hakkında 1819 ve 1825 seneleri olmak üzere iki farklı iddia vardır.²¹ Yaklaşık on beş sene Şeyh Ömer Hulûsi'nin halifesi Hakkı Efendi'nin yanında ilim tahsil etmiş ve seyr-i sülûkunu H.1277/M.1860 senesinde tamamlamıştır. Sonrasında Balıkesir'de Azibler Tekkesi adıyla bir dergâh inşa ettirmiş, H.1297/M.1880 yılındaki vefatına kadar, Balıkesir, Karabiga, Edremit, Çanakkale, Biga,

²¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde doğum yılı H.1253/M.1819 olarak verilirken Edremit Kaymakamlığı tarafından verilen mürûr tezkiresinde yaşının elli olarak kaydedildiği ve bu sebeple doğum tarihinin H.1241/M.1825 olabileceği düşünülmektedir

Lapseki, Kumkale, Çardak ve Gelibolu yöresinde irşat faâliyetlerini sürdürmüştür.

Ahmed Tâlib-i Rıfâî'nin kurucusu olduğu İrşâdiliğin, Uşşaki kolundan gelip gelmediği, Bektaşî tarikatı ve Ömer Hûlusi ile ilişkisi olup olmadığı hala tartışma konusudur. Yücer, Vassaf ve İnal tarafından Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin, Halvetiyye tarikatının Ahmedîyye kolunun dört ana şubesinden biri olan Uşşakiyye şubesine mensup olduğunu ve İrşâdiyye kolunun Uşşakiyye'den doğduğunu kabul etmişlerdir. Kemaleddin ve Vicdani ise Uşşakiyyeden doğan böyle bir kolun olmadığını ve Tâlib-i İrşâdî'nin Uşşakilikten ayrılan bir kol olarak, İrşâdiyye'yi kurduğu belirtmiştir (Çavuşoğlu, 2017: 3).

Ergun ve Son devir Bektaşî Dedebabalarından olan Noyan, birçok Uşşakinin aslında Bektaşî olduğunu iddia etmiş, “Nazenîn-i Uşşakî” tabirini de “Gizli Bektaşî” olarak yorumlamıştır. Fakat Sadettin Nüzhet Ergun, gerçek Uşşakilerin İrşâdîleri kendilerinden kabul etmediklerini iddia etmiş (Çavuşoğlu, 2017: 3), Noyan ise daha da ileri giderek Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşakî'nin bile Bektaşî olduğunu iddia etmiştir;

“Uşşakî dergâhları tamamen bu ad altına gizlenmiş Bektaşî dergâhları idiler. Uşşakî yolunun pîri olan Hüsâmeddîn-i Uşşakî Bektaşîliğe intisap ettiğinden bütün Uşşakî müridleri pîrlere uyararak Bektaşîlikten nasîb alırlar ve o yola bağlanırlardı” (Noyan, 2000: 129).

Kitabının 6. cildinde yer alan “Ünlü Bektaşîler” bölümünde şöyle söylemektedir:

“Pîrleri Hüsâmeddîn'e uyararak bütün Uşşakî müridleri Bektaşîlikten nasîb alırlar. Zaten bunlara Bektaşîlik için kullanılan deyimle 'Nâzenîn-i Uşşakî' de derler. Müridlerinin Bektaşîliğe intisapı geleneği hâlâ devam etmektedir. Uşşakîler bütün Anadolu'ya yayılmışlardır. Aydın'da Nazilli ve Karacasu'da çokturlar. Nazilli'de oldukça fazla Uşşakî-Bektaşî vardır” (Noyan, 2000: 220).

Buradan hareketle, Ömer Hulûsî Efendi'yi ve halifeleri, pek çok kişi tarafından Bektaşî olarak nitelendirilmiştir. Baş, bu görüşlere karşı “*Tarik-i Nazenin*” ve “*Nazenin-i Uşşakîyye*”nin iki farklı kavram olduğunu iddia etmiş ve şöyle açıklamıştır:

“XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında Bektaşî tekkelerine karşı resmi uygulamaların getirdiği bazı zorluklar, Bektaşî derviş ve mensuplarına uygulanan yakın takibatlar neticesinde Bektaşî müntesiplerinin farklı çıkış yolları aramasına

sebebiyet vermiştir. Bu yüzyılda Bektaşîler kendilerini daha çok “Tarîk-i Nâzenîn” kavramıyla ifade eder olmuşlardır. Bu ifade aynı zamanda Ege ve Marmara civarında faâliyet gösteren Uşşakîlerin kendilerini “Nâzenîn-i Uşşakî” şeklinde adlandırmaları sonucu bu iki benzer kavramın kimi zaman birbiriyile karıştırılmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Ömer Hulûsî ve ona mensup Uşşakîlerin kendilerini Nâzenîn-i Uşşakî diye isimlendirdikleri ve bu adla şöhet buldukları erbabınca bilinmektedir. Dolayısıyla “Tarîk-i Nâzenîn” ifadesiyle Bektaşîlik kastediliyor iken, “Nâzenîn-i Uşşakî” terkihiyle Aydın ve Nazilli çevresinde o dönem faâliyet gösteren Uşşakîler kastediliyordu” (Baş, 2014: 84-95).

Yöredeki bazı Uşşakîlerin anlattığına göre de, Ömer Hulûsî Efendi kendisine mürşit aramaya başladığı yıllarda pek çok dergâh dolaşmıştır. Bu arayışlar meyanında Hacı Bektaşî Dergâhı'na da gelmiş ve ziyarette bulunmuştur. Yaygın rivayete göre; Gece rüyasında, Hacı Bektaş Velî kendisine zuhûr etmiş ve “Evladım zahmet ettin, buralara kadar geldin ama Nazilli’de Ali Gâlib Efendi bu zamanın hakikî mürşididir, sen hemân git, onun elin tut” demesi üzerine derhal Nazilli’ye geri dönmüş ve Ali Gâlib Vasfî Efendi’ye biat etmiştir. Bu bağlamda, kendisini Uşşakî bir mürşide yönlendirenin manevi olarak Hacı Bektaşî Velî olması sebebiyle Hulûsî Baba’nın, bu Bektaşî neşvesine yakın olması ve Mevlevî, Bektaşî, Gülşeni tarikatları ve Bayramî-Melamîleri’yle yakın ilişkiler kurması, daha geç dönemlerde tarikatta, kaba sofî anlayışının baskın olduğu ve sembolizmin ağırlıklı olduğu zahitlikten, gönülü esas alan rindmeşrepliğe doğru gelişen bir tasavvuf anlayışının öne çıkmasına yol açmış olabilir. Fakat bu yakınlık ve rindmeşrepliğe doğru gelişen tasavvuf anlayışı onun ve halifelerinin Bektaşî olduğu göstermez.

2.4. Aydın’da Bektaşîlik

Osmanlı İmparatorluğu boyunca nüfuzunu koruyan Bektaşîlik, Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşundaki rolü, tek gayri Sünnî tarikat olması, oynadığı siyasi roller ve arzettiği farklı dini inanç ve telakkileri birleştirici yapısı sebebiyle tarikatlar içerisinde en çok ilgi çeken ve araştırılan konu olmuştur.

Bektaşîliğin ortaya çıkışı, XIII. yüzyılda Anadolu’da meydana gelen şiddetli sosyal ve dini, kısmen de siyasi hareketlerle, başka bir deyişle Babai İsyânı hareketiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır (Köprülü, 1984: 207-209). Seyyid Ebü’l-Vefâ el-Bağdâdî’nin (ö.501/1107) kurduğu Vefâiyye tarikatının Anadolu’daki şeyhi olan Baba İlyâs-ı Horasânî öncülüğünde

meydana gelen Babai İsyanı, XIII. yüzyıl ortalarına doğru yeni bir gayri Sünni hareketin doğuşuyla sonuçlanmış, Babailik adını taşıyan bu hareket Vefâiler'den başka Anadolu'daki Kalenderiyye, Haydariyye, Yeseviyye zümrelerince de benimsenmiş ve XIV. yüzyılın başlarından itibaren abdalân-ı Rûm yahut Rum abdalları adı altında sürdürülmüştür. Daha çok uç bölgelerindeki Türkmen beylerinin desteğini sağlayan ve özellikle Kalenderi, Haydari ve Vefâî dervişlerinin hâkimiyeti altında bulunan bu zümre mensupları bütün Orta ve Batı Anadolu'da ve sonra da ilk Osmanlı fetihleriyle birlikte Rumeli'de faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Bu dönemde “ilk Bektaşiler” diyebileceğimiz fakat kendilerine Bektaşiliği atfetmeyen ve kendilerini “Baba İlyas Müridi” olarak gören yahut “Seyyid Ebü'l-Vefâ” tarikinden olduklarını söyleyen, Abdal Kumral, Abdal Mehmed ve bilhassa Abdal Mûsâ gibi yüzlerce Rum abdalı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Batı Anadolu'da kurdukları zaviyelerde adını koymadan Bektaşiliğin temellerini atmışlardır. Hacı Bektâş-ı Velî *Menâkıbnâme*'sinde (Vilâyet-nâme) adları geçen Hacım Sultan, Sarı İsmâil, Pîrâbî Sultan gibi Kalenderî-Haydarî şeyhlerinin de henüz Bektaşî adını taşımayan bu ilk nesil Bektaşî şeyhlerinden sayılması doğru olacaktır. Zira bunların hepsi Hacı Bektaş ananesine bağlı olan kimselerdir. Bunların Bektaşilik adını kullanmadan tarikat şeklinde teşkilatlanmalarının XV. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştiği *Vilâyetnâme*'nin tahlilinden anlaşılmaktadır. Bektaşiliğin esas kuruluş ve gelişme devresi ise H.922/M.1516 senesinde öldüğü ileri sürülen Balım Sultan'ın 1501'de rivâyete göre II. Bayezid tarafından Hacı Bektaş Zâviyesi'nin başına geçmesiyle birlikte olmuş ve Balım Sultan Bektaşî ananesi tarafından ikinci pir olarak kabul edilmiştir.

Bektaşiliğin, Klasik Dönemde devletle arasının soğuduğu tek devre, Yavuz Selim dönemi olmuştur. Herhangi bir vesika bulunmamakla birlikte Bektaşî ananesinin, Yavuz Selim devrinde, Şii karşıtı devlet siyasetinin Bektaşiler'e karşı menfileştiği, Balım Sultan'ın vefatından sonra Hacı Bektaş Zâviyesi'nin kapatıldığı ancak Kanûnî zamanında yeniden açıldığı nakledilmektedir. Hacı Bektaş Veli'den sonra ise, başta Abdal Musa olmak üzere pek çok halife Bektaşiliği Anadolu'da yaymış, bu surette Batı Anadolu'da çok sayıda tekke açılmıştır. Özellikle İzmir, Manisa ve Aydın çevresinde çok sayıda Bektaşî tekke ve türbesi faaliyet göstermiştir.

Osmanlı döneminde bilhassa Konevi Damat Mehmet Paşa'nın kenti imar faaliyetleri ve büyük bir külliye yaptırmasından ve Güvercinada Kalesi'nde bulunan Yeniçeri sayısını artırmasından sonra Bektaşilik Kuşadası'nda en yaygın tarikatlardan biri olmuştur. Göçle Ada'dan gelip İzmir Selçuk'a, Aydın Söke'ye ve Kuşadası'na bağlı Davutlar beldesine yerleştirilen bazı baba ve anabacılar Bektaşiliği temsil etmişler ve yaymışlardır. Göçle gelen Bektaşiler tarafından Kuşadası'na bağlı Davutlar beldesinin Osmaniye mahallesinde bir tekke kurulmuştur. Fakat yukarıda belirttiğimiz üzere bu tekkenin ismi kayıtlara geçmemiştir. Buradaki faaliyetleri, ünlü muhacir Bektaşiler arasında Selçuk'a yerleşen İbiş Ağa yürütmüştür.²²

Evlıya Çelebi'nin *Seyahat-nâme* adlı eserinde bir zamanlar Aydın'a bağlı Tire ve civarında bu tekkelerin isimleri ve faaliyetlerini sürdürdüğü hakkında bilgi mevcutsa da Aydın ve ilçelerindeki tekke ve dergâhlar hakkında ayrıntılı bilgiye yahut kayda rastlanmamıştır. Bunun nedeni de 1826 tarihindeki Vaka-i Hayriye'nin, yani Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının ardından Bektaşi mezar taşlarının da tıpkı destekçileri oldukları Yeniçeriler gibi ortak bir kaderi paylaşmaları ve pek çoğunun tahrip edilmesidir. Fakat alan araştırmaları esnasında, Aydın Nazilli'de tarafımızdan bulunan tek bir Bektaşi mezar taşı ve Kuşadası'nda hala var olan fakat -ihtimaldir ki- 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının ardından ortaya çıkan Bektaşi tasfiyesi neticesinde içerisinde tahrip edilmiş birkaç taş bulunan Cami atik ve Dağ mahalleleri arasındaki Bektaşi Cevrâki mezarlığı, Adalızade mezarlığında bulunan Girit mezar taşları, Dede- Baba türbe ve makamları, Bektaşi tarikatına bağlı olan zaviyelerden Hâki Baba Zaviyesi'ne, 9 Ocak 1689'ta sefer nedeniyle Aydın ve Saruhan livalarının kazalarında bulunan vakıflardan tahsisat yapılmış olması, Bozdoğan İlçesi Alevi Alamut Köyü'nde bulunan yatırlar ve iki eski Alevi mezarlığı, 1826'da başlayan Bektaşi yasağı ile sürgün edilen Bektaşilerin bazılarının Aydın'a gelmesi ve Üsküdar'dan sürgün edilen Bektaşilerden Cambaz Nazif sürgün edildiği Güzelhisar'da hayatını kaybetmesi, onunla birlikte sürgün edilen Üsküdar İhsaniye'deki Kahveci İsmail'in ise Güzelhisar müftüsü Mustafa Efendi'nin isteğiyle affedilmiş olması bu bölgede uzun süre Bektaşilik tarikatının var olduğunu bizlere göstermektedir.²³

²² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Maden, Fahri. (2016). Girit'te Bektaşi Tekkeleri. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 79.

²³ Cumhuriyet Döneminde Batı Anadolu Bektaşilerinin örgütlenmelerini sağlayan ve Manisa Turgutlu'da ilk dergâhı kuran kişi Ali Rıza Özbektaş isimli şahıstır. Ali Rıza Baba'dan sonra, Bektaşilerin dinî lideri, Göçle Girit'ten Anadolu'ya gelen, Horasanlı Tekkesi'nin son post-nişini Cafer Sadık Bektaş Baba ve onun halifelerinden olan Kuşadası'nda yaşayan yukarıda adı geçen ve Kuşadası'nda adına Bektaşi mezarlığı

Bektaşî tarikatının özgün kaidelerine değinecek olursak; Yesevîlik'le birlikte başlayan ve Kalenderî telakkileriyle gelişen Bektaşî tarikatında İbn Arâbî'nin vahdet-i vücud ekolü Bektaşîliğin tasavvuf anlayışına da tesir etmiştir. Bütün Bektaşî âyin ve erkânı, “dört kapı-kırk makâm” şeklinde ifade edilen meşhur tasavvufî telakkiye dayandırılmış, kulun ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşacağını ve bütün ayin ve erkânın kulun bu yolculuğunu temsil ettiğini belirtmişlerdir (Ocak, 2002: 374).

Bektaşîliğin ibadet anlayışı da diğer tarikatlara göre farklılık arz etmektedir. Halvetilik, Nakşibendilik gibi tarikatlarda bir ritüel olan halvete girme, çile çıkarma bu tarikat içerisinde yoktur. En eski ve temel ayin olan ayin-i cem ibadeti bu tarikatın temel ibadetleridir. En az bunun kadar önemli bir temel ayin de “ikrar ayini” denilen tarikata giriş merasimidir. Meşhur “eline, diline, beline sahip olma” düsturunu benimsemişlerdir. Bu iki büyük ayinin dışında muharrem matemi, baş okutma ve düşkünlük gibi muhtelif vesilelerle icra edilen daha başka ayin ve erkânlar da vardır. Bütün bu ayinler sırasında saz refakatinde nefes denilen ilahiler de söylenir. İslam öncesi devirde kam-ozanların kopuz refakatinde terennüm ettikleri manzum sözlerden Ahmed Yesevi'nin hikmetlerine, Yûnus Emre'nin deyişlerinden Kaygusuz Abdal'ın şiirlerine kadar uzanan bir tekâmül zincirinin ürünü olan nefesler, gerek nazım gerekse mûsiki olarak son derece ilgi çekici bir güzellik ve zenginlik arz ediyordu. Bunlar Türk tekke edebiyatının ilgi çekici bir bölümünü teşkil ettikleri gibi aynı zamanda Bektaşî inanç ve ananelerinin en şaşmaz vesikalarıydı. Ayrıca bu ayinlerde kurban kesme, dolu içme, lokma yeme vb. birtakım erkânlara mahsus “terceman” ve

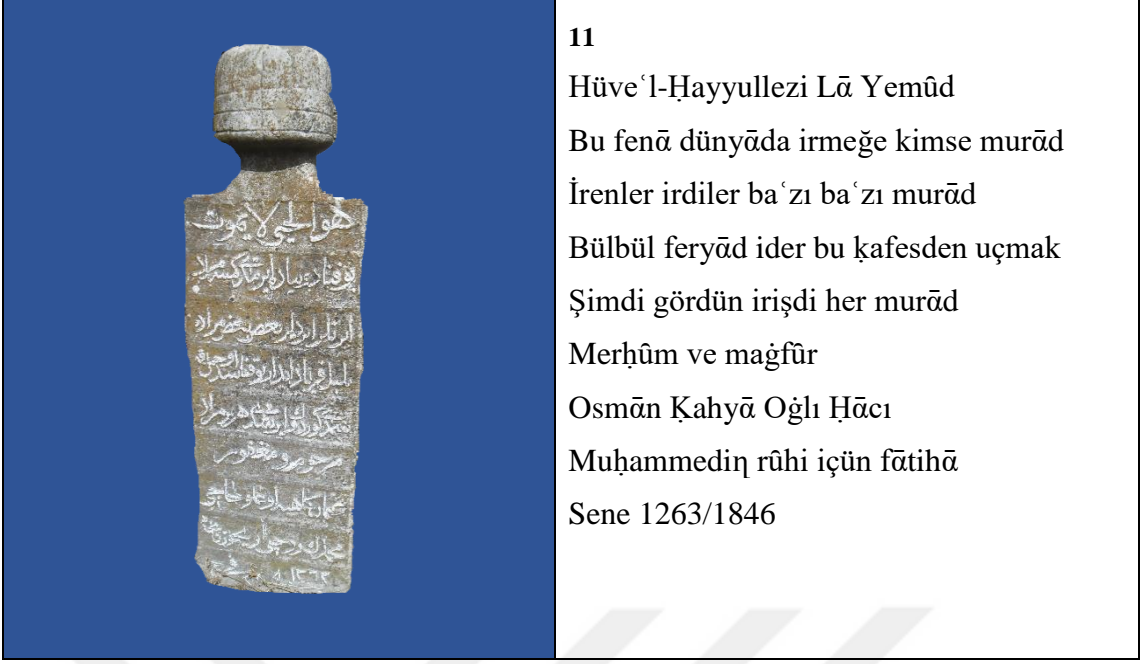
bulunan, Hüseyin Cevraki Baba olmuştur. Girit'in Aposlemi köyünde dünyaya gelen Hüseyin Cevre Baba, Cafer Sadık Bektaş Baba'dan 5 Eylül 1922 tarihinde nasip almıştır. Mübadele sonrası Turgutlu'daki Mücerred Hafız Ali Rıza Baba Tekkesi post-nişinliğinde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında ise Kuşadası'na gelip yerleşmiş, burada kendi bağında bir tekke tesis ederek bölgeye hizmet etmiştir. Mart 1959 tarihinde vefât etmiştir. Vefât üzerine bağlularından Şehriban Kerte Bacı tarafından “Güneş battı, ay parladı, terk etti dünyayı mürşidim” mısrasıyla başlayan bir ağıt yakılmıştır. Hüseyin Cevre Baba'dan sonra mücerred Ali Rıza Baba Tekkesi post-nişinliğine onun müritlerinden İncirovalı Yunus Ölmez Baba (v. 1994) geçmiştir. (Şimşek, 2014: 51-52; Noyan, 2000-VI: 93-94). Yine Söke'de Mustafa Bediz Baba ile Yunus Ölmez Baba'ya bağlı Sitti Hala ve Şehriban Hanımlar vardı. Davutlar beldesinde ise Safiye Hanım ve Sadıkopulo (Zehra Hanım) gibi Bektaşî anabacıları bulunuyordu. Sadıkopulo (Zehra Hanım) vefât ettikten sonra Davutlar'da Bektaşîlik sona ermiştir (Şimşek, 2014: 90). Halife Hacı Hüseyin Hüsnü Baba'nın halifelerinden ve icazet verdiği kişilerden biri de son dönem Bektaşîlerinden Mustafa Turâbî Baba'dır. Mustafa Turâbî Baba'nın rehberi ise Turgutlu Tekkesi'nden Mücerred Ali Rıza Baba'dır. Mustafa Turâbî Baba bir dönem Menemen'deki Kasım Paşa Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Daha sonra Kuşadası'na gelmiş ve burada polislik yapmıştır. Eşi Recâ'et Hanım ve kızı Müyesser Tekin de Bektaşîlik yoluna hizmet etmiş, iyi ve temiz insanlardır (Noyan, 2000: 345).

“gülbank” adı verilen secili dualar okunuyordu (Ocak, 2003: 375).²⁴

Bektaşilik'te tarikatın teşkilâtını aksettiren bu silsile-i meratibden başka tasavvufi silsile-i meratibe de temas etmek gerekir. İrşat müessesesinin başında bulunan ve manen en yüksek dereceyi kazanan şahıs “mürşit”dir. On iki posttan birincisi Hacı Bektâş-ı Velî'nin temsil ettiği pir postudur, ikincisi mürşit postu olup Hz. Muhammed'i temsil eder. Mürşitlik en zor ve sorumluluğu ağır olan bir makamdır. Ondan sonra “rehber” gelir. Rehber Hz. Ali'nin temsil ettiği üçüncü postun sahibidir. “Talip” denilen ve irşat edilerek tarikata alınacak olan adayları aydınlatmak, her bakımdan hazır hale getirmek rehberin görevidir. Tarikata katılma işlemi ikrar ayininden sonra tamamlanır. Gerek bu ayinde gerekse ötekilerinde her erkânı icraya hizmet edecek görevliler bulunur. Bunların her birinin ayrı ayrı adları vardır (Ocak, 2002: 377).

Bektaşilikte Bektaşi taçları da önem arz etmektedir. Taclar; elifi tac, horasânî elifi tac, hüseyinî tac, kalenderî tac, ethemî tac olmak üzere beşe ayrılır. Yakın yüzyılda ve günümüzde kullanılan tac, hüseyinî tacıdır. Aydın Nazilli'de tarafımızdan bulunan mezar Bektaşi mezar taşının tacı da hüseyinî tacıdır. Bu tacın en belirgin özelliği dövme beyaz keçeden yapılması, altı üstü bir hizada, bir karış uzunluğunda, kubbesi on iki imama işaret olarak on iki terk denilen on iki dilimli, lengeri ise dört kapıya işaret olarak dört dilimli olmasıdır. Bektaşi düşüncesine göre on iki dilimli tacın her bir diliminin “bilgi sahibi olmak, isyankâr olmamak, nefesine uymamak, kibirsiz olmak” gibi ayrı ayrı anlamları olduğu da bilinmektedir. Tepesinde mühür denilen ve gene başparmağın tırnağı kadar bir yün parçasının üstü, iplikle işlenerek dikilen bir parça daha vardır. Dilimler ayrı ayrıdır ve içten dikildikten sonra dıştan da küçük ve düz dikişler ile işlenir ve pekiştirilir (Noyan, 2000: 139-240). Aydın Nazilli dağ köyünde bulduğumuz tac da hüseyinî tacıdır ve bir dönem bu topraklar üzerinde Bektaşiliğin varlığına olduğuna dair delil oluşturmaktadır.

²⁴ Sepetci, Girit'ten gelen Bektaşilerin dinsel ritüelleri hakkında şunları söylemektedir: “Batı Anadolu'daki Girit göçmenlerinden Bektaşi olanların özellikle Manisa Turgutlu'da bulunan Hamza Baba tekkesine Ağustos ayının ilk haftasında diğer tüm Bektaşilerle birlikte gittiklerini, burada cem töreni, meydan sohbetleri, oyun ve semahlar yerine getirilip bağlama çalındığını, yiyecekler hazırlanıp adaklar kesildiğini ve oraya gelenlere dağıtıldığı” Bkz. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011.

11

Hüve'l-Hayyullezi Lā Yemûd

Bu fenâ dünyâda irmeğe kimse murâd

İrenler irdiler ba'zı ba'zı murâd

Bülbül feryâd ider bu kafesden uçmak

Şimdi gördün irişdi her murâd

Merhûm ve mağfûr

Osmân Kahyâ Oğlı Hâcı

Muhammedîñ rûhi içün fâtihâ

Sene 1263/1846

2.5. Aydın'da Kadiriyyelik

XII. asırda teşekkül etmeye başlayan ve İslam tarikatlarının ilklerinden kabul edilen Kadirilik tarikatına Muhyiddin Abdülkâdir-i Geylânî vücut vermiş ve tarikat, Irak başta olmak üzere İslam dünyasının hemen her tarafında yayılmıştır. Anadolu'ya gelişi ise XV. yüzyılda, Eşrefoğlu Rûmî vasıtasıyla olmuş, Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu tarikat ilk zamanlarında geniş bir alana yayılmayıp İznik-Bursa çevresiyle sınırlı kalmıştır. XVII. yüzyıla geldiğinde ise tarikatın nüfuz alanı genişlemiş, Rûmiyye kolunun pîri İsmâil Rûmî'nin çabalarıyla İstanbul-Tophane'de kurulan tekke, diğer bölgelerde açılan Kadiri tekkelerinin merkezi olma fonksiyonunu üstlenmiş ve tarikat başta İstanbul olmak üzere Doğu Anadolu, Batı Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır (Azamat, 2001: 131).

Tarikatın izlerine bugün Aydın ve çevresinde rastlamak mümkün değildir. Fakat Aydın Vilâyet Sal-nâmesi'ne bir dönem Aydın'ın merkezinde 5 Kâdirî tekkesi olduğu kaydedilmiştir. Yine Kuşadası Adalızâde mezarlığında tarafımızdan bulunan Aîşe Hânıma ait 8 yapraklı gül motifli kadın mezar taşı, XVIII. yüzyılda tarikatın burada etkili olduğunu bize göstermektedir.

Kadiriyye tarikatında seyr-i sülûk, Halveti ve Nakşibendi tarikatlarında olduğu gibi Allah'ın yedi isminin (esmâ-i seb'a) zikredilmesiyle gerçekleştirilir. Tarikatının zikri cehtidir ve Halvetiler gibi Kadiriler de devrana önem verirler. Zikrin ve devrânın Kâdiriyye şubesine bağlı Rûmiyye ve Eşrefiyye kollarındaki uygulama şöyledir:

“Dervişler hilâl şeklinde bir halka oluşturur. Zikre oturularak (kuûdî) başlanır. Şeyh efendinin Fâtiha okumasından sonra salavat getirilir ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin Kibrît-i Ahmer adlı evrâdı özel bestesiyle okunur, ardından kelime-i tevhid ve ism-i celâl zikrine başlanır. Bu sırada zâkirler ilâhiler okurlar. Kuûdî zikir bir zâkirin aşr-ı şerif okumasıyla tamamlanır; ardından ayakta (kıyâmî) zikre geçilir. Kıyâmî zikre toplu olarak, “Cem‘ olmuş dervişleri pîrim Abdülkâdir’in” sözleriyle başlayan ilâhinin okunmasıyla girilir, “hayyü'l-kayyûm, Allah” esmâlarıyla âhenkli bir şekilde hareket edip dönülerek (devran) devam edilir; ritmik adımlarla zikir halkası sağa döndürülür. Bu sırada zâkirler tarafından ritme uygun ilâhiler okunur. Zikir töreni bir zâkirin okuduğu aşr-ı şerif ve şeyh efendinin duasıyla sona erer.” (Azamat, 2001: 135).

Zikir sırasında Halveti, Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarında olduğu gibi kudüm bendir, halile v.b vurmali sazlar kullanılır. Kadiriyye tarikatında Halvetiyye'deki gibi halvet, Nakşibendiyye'deki gibi rabîta uygulaması da vardır (Azamat, 2001: 133).

Diğer tarikatlarda pek çok ortak yönü bulunan Kadirîliğin diğerlerinden farkı ise tacıdır. Kadirilik tacının üç çeşidi vardır; “*Bunların en tanınmış, kubbe kısmı yüksek ve sivri olan ve Bağdat veya Celâlî müjgânlısı denilen taçtır. Başa geçen lengerinde müjgân denilen kürklü bir kuşak bulunur. Rûmiyye koluna ait taç beyaza yakın çuhadan yapılmış olup sekiz terklidir. Tepe kısmında, besmeledeki on dokuz harfi temsil eden on dokuz tıgı ve esmâ-i seb'ayı temsil eden yedi renkli yahut sekiz renkli Kâdirî gülü bulunur. Beyaz abadan yapılan Eşrefî tacı yedi terklidir.*” (Azamat, 2001:133). Özellikle kadın mezar taşlarında sekiz yapraklı Kadiri gülünü görmek mümkündür.

12

Yazı çeşidi: Celf Sülüs

Ser-levhâ: Hüve'l- Hallâku'l-Bâkı

Merhûme ve mağfürunlehâ

Hâcı Muhammed Kerîmesi

'Â'îşe Hâtûn rûhuna

El-Fâtiha

Sene 1173/ 1759

2.6. Aydın'da Rifaiyyelik

Tarikatın piri Seyyid Ahmed er-Rifâi'dir. Kurucusunun nisbesinden dolayı da tarikat "Rifaiyye" olarak adlandırılmıştır. Seyyid Ahmed er-Rifâi, H.512/M.1118 senesinde Irak'ın güneyindeki Batâih bölgesinde Ümmüabide Köyü'nde doğmuştur. Abbasi Devleti'nde "nakiplik" yapan bir aileye mensup olan Ahmed Er-Rifâi'nin, baba ve dedesinin batını ve Şii gruplara karşı Sünniliği korumakla görevli olmaları, onun Sünni bir ortamda yetiştiğini göstermektedir. Ahmed er-Rifâi ilk eğitimini Ebü'l-Fazl Ali el-Vâsıtî'den almıştır, onun vefatı üzerine dayısı Şeyh Mansûr el-Batâihî'nin irşat halkasına girmiş ve H.540/M.1145 senesinde Şeyh Mansûr onu "meşyhatü's-şüyûh" (şeyhler şeyhliği) unvanıyla kendisine bağlı bütün tekkelerin şeyhliğine tayin etmiş ve Ümmiâbide'ki tekkeye yerleşmesini istemiştir. Böylece Ahmed er-Rifâi orada hem tekkenin idaresini, hem de bütün müritlerin irşat vazifesini üstlenmiştir. Vefatına kadar (22 Cemâziyelevvel 578/ M.23 Ağustos 1182) pek çok talebe yetiştirmiştir.

Rifaiyye, doğduğu bölge olan Irak'ın dışında, Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Ebü'l-Fazl Ali el-Vâsıtî'nin sağlığında yayılmaya başlamıştır. M. Fuad Köprülü ve İbn Battûta, XIII. yüzyılın sonlarına ve XIV. yüzyılın başlarına doğru Anadolu'da Rifailer'in bulunduğunu söylemektedir. Erken dönem tarikatlarından biri olan

Rifaiyye'nin Anadolu'daki mevcudiyeti XIV. Yüzyıl başlarından itibaren görülmekte ise de, tarikatın devlet merkezindeki asıl nüfuzu, XVIII. Yüzyıl başlarında muhtelif şubeleri temsil eden şeyhlerin arka arkaya asitane açarak şehir hayatında müesses hale getirmesiyle başlamış ve tarih içersinde, Sayyadiyye, Kayyaliyye, Haririyye, Nûriyye, İzziyye, Fenâriyye, Burhâniyye, Fazliyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Diriniyye(Aziziyye) Atâiyye, Sebsebiyye, İmâdiyye, Katnâniyye kolları ve tâli olarak, Vâsitiyye, Cebertiyye, Aclâniyye, Ma'rifiyye, Ulvâniyye gibi kolları doğmuştur. Tarikatın özellikle Anadolu'ya girişi de Ebu'l-Hüdâ tarafından temsil edilen ve ana kollardan biri olan Sayyâdiyye ve İzziyye ile Kartal'da bir tekkesi olan Marifiyye ve Ulvâniyye vasıtasıyla olmuştur.

Aydın vilayeti sal-nâmeleri incelendiğinde, Aydın vilayetine bağlı olan bölgelerde toplamında 28 tane Rıfai dergâhı olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri H.1254/M.1838 senesinde Aydın Valisi Çengeloğlu Tahir Paşa zamanında, Saruhan Kaymakamı Halil Hamdi Bey tarafından onarılarak tamir ettirilen ve Aydın merkezde de etkili olan Manisa'daki Entekkeliler Dergâhı'dır. Bânisi ve ilk şeyhi Antakyalı Ahmed Vehbi Efendi'dir. Antakyalı Ahmed Vehbi, H.1267/M.1851 senesinde vefat etmiş ve tekkenin haziresine gömülmüştür. Entekkeliler Dergâhı'nda kendisinden sonra posta geçen Hasan Rüşdi Efendi'nin (ö.1919) meşhur halifeleri arasında Turgutlu Rıfai Dergâhı şeyhi Seyyid Hüseyin Şevki el-Kasabavî ile Said Paşa İmamı lakabıyla tanınan Seyyid Hasan Rızâ Efendi (ö.1890) yer alır. Dergâhın son şeyhi ise Hüseyin Kemâleddin Efendi'dir. Aydın merkezinde ve ilçelerinde Rıfailiğe dair herhangi bir dergâh yapısı yahut kalıntısı bulunamamıştır. Fakat Rıfailiğin nişânı olan on iki terkli tarikat tâcı, Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda tarafımızdan bulunmuştur ve bu tac Rifaiyye tarikatının bir dönem burada etkin olduğuna dair delil teşkil etmektedir.

Adalızade mezarlığında Girit'in Kandiye ve Hanya kasabasına mensup kişilerin mezar taşları da bulunmaktadır. Bilindiği üzere Rıfailik bir dönem Girit adasında özellikle Kandiye, Resmo ve Hanya'da kendisini göstermiştir. Evliya Çelebi'ye göre, fetihten sonra Kandiye kalesine Abdülkadir Geylanî (k.s) yolundan bir şeyh gelerek dervişleri ile birlikte zikir halkaları kurmuş, büyük topluluklar halinde gönül sohbetleri edilmiştir. –İhtimaldir ki göç ile gelen Rıfai dervişleri yahut şeyhleri burada irşat faaliyetlerini sürdürmüş olabilir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere tarikatın Anadolu'ya girişi Ebu'l-Hüdâ tarafından temsil edilen ve ana kollardan biri olan Sayyâdiyye ve İzziyye ile Kartal'da bir tekkesi olan Marifiyye ve Ulvâniyye vasıtasıyla olmuştur. Kuşadası'nda da özellikle Marifiyye kolu

etkili olmuş, Marifiliğin piri Ali Ferdi Baba burada irşat ile vazifelendirilmiştir.

Rifaiyye tarikatının her ne kadar pek çok kolu olsa da erkân değişmemiş, Ahmed er-Rifâî tarafından tesbit edilen usûl her kolda aynı şekilde devam etmiştir.

“Tarikatın zikri cehridir. Mürîdler, tek başlarına yaptıkları bütün zikirleri kendi işitecekleri kadar yüksek sesle yaparlar. Toplu zikirleri ise kuûdî ve kıyâmî olarak iki şekilde yapılmakta ve zikir meclislerinde Ahmed er-Rifâî tarafından belirlenen evrâd ve ahzâbdan bir bölüm okunmaktadır. İsm-i celâl zikrinin hızlandığı esnada zikri yöneten şeyh şiş, kılıç, tığ, topuz gibi aletleri zikir yapan dervişler arasından seçtiği kimselerin yanak, karın, gırtlak, göz çukuru ucu gibi vücudun değişik yerlerine saplamaktadır. Bunun yanı sıra şeyh yassı bir kaşık biçimindeki “gül” denilen, ateşte akkor haline getirilmiş demiri yalar veya dervişlerin belden yukarı çıplak bedenlerine temas ettirir. Bu gösterilerle Allah dilemedikçe ateşin yakmasının, kesici aletlerin kesmesinin, yırtıcı hayvanların zarar vermesinin mümkün olmayacağı deliliyle ispatlanmak istenmekte, ayrıca bu yolla inkârcıların hidayete ermesi hedeflenmektedir.” (Tahralı, 2008: 100)

Rifaiyye’de riyâzet ve halvet müridin mertebesine göre değişiklik göstermektedir. Dokuz çeşit riyâzetin dördü sâlikin çavuşluk mertebesine, beşi de nakiblik mertebesine gelmesinden sonra uygulanır. Halveti tamamlayan sâlik belli zikirleri de yerine getirdikten sonra kendisine hilâfet verilir. Hilâfet verilen müritlerin devam edeceği belli evrat ve hizipler vardır. Rifaiyye tarikatında ayrıca her yıl muharrem ayının on birinden itibaren yedi gün devam eden ve her güne mahsus belli sayıda zikirleri olan muharrem ayı Halvetiyle bir itikâftan ibaret olan “halvet-i üsbüyye” yapılmaktadır. Cuma günü müminin bayramı olduğundan o gün gerçekleştirilen zikir merasimlerinde def ve nevbet vurmak âdet haline getirilmiştir. Rifaiyye mensupları arasında XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ünlü mûsikişinas ve zâkirbaşılar yetişmiştir (Tahralı, 2008: 102-103).

Tarikat taçları da kendi edep ve erkânlarına göre farklılık arz etmektedir. Rifaiyye tarikatında sünnet kabul edildiği için siyah taç tercih edilmiştir Rıfai tâcı on iki terklidir. Genelde kubbesindeki düğmesi ve destarı siyahtır. Tacın on iki terk olması “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammedü’r-Resûlulullah” kelimelerinin arapça harflernin on iki adet olması remzidir. On iki terk, insandaki on iki güzel huy ve on iki çirkin huya da işarettir. Rıfaiilik tarikatının izlerini bu gün Adalızade mezarlığında görmek mümkündür. Bu tac Rifaiyye

tarikatinin bir dönem burada etkin olduğuna dâir delil teşkil etmektedir.

2.7. Aydın’da Marifilik

Seyyid Ebu’l-Alemeyn Ahmed Er-Rifâ’i’nin kurucusu olduğu Rifailik tarikatı, zamanla kendi içinde kollara ayrılmıştır. Bu kollardan biri de, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid Fethu’l-Ma’arif Muhammed Marifi (1824) tarafından Kartal’da kurulan Marifilik tarikatıdır (Dağlar, 2008: 726).

Rifâi-Sayyâdî şeyhi Seyyid Ali Sâbit Er-Rifâi’nin oğlu olan Seyyid Muhammed Fethu’l-Maârif, H.1132/M.1719 Mısır Kahiresi’nin Sûketü’l-İzze adlı mahallesinde, Süleymân Kâşif hânesinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini nerede tamamladığı ve İstanbul’a ne zaman geldiği bilinmemektedir. Ahmed Muhyiddin Efendi’nin “*Tomar-ı Tekâyâ*” adlı eserinde verdiği bilgiler dâhilinde ilk mürşidinin babası olduğu, Edirneli Rifâi şeyhi İbiş Efendi ve Şerbettar Tekkesi şeyhi Abdullah Efendi’nin tedrisatından geçtiği ve H.1229/M.1814 senesinde ondan icazet aldığı bilinmektedir (Ceyhan, 2015: 196).

Fethu’l-Maârif icazetini aldıktan sonra, Kartal’da Çavuşoğlu mahallesinde, günümüzde Ankara caddesi üzerinde yer alan Marifi Asitanesi’nde irşat vazifesine başlamış ve vefatına kadar da buradaki faaliyetlerini sürdürmüş, pek çok talebe yetiştirmiştir. H.1126/M.1817 senesinde asitanenin tanziminde II. Mahmud’un yakın desteğini almış,

diğer Marifi tekkelerinin açılmasına da öncülük etmiştir (Ceyhan, 2015: 196). Ayrıca ehl-i beyt muhabbetinin ve insân-ı kâmil anlayışının dile getirildiği “*Vahdetnâme-i Fethu'l-Maârif'i Dem-i Vahdet*” adlı bir eser kaleme almıştır. Bu temel eserin yanı sıra kaleme aldığı “*Siyâdetnâme*”si ve “*Nutuk*”ları da vardır. Bu nutuklardan kırk dört tanesi “*Maârifî Nefesler*” adlı kitapta bir araya getirilmiştir (Ceyhan, 2015: 197).

Marifilik, Fethu'l-Maârif'in vefatından sonra, Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifî tarafından devam ettirilmiştir. H.1229/M.1814 yılında babasından hilafet alan Seyyid Ali Sâbit Efendi, babasının H.1233/M.1818 yılında yaptırdığı Kartal Marifi Asitanesi'nde şeyhlik yaptığı dönemlerde; Kasımpaşa Seyyid Ali Çelebi Mahallesi'ndeki Marifi Tekkesi'nde postnişinlik yapmıştır. Babasının H.1239/M.1824 yılında vefat etmesiyle de, Kartal Ma'rifî Asitanesi postuna geçmiş bunun yanı sıra, Üsküdar Tekkekapı'da, İzmir Kuşadası'nda ve Manisa Demirci'de yeni dergâhların açılmasını sağlamıştır.

Ali Sâbit Efendi'nin, Marifiyye adab ve erkânının, yola mahsus alâmet, nişan ve damgalarını tanıtmak için “*Kisve-i Ma'rifî*” adlı bir risâle ile “*Nutuk Mecmuası*” adıyla manzum bir eser kaleme almıştır. Birçok nüshası bulunan *Kisve-i Ma'rifî* yedi bölümden (taç, mihr-i gül, baş saçı, hırka, destegül, tennûre, şeddü'l-kemer) oluşmaktadır. Seyyid Ali Efendi'nin yirmi beş adet nutku “*Maârifî Nefesler*” kitabında yayımlanmıştır (Ceyhan, 2015: 198).

Seyyid Ali Sâbit'in (H.1279/M.1863) vefatından sonra ise Kasımpaşa'da şeyhlik vazifesini Seyyid Mehmed Efendi (ö.1892), sürdürmüş, otuz yıla yakın irşat hizmetinde bulunmuştur. Kasımpaşa Kulaksız mahallesindeki Marifi Tekkesi'nin meşihatını da oğlu Hüseyin Tâhâ Efendi'ye bırakmıştır. Kartal Asitanesi'nin son postnişini olan Hüseyin Tâhâ Efendi'nin kardeşi Hasan Tâsin Efendi'dir. Babasının vefatından sonra otuz beş yıla yakın bir süre irşat faaliyetinde bulunan Hasan Tasin Efendi de asitanedeki türbede medfundur. Ma'rifî-i Sâni Mehmed Efendi ile Hasan Tâsin Efendi'nin nutukları *Maârifî Nefesler* adlı kitapta neşredilmiştir.

Marifiyye tarikatı, Kartal ve Kasımpaşa tekkelerinin dışında Üsküdar Toygartepe'deki Rifâi Dergâhı'nda da temsil edilmiş, Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin halifelerinden Saçlı Şeyh Hüseyin (ö.1851) tarafından dergâha meşihat konulmuş, Saçlı Şeyh'in ardından halifesi Ahmed Cezbî Efendi (ö.1874), onun da halifesi Hüseyin Hâzım Efendi (ö.1911). Toygartepe Dergâhı'nda görev yapmıştır.

Marifiyye tarikatı yukarıda da bahsettiğimiz üzere sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış Manisa Demirci, Akhisar ve Aydın Kuşadası'nda açılan bir tekke ile faaliyetleri sürdürmüş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Teymurcu (Demirci) Dergâhı'nı Mustafa Lutfi Efendi inşa ettirmiş, Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin halifesi Seyyid Ahmed Aşkî Efendi de ikinci imarını yapmıştır. Her iki şeyhin şiirleri “*Maârifî Nefesler*” adlı derlemede yayımlanmıştır. Manisa'nın Akhisar ilçesinde Rifâi-Ma'rifi âyinleri icra eden bir diğer şeyh Hacı Mustafa Efendi'dir (ö.1895). Marifi Tarikatı'nın Demirci hâricindeki tek dergâhı ise Kuşadası'ndadır. Kuşadası tekkesi şeyhliğini ise Kartal Asitanesi ikinci postnişini Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin halifesi Ali (Abdullah) Ferdi Baba yapmıştır. Kuşadası Marifi tarikatı vakfiyesinde, Ali Ferdi Baba'nın mezar taşı bulunmuş ve ortaya çıkarılmıştır. Kuşadası ilçesi Cami atik mahallesi 76 ada 5 parsel Yayla Sokak no: 2 de yer alan bu dergâhtaki Ali Ferdi Baba'nın mezarı 30.10.2014 tarih ve 3233 nolu karar sayısı ile Aydın Anıtlar Kurulu tarafından tarihi yapı olarak tescil edilmiştir. Marifi tarikatının vakfiyesine Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde 582/1 nolu defterin 210. Sayfası ve 142. Sırada yazılı olduğu tespit edilmiştir. Bu belgelerden elde edilen bilgilere göre Kuşadası Marifi dergâhı H.1269/M.1853 miladi tarihinde tekke vakfı olarak kurulmuş ve bir semahane, bir şeyh hücresi, bir fukara-i dervişan hücresi, bir şadırvan, bir harem dairesi ve bahçe ile hazireden oluşmaktadır. Ali Ferdi Baba'nın mezar taşı kitabesinden de onun Marifi şeyhi olarak 35 sene hizmet ettiğini ve H.1296/M.1879 senesinde vefat ettiğini öğrenmekteyiz.

Marifi tarikatının diğer tarikat ehline göre alâmet sayılabilecek olan kisvesi yedi unsurdan oluşmaktadır. Bu kisveler sırasıyla; tac, gül, saç, hırka, deste-gül, tennûre ve şeddü'l-kemer'dir. Fakat bu çalışmanın içeriği gereği mezar taşlarının ayırıcı unsuru olan tac kısımlarına odaklanılmıştır. Kılıç, Marifilik tacı ile ilgili şu bilgileri vermektedir;

“Ma'rifi tâcında 18 dilim vardır ve bu dilimlerin on ikisi, on iki imama yani Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeyne'l-Âbidîn, Muhammedü'l-Bâkır, Ca'ferü's-Sâdık, Mûsâ-yı Kâzım, Aliyyü'r-Rızâ, Muhammedü'l-Takî, Aliyyü'n-Nakî, Hasanü'l-Askerî ve Muhammed Mehdî'ye işaret eder. İki Hz. Hatice ile Hz. Fâtima'ya ve dört de 'çâre-i ma'sûm-ı pâk'e işaret eder, böylece 18 rakamına ulaşılır. Bunların her biri bin yerine konulduğunda da 18 bin âleme işaret eder. 18 bin âlemin üstünde ise 'Habîb-i Ekrem Muhammedü'l-Mustafa bulunur ki bu da Ma'rifi tâcının üzerindeki düğme ile temsil edilmektedir. Tâcın giyilmesi, bu sayılan zevâtın hepsine baş bağıllığını ve onlara duyulan hürmettir.” (Kılıç,

2001: 27).

Seyyid Ali es-Sabit er-Rifai ve Kisve-i Ma'rifi Adlı Risâlesi üzerine çalışan Caferov'da Ma'rifi tâcının ifade ettiği terkleri Kisve-i Ma'rifi adlı eserden şöyle nakletmiştir²⁵;

“ Bir diğer "tertib-i işaret" i; Ferdün, Hayyun, Kayyumun, Hakimun, Adlun, Kuddusun Esmâlarının toplam ondokuz harfden oluşmasıdır. Ayrıca bu Esmâlar müellife göre bir çeşit "kalkan" şeklinde algılanır. Ondokuz harfle, bu Esmâları dört anasıra çarpınca yirmi sekiz rakamına ulaşmaktayız ki bu da Kur' anda geçen yirmi sekiz peygambere deLâlet eder. Bu, salikin süluku esnasında, yirmi sekiz menzilden geçişine işaret etmektedir. Salikin başının peygamberlere bağlı kalmasının alameti olarak aynı bilinçle tacını giymesi gerektiği üzerinde duran müellif, hem başının onlara bağlı kalmasına işaret eder, hem de yolunun onlann yolu olduğurlu ifade eder. Müellifin yaptığı bir diğer tertibde "kim ölürse biz onu diriltiriz" (En'am, 6/122) ayetinin ondokuz harften oluşması delil olarak kullanılır. Bunun yanı sıra; "ölmeden evvel ölünüz" hadlsininin birleşiminden doğan tertib verilmektedir⁴². Verilen bilgilere göre yirmi sekiz peygambere ikrar verirken zikrullah ile kalpleri temizleyerek, ebedl hayata kadem basınış olması sonucu, ayette geçen hükmü de tasdikle baş tacını taşımış olur.

Konuya "ebced hesabıyla" yaklaşan müellif, “Hayy isminin on sekize tekabül etmesi üzerinde durarak; "lillah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin" isimlerinin harflerinin karşılığının on sekiz olmasına dikkat çeker. Tam üzerindeki düğme ile on dokuz rakamına ulaşılır.” Yine müellife göre, “Besmele on dokuz harften oluşmaktadır. Zira Âdem'den (as) Hz. Peygamber'e (sav) kadar gelen tüm peygamberlere indirilen suhufarla dört kitapta geçen konuların tümü Kur'an'da geçmektedir. Kur'an ise Fatiha'da saklıdır. Fatiha'da geçenler Fatiha'nın başında bulunan besmelede mevcuttur. Böylece salik başına taç koyarak; Kur'an'a olan itimadını göstermiş olur.”(Caferov, 2010: 154).

Kuşadası Ali Ferdi Baba türbesinde bulunan, resmin de işaret ettiği üzere Ma'rifi tâcı 18 terkten oluşmaktadır. Hz. Muhammed'i temsil eden düğmesi ile toplam 19 işaret taşır.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Caferov, Yaşar.(2010). Seyyid Ali es-Sabit er-Rifai ve Kisve-i Ma'rifi Adlı Risalesi, Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi, 25, s. 145-195.

2.8. Aydın'da Mevlevilik

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, tarikatın piri olarak bilinir. Mevlânâ'nın vefatının ardından onu sevenler Hüsâmeddin Çelebi'nin etrafında toplanmış ve böylelikle ilk tarikatlaşma Hüsameddin Çelebi ile başlamış (ö.683/1284) (ö.691/1292) yılında irşat makamına geçen Sultan Veled (ö.712/1312) ile de tarikat sistemleşmiştir. Sultân Veled, Anadolu'da siyasi ve içtimai sıkıntıların yaşandığı bu dönemde babasının görüşlerini yayabilmek, vakfin gelirlerini arttırmak, yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkanları geri alabilmek için Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, siyasi iktidarı temsil eden Selçuklu hânedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı göstermiş ve sonrasında yetiştirdiği halifeleri, Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a yollayıp buralarda zaviyeler kurdurarak Mevleviliği yaymaya başlamıştır. Sultan Veled'in irşat makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi geçirmesiyle de Mevlevilik "çelebi" unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanarak, Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebilik makamı Mevleviyye tarikatının idare merkezi haline getirilmiştir. Gittiği her yerde bir zaviye kurarak Mevleviliğin yayılmasını sağlayan Ulu Ârif Çelebi, önce Moğol hâkimiyeti altındaki Selçuklular'ın doğu topraklarına giderek Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultâniye yöneticileriyle görüşmüş sonrasında da Kastamonu, Denizli, Kütahya, Birgi, Aydın gibi önemli beylik merkezlerini ve Batı Anadolu beylerinin neredeyse tamamını dolaşmış, Birgi'ye gelmiş ve Mehmet Bey ile görüşmüştür (Gölpınarlı, 1953: 45). Bu seyahatlar sonucunda Türkmen beylerinden Germiyan Emîri Alişiroğlu,

Kütahyalı Yâkub Bey ve Aydınolu Mehmed Bey ona intisap etmiş ve Mevleviyye'nin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temellerini atmışlardır. Keza Mehmed Bey'in oğlu ve beyliğin ikinci beyi olan Gazi Umûr Bey'in de Mevleviliğe intisabı olduğu yine *Menâkıbu'l-Ârifin*'de bildirilmektedir. Öte yandan Sakıp Dede'nin *Sefine-i Nefise-i Mevleviyân* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler neticesinde Mevlevilerle, Osmanlı ailesi arasında bir akrabalık olduğu da görülmektedir. Eserde Germiyanolu Süleyman Şah'ın, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'la evlendiği, bu evlilikten dünyaya gelen Devlet Hatun'un da 1378 yılında Yıldırım Bayezid ile evlendirildiği nakledilmektedir. Bu da Mevleviliğin gelişmesi açısından önemli bir olaydır. Yine bu tarihlerde, 166. Nolu Mufassal Tahrir Defteri'nden Aydınoluğulları döneminde Ayasuluğ, Tire ve Birgi'de Mevlevihanelerin açıldığı bilinmektedir.

İlk devirlerde Karamanoğulları ile Ege'de Saruhanoğulları, Menteşeoğulları, Aydınoluğulları gibi beyliklerde yaygın olan Mevlevilik, Osmanlı topraklarına ise II. Murad tarafından Edirne'de açılan (829/1426) mevlevihâne ile girebilmiş, bunu II. Murad'ın ümerasından Yahşi Bey'in Tire Mevlevihanesi'ni kurması takip etmiştir. Bu dönemde Aydın'da da bir Mevlevihane olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi Aydın Mevlevihanesi'ni “*Ramazan Efendi Camii'nin yakınında çarşı içinde bir mevlevihane vardır. Gayet ferah bir bağ içinde Celâleddin-i Rumi asitanesidir.*” (Göyünç, 1991: 83) cümlesiyle tanımlamaktadır. Yine Aydın Mevlevihanesine dair bilgileri Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nde bulunan zarflardan öğrenmekteyiz. 1911 senesi sonlarına doğru Konya'daki Mevlevi Asitanesi'nden diğer şehirlerdeki mevlevihanelere, bir kısım mevlevihanelerin isimlerinin kaybolduğu bildirilir ve bu her şeyhin kendi dergâhına ait bildiklerini merkeze, asitaneye yollaması istenir. Emir-nâmeyi alanlar arasında Aydın mevlevihanesi şeyhi de vardır ve şeyh mevlevihane hakkında kısaca bilgi verir. Aydın Mevlevihanesi'ne dair kısa tarihçe şu şekildedir: “*Dergâh H.960/M.1552-53 tarihinde Ramazan Paşa'nın hemşiresi Sajiye Hanım'm gül bahçesinde te'sîs olunmuş. Horasân'i Ali Dede tarafından. Dergâhm kurbünde Ramazan Paşa cami-i şerifi vardır. Dergâh çarşı vasatında imiş, 1274 (1857- 58) tarihinde uukû bulan büyük harikde memleket çarşusu kâmilen muhterik olmuş. Dergâhdan hiçbir evrak kurtarılamamış, ancak şeyh i esbak Sa'îd Dede'nin evinde bulunanlar kurtarılmıştır.*” Belgenin tanzim tarihinde dergâhın şeyhi de Ahmed Sâkıb Dede'dir (Göyünç, 1991: 83).

Aydın'da halkın vakit geçirdiği diğer önemli alanlardan biri de kahvehanelerdir ve bu kahvehaneler içersinde Mevlevîlerin de kahvehaneleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Aydın'ın; “*kırk adet tezyin edilmiş mükellef bağlı bahçeli, gül bahçeli, çeşmeli, havuzlu ve şadırvanlı, nakışlı tavanlı, taraçalı kahveleri vardır. Zarif yerler olup hanende ve sazende, çalgılar, rakkase, şair, kıssahanlar ile dopdolu kahvelerdir. Her esnaf gurubunun, her topluluğun kendisine ait ve devam ettikleri kahvehaneleri vardır. Mevlevihaneler kahvesi ulema, şuara, fusaha ve bülega yeridir. Bağ Kahvesi askerindir, Hacı Kahvesi tüccarındır, Paşa Kahvesi halkındır. Her akşam kahveler ağzına kadar dolar*” (Danışman, 1969: 83). Evliya Çelebi, Aydın'da edindiği arkadaş ve dostlarının, şehrin ayanlarının isimlerinden de bahsetmektedir ve yine arkadaşlarından biri Mevlevihane şeyhi Çelebi'dir. “*Mustafa Paşazade, Şems Paşazade, Boyacızade Efendi, Serdar Hasan Ağa, Mumcu Hüseyin Ağa, Şair Salih Çelebi, Zamiri Çelebi, Mevlevihane Şeyhi Çelebi.*” (Danışman, 1969: 80).

XVII. yüzyılda, IV. Mehmed devrinde Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlar aleyhindeki faaliyetleri neticesinde Mevlevîler'in “yasağ-ı bed” diye tarih düşürdükleri H.1077/M.1666 yılında semâ yasaklanmış, Anadolu'daki bazı mevlevîhâneler kapatılmıştır Bunlardan biri de Aydın Mevlevî-hânesi'dir. Evliya Çelebi bu durumu şöyle nakletmiştir; “*Ama emr-i şerif ilan edildikten sonra mevlevîhânenin bütün kapıları kilitlenmiş ve dervişleri tekkeden uzaklaştırılmış, Mevlevî ayini yasaklanmıştır. Kur'an ve mesnevi okunan bir yer böyle yıkılmaya terk edilmiştir. Hakir bu asitanenin duvarına şu beyti yazmıştır.*” (Danışman, 1969: 80).

Hânkâh-i çerhde ayın iken devr-i kadim

Buğz edib mesbud edenler daim ola nâ murad

H.1095/M.1684 senesinde ise bu yasak kaldırılmış, III. Selim ve II. Mahmud'un Mevlevî oluşları ve 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tekkelerinin de kapatılmasıyla Bektaşîliğin asker üzerindeki yetkisini kırmak amacıyla üst düzey bürokrat ve ordu zümrelerinin manevi disiplinleri ile ilgilenmek üzere Mevlevî şeyhler görevlendirilmiş, Mevlevîlik resmi itibarına tekrardan kavuşmuştur. Harap veya yıkılmış olan Mevlevîhâneler, kendi şeyhleri tarafından açılmış ve şeyhler tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Özellikle bu dönemde, Urfa, İpek (Hüdâverdi Paşa), Bahâriye, Üsküdar ve

Hanya mevlevihâneleri kurulmuştur.

Aydın'da da Güzelhisar Horasani Ali Dede Dergâhı faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiş, Ali Dede'nin vefatı üzerine de burada irşat vazifesini sürdürmesi için Konya'dan Şemşi Dede çağrılmıştır. Şemşi Dede kış aylarında burada irşat vazifesinde bulunurken yaz aylarında da Girit'e gidip gelmektedir. Bu anlamda XIX. Yüzyılda Girit'in Hanya kasabasında inşa ettirilen Hanya Mevlevihane'si, Aydın Mevleviliği açısından önem arz etmektedir.

Bu dönemde Girit Adası'nda zamanla muhipler çoğalmaya başlamış ve kendilerini irşat etmesi için H.1289/M.1872 yılında Konya Çelebilik makamından izin almışlar ve Aydın Güzelhisar Mevlevihanesi Şeyhi Kara Abdâl Şemsî Dede'yi Ada'ya davet etmişlerdir. Böylece Hanya sancağında mevlevihane H.1297/M.1880 senesinde hizmete açılmış ve 44 yıl Ada'da faaliyet göstermiştir. Mevlevilik, Girit'in üç büyük sancağı olan Kandiye, Hanya ve Resmo'da da varlığını hissettirmiştir (Kara, 2008: 78-79). Sonrasında göçe mecbur kalan Kandiye ve Hanya şehirleri ve Mora Yarımadası'ndan gelen Türk Mevlevileri Aydın ve Kuşadası civarına iskân edilmiştir. Bugün Kuşadası Adalızade Mezarlığında, Girit, Mora ve Selanik muhacirlerine ait mezar taşlarının bulunması Kuşadası'nda ki Mevlevi varlığının en önemli delilidir.

Mevlevilikte adab ve erkân da diğer tarikatlara göre farklılık arz etmektedir. Seyr-i sülûk ve sema adabı Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi devrinden itibaren oluşmaya başlamıştır. Tarikatta çilekeş can olmak isteyen talip binbir günlük riyâzet sürecine tabi tutulurdu. Diğer tarikatlardan farklı olarak da Mevlevilikte riyâzet hizmet şeklinde idi. Muhip, çileye soyunmaya ikrar verirse on sekiz gün süreyle on sekiz değişik hizmet türünü yerine getirirdi. Canlar bu hizmetlerin yanında semâ meşki ve sanat faaliyetlerine yönlendirilip saatçilik, aşçılık, mobilyacılık gibi dallarda meslek edinmeleri sağlanır, Doğu ve Batı dilleri öğretilip çeşitli ilim dallarında yetiştirilirdi. Her Mevlevi'nin bilmesi gerekli hafi ve devrani zikir olan semâ da binbir günlük eğitimin önemli konularından birini teşkil ediyordu; zira sema meşki almadan sikke giyilmezdi. Meşk veya sema çıkarmak için muhip ve çilekeş canlar sema dedesinin nezâreti altında ve çivili tahta üzerinde semayı öğrenir, böylece mukabeleye katılmak için hazır hale gelirlerdi. Sema mukabelesi içten söylenen "Al-" hecesiyle sağ ayağın kaldırılması ve "-lah" hecesiyle devrin tamamlanıp ayağın yere değdirilmesi şeklinde yapılır, Muhipler belli günlerde mesnevihandan Mesnevi

dersleri dinlerlerdi.

Mevlevilerin giyim ve kuşam adabları ise diğer tarikatlara göre yine farklılık arz etmekteydi. Önceleri kendilerine has giydikleri bir kıyafetleri yoktu günün geleneğine ve mevsimin koşullanma göre giyinirlerdi. Fakat daha sonra tarikatlardaki yapılanma neticesinde bazı özelleşmeler başladı. Genel olarak Mevlevi kıyafetleri; Arakıyye, sikke, destar, istiva: tennüre, elfe-nemed, destegül, hırka, şalvar, don, çorap, ayakkabı ve meshden oluşmaktadır. Kıyafetleri son derece sade ve mütevazı malzemelerden hazırlanır ve özellikle kıyafetlerinde “ilik” ve düğme” bulundurmazlar. Kapanması tutturulması gereken yerler, aynı kumaştan yapılmış, karşılıklı iki şeritle bağlanır. “ilik” “yaka” ve “düğme”, onlara göre dünyaya duyulan muhabbet yahut bağlılığın ifadesidir. Giydikleri elbiselerin kumaşları da yine yün ya da ketendir. Bunun nedeni ise “ölmeden önce ölinüz” düsturunu benimsemiş olmalarıdır ve bu anlamda kumaşların keten olması onlara mezar taşını ve mezarı hatırlatmaktadır.

Sikke, Mevlevilerin başa giydikleri alâmet-i farîkalar olan başlıklardır. Dövme yünden yapılır. Kahve ve bal rengindedir. Beyaz olanları da vardır. İki parçadan oluşturulan sikke, Mevlevi geleneğinde Kur'an'da bahsi geçen “her şeyden yaratılan çift”leri (ez-Zâriyât 51/49) ve “nûrun alâ nûr”u (en-Nûr 24/35) temsil eder (Bozkurt, 2009: 185). Önceleri alt kenarı kalın, üstü sivri ve düzgün değil iken, zamanla incelmış, uzunca fes halini almıştır. Üzerinde, “destar” denilen herhangi bir sargı sarılmamış, yalın haldeki sikkelere, “dal sikke” adı verilir. Bunu daha çok Mevleviliğe ilgi, sevgi, yakınlık duyan veya henüz intisap edip de, dede olmamış dervişler giyerler. Sikke'nin bazı türleri vardır. Yatarken giyilenlerine “gece külâhı” anlamına gelmek üzere “Şeb-külâh” denir. Bu, arakıyyeden biraz uzun, sikkeden kısadır, kalıpsızdır. Üste doğru iki tarafından bastırılmış ve tepesine sivri bir görünüm verilmiş sikkeye, “Küllâh-ı Seyfi” denilir. Kılınc külâh anlamına gelir. Nefisle mücadelenin ve mücâhedenin; yaşayışın murakabe ve müşâhede altında bulundurulmasının sembolüdür. Mevlevî tarikatında sikke giyme, Külâhı-ı Teberrük, Külâh-ı İrâdet ve Külâh-ı Hilâfet olmak üzere üç mertebede gerçekleşirdi. Külâhı-ı Teberrük; Geçici sir süre için giyilmesine izin verilmiş sikkedir. Külâh-ı İrâdet: Verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmiş; Matbah-ı Şerif imtihanlarının başarı ile vermiş ve neticede sikke giymeye hak kazanmış dervişlere giydirilen külâhtır. Külâh-ı Hilâfet: Tarikat pîrinin vekili ve temsilcisi olan en yüksek mevki sahibi Halifenin giydiği özel destarlı sikkedir. Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda tarafımızdan bulunan Mevlevi sikkesi de “dal sikke”dir.

15

Vezin: Fā'īlātün/ Fā'īlātün/ Fā'īlātün/ Fā'īlātün

Yazı çeşidi: Celî Sülüs

Ser-levhâ: Ah mine'l mevt

Bu bâğ-ı fāni bir 'aceb cāy-ı kesir ü ibtilā

Seyr itmeğe rāgıp olan elbet olur hüzn-i i'tila

Her bir şafāsında keder her zevki içre müstetir

Aşub fitne vü zulm ü cevr her kariyyede züll-i

incilā

Aslı Girid-i Qandırevi ya'ni ki Hüseyin Çavuş

Rıdvān Ağānıñ oğlu kim nāmı gibi qurra in'ila

Virmiş tarik-i Halvetiyye bedesti ba-feyz-i Hakk

Bizim Yahya aziz ola o merd-i zu'l-ula

Her bir nev-civan idi ebed yādına gelmez idi derd

Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena mevt-i iğtila

Sırrı çıkınca harf-i sa tarihine yazdı kalem

Olsun şefi-i ruz-i haşr sultan-ı bezm-i kerbela

Fi 20 Muharrem sene 1296/ 1879

Rızaen' lillah el Fatiha

2.8.1 Aydınli Mevlevi Şeyh ve Müritler

Şeyh Lâlî Dede: Mevlevî şairlerden olan Lâlî Dede Aydın, Güzelhisarlıdır. Babasından kalan mirası bitirdikten sonra Horasânî Ali Dede'nin hizmetine girmiş ve yanında uzun yıllar hizmet etmiştir. Kaynaklara göre doğuştan dilsiz olan Lâlî Dede, Horasânî Ali Dede'nin himmetiyle konuşmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Horasânî Ali Dede'nin ölümünden sonra merhumun postuna oturmuş, Güzelhisar Mevlevihane'sinde şeyhlik vazifesini üstlenmiştir H.980/M.1572 senesinin sonlarında vefat etmiştir. Aydın, Güzelhisar'da medfündür. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.

Kâsım Bey Bin Mehmed Bey: Aydın ve çevresinde faaliyet gösterdiği tespit edilen Mevlevi şeyhi Kasım Bey Bin Mehmed Bey, Aydınoğulları döneminde yaşamıştır. Aydın'da tespit edilen ilk Mevlevi olma özelliğini taşımaktadır. H.748/M.1347 tarihinde vefat ettiği Nazilli'nin Kestel Köyü'nde adına inşa edilen türbedeki mezar taşından

anlaşılmaktadır.

Cafer Efendi: Aydınlı'dır. Müderris olup, Ramazan H.1011/M.1603 Şubat ayında Kudüs ve sonra Mekke mollası olmuştur. Felç geçirince emekliye ayrılmış, Mevlevi şeyhine intisap etmiş ve seyr-i süluka başlamıştır. H.1021/M.1612 senesinde Tire Mollası olmuş, H.1029/M.1620 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 45).

Şeyh İmâm-Zâde: İmâm-zâde Aydınlı'dır. Künyesi hakkında bilgi yoktur. Uzun yıllar Mevlevi tarikatında şeyhlik yapmış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. H.915/M.1509 senesinde vefat etmiştir (Akbayar, 1996: 118).

Kara Abdâl Şemsî Dede: Şemşi Dede, Konya'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini kimden aldığı bilinmemektedir. On beş yaşında iken Şems-i Tebrîzî Dergâhı türbedarı Seyyid Emîrşah Kaygusuz Abdal Dede'ye intisap etmiştir. Mevlânâ Dergâhı'nda çile çıkarıp hilafetname aldıktan sonra Sultan Divanî Dergâhı'na gitmiş ve dört yıl burada kalmıştır. Daha sonra Bursa ve İstanbul'daki ziyaretgâhları dolaşmıştır. Aydın Güzelhisar Mevlevihanesi şeyhi Horasânî Ali Dede'nin vefatı üzerine 1870 yılında bu dergâhın şeyhliğine tayin edilmiştir. Bu görevde iken Hanya'daki Mevlevî muhiblerinin ısrarlı davetleri üzerine Hanya'ya gitmiş (1872), geniş bir arazi üzerinde ve zengin vakıflarla kurduğu mevlevihaneyi hizmete açmıştır H.1308/M.1886 senesinde vefat etmiş, İzmir Mevlevihanesi'nin haziresine defnedilmiştir Mürşidi tarafından kendisine Sem'i, Nuri, Şemsi ve Abdal gibi mahlaslar verilen şair Kara Abdal Şemsi'nin *Tuhfetü'l-Mesnevi Ala Hubbi'l-Haydari* adlı 23 sayfadan oluşan 340 beyitlik Farsça mesnevisi ve 49 sayfadan oluşan yaklaşık 700 beyitlik *Divançe'si* 1305'te İstanbul'da tek kitap halinde yayımlanmıştır (Kara, 2008: 49-51).

Şeyh Kemâl Efendi: Aydın velîlerinden. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Şeyh Kemâl Efendinin türbesi Aydın'ın Karacasu ilçesinin Damdere köyünde olup bölge halkı tarafından ziyâret edilmektedir.

Hâcî Mehmed Efendi: Mehmed Efendi, Aydın Güzelhisarlı'dır. Bir Mevlevî dervişidir. Aydın'da ilim tahsil ettikten sonra Bursa'ya gitmiş ve orada irşatla meşgul olmuştur. H.1203/M.1788 senesinde vefat etmiştir. Bursa'da Mevlevihane karşısındaki hazirede medfundur (Akbayar, 1996: 318).

Güzelhisarlı Hacı Mehmed Efendi: Âlim ve arif bir zat olan Hacı Mehmed Efendi, Aydın Güzelhisarlı'dır. Mevleviliğe intisap etmiştir. Uzun yıllar Aydın'da yaşadıkdan sonra Bursa'ya uzlete çekilmiştir. Hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. H.1203/M.1788 senesinde vefat etmiş, Bursa'da Mevlevihane karşısına defn edilmiştir (Akbayar, 1996: 320).

Kestelli Muslihuddîn Mustafa Efendi (Kestelî): Muslihuddîn Mustafa Efendi, Aydın'a bağlı Nazilli kazasının Kestel köyünde doğmuştur. Künyesi Muslihuddin Mustafa b. Muhammed Kestelî'dir. Mevlâ Kastallânî diye de bilinir. Franz Babinger, Kestelî'nin Bursa'nın Kestel ilçesinde doğduğunu söylemiştir fakat Osmanlı dönemi kaynakları ise Kestelî'nin Aydın'ın Nazilli ilçesine bağlı Kestel köyünde dünyaya geldiğini kaydetmiştir (Yavuz ve Özen, 1972: 409). İlköğrenimini Aydın'da gördükten sonra Bursa'ya giderek Çelebi Sultan Mehmed Medresesi müderrisi olan Hızır Bey'den islamî ilimleri okumuş, Hızır Bey'in yetiştirdiği öğrencilerden Hocazade ve Hayâlî gibi müderris yardımcılarında ders görmüş ve Mevleviliğe intisap etmiştir. Tahsilini tamamlayıp hocasının kızıyla evlenen Kestelî, Mudurnu ve bugün Batı Trakya sınırları içinde kalan Dimetoka'da müderrislik yapmıştır. Ardından Fatih Sultân Mehmed tarafında inşâ ettirilen Sahn-ı Semân Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Müderrisliğinin yanı sıra Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık yapan Kestelî, Fâtih Sultan Mehmed tarafından saltanatının son yıllarında kazaskerlik görevine getirilmiş, bir süre sonra, Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir. II. Bayezid tahta geçtiğinde ise Kestelî'yi Rumeli kazaskerliğinden azletmiş ve kendisine 120 dirhem maaş bağlamıştır. Kestelî, H.901/ M.1495 senesinde İstanbul'da vefat etmiş, Hz. Halid Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabri civarında bulunan Meyyit Kuyusu'na defnedilmiştir. Günümüze ulaşan pek çok eseri vardır (Yavuz ve Özen, 1972: 314) ;

1- *Haşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*: Teftâzânî'ye ait eserin haşiyesi olup günümüze kadar İslâm dünyasında başvurulan akâid kitapları arasında yer almıştır. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eserin (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2175; Amasya İl Halk Ktp., nr. 1021) birçok baskısı yapılmıştır.

2- *Risâletü'l-'akâ'id*: Amasya İl Halk Ktp., nr. 578'de kayıtlıdır.

3- *Haşiye 'alâ Haşiyeti'l-'Akâ'idi'l-'Adudiyye*

4- *Risâle fî İşkâlâti Şerhi'l-Mevâkıf*: Cürcânî'nin eserinde mevcûd anlaşılması zor yedi konuyu açıklayan küçük bir risâledir. Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde

Hüsâmeddin, nr. 330; Lâleli, nr. 3030'da kayıtlıdır. Bu risâleye müellifinin yanı sıra İbnü'l-Hatîb Muhammed de bir şerh yazmıştır.

5- *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*: Tire İlçe Halk Ktp., Necip Paşa, nr. 74'de kayıtlıdır.

6- *Risâle fî Ciheti'l-Kible*: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2350'de kayıtlıdır.

7- *Haşiye 'alâ mebâhisi'l-Hüsn Ve'l-kubh fi't-Tavzîh*: Sadrü's-Şerîa'ya ait et-Tavzîh'e Teftâzânî tarafından yazılan, et-Telvîh adlı haşiyenin bir bölümünün haşiyesidir. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2122'de kayıtlıdır.

8- *Et-Ta'lik 'ale'l- Mukaddemâti'l- Erba'a Mine't-Telvîh*: Bir önceki eserin dört mukaddimesi üzerine bir haşiyedir. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1305; Şehid Ali Paşa, nr. 2844'de kayıtlıdır.

2.9. Aydın'da Nakşibendilik

İslam dünyasının hemen her bölgesine yayılmış olan Nakşibendiyye tarikatına adını veren Muhammed Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) ve halifeleri sayesinde Nakşibendilik, Buhara, Maveraünnehir bölgesi ve İran coğrafyasında etkili olmuş, XV. ve XVI. yüzyıllarda Ubeydullah-ı Ahrâr (ö.895/1490)'ın halifesi Molla Abdullah-ı İlâhî (ö.896/1490) vasıtasıyla Anadolu topraklarında tanınmaya başlanmış, özellikle XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, İmam Rabbânî ve XVIII. yüzyılda Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî gibi öne çıkan şahsiyetler, tarikatın gelişim sürecinde kilit rol oynamışlar ve onlarla birlikte Müceddidiye ve Hâlidî olarak adlandırılan iki önemli kol zuhur etmiştir.

XVII. yüzyılda ortaya çıkan Müceddidiye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî'nin asıl ismi Ahmed-i Sirhindî'dir. "*Müceddid-i Elf-i Sâni*" ünvanını aldıktan sonra Nakşibendiyye kolu, Müceddidiyye olarak adlandırılmıştır. Ahmed Farukî Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masum Sirhindî (ö.1079/1668) ve halifelerinden Yekdest Ahmed-i Curyânî ve Muhammed Murâd-ı Buhârî vasıtasıyla Hint bölgesinden, Hint alt kıtasına oradan Güney Asya'ya ve Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde yayılma başarısı göstermiş ve XVIII. yüzyıla kadar diğer bütün Hindistan Nakşibendî silsilelerine hâkim olmuşlardır (Şimşek, 2002: 215).

Nakşibendilikte, Müceddidiyye kolunun geniş alanlara yayılmasındaki temel sebep Sirhindî'nin; şeriatın başka bir şeye ihtiyaç bırakmaması konusundaki vurgusudur. Bu vurgu tarikatın ulaştığı her yerde zahir ulemasına cazip gelmiş hatta bazı durumlarda medrese ve

tekke arasında kurumsal bir kaynaşmaya yol açmıştır.

Nakşibendiliğin diğere bir kolu da Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî (ö.1242/1827) tarafından kurulan Hâlidiliktir. Kuzey Afrika'dan Uzakdoğu'ya Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar oldukça geniş bir sahada etkili olan Hâlidilik, Osmanlı Devletinin son bir asırlık dönemine damgasını vurmuştur. Fakat burada dikkat çekici olan unsur; Anadolu'da bulunan nakşi şeyhlerinin çoğu Hâlidî koluna mensupken, Batı Anadolu kıyılarında özellikle Aydın ve Kuşadası bölgesindeki Nakşi şeyhlerinin çoğunun Müceddidiye koluna mensup olmalarıdır (Haykıran, 2016: 19). Bu durum –ihtimalki- Niyazi Mısrî'nin geliştirdiği sahil ve deniz kültürüyle örtüşen tasavvuf anlayışıyla izah edilebilir. Bilindiği üzere Nakşi-Halidi kolu fıkıh ve medrese ağırlıklı bir tarikattır. Medrese ve fıkıh ağırlıklı bir tasavvuf anlayışının hayat tarzı itibarıyla çok daha rahat ve esnek bir dünya görüşüne mensup halk tarafından benimsenmesi çok kolay değildir. Yine bu durumu siyasi çıkarlarla ve devlet-tarikat arasındaki ilişkiyle açıklamakta mümkündür. H.1241/M.1826 yılında Yeniçeri Ocağıyla irtibatlı oldukları için Bektaşilerin tekkeleri ellerinden alınmış, bunların pek çoğu Nakşî-Hâlidî şeyhlerine verilmiştir. Fakat yaklaşık iki yıl sonra Hâlidiler (H.1243/M.1828) II. Mahmud'un emriyle İstanbul'da buldukları yerlerden toplanarak Sivas'a sürülmüşlerdir. Bu sürgün, tarikat tarihindeki en kapsamlı sürgündür. Devletin resmi kayıtlarında yer alan sürgün gerekçesi ise şöyle açıklanmıştır; “*Devletin gözündeki Hâlidilerin amacı fesattan ibarettir ve ileride mehdilik davasına teşebbüs etmeleri muhtemeldir.*” (BOA Hatt-ı Hümayun, no: 34837). Fakat Hâlidlerin sürülmesinin asıl nedeni; II. Mahmud'un yürürlüğe koyduğu kılık kıyafet, balo gibi ıslahatları dini gerekçelerle eleştirmeleri ve sayılarının çok hızlı biçimde artmalarıdır (Gündüz, 1989: 151-153). Böyle bir durumda müntesipleri hızla artan bir tarikatın muhalefeti, yönetim tarafından kabul edilebilir bir şey değildir. Bu nedenle eyaletlerde eşraf, başkentte yeniçeriler ve dervişler başta olmak üzere, sultanın iktidarını kısıtlayan herkesin üzerine gidilmiştir. Ayrıca Kuleli Vakası'nda, Hâlidî şeyhi olan Şeyh Feyzullah Efendi (ö.1293/1876) de yer almış, hareketin önemli isimlerinden biri olan Şeyh Ahmet'in kendisiyle görüşmeğe geldiğini kabul etmiş ve soruşturma sonucunda onun üçüncü derecede suçlu olduğuna karar verilip Midilli'de cezalandırılmıştır. Bu sebeple devletin Hâlidilere olan tutumu değişmiştir (Uludağ, 1997: 297). Özellikle II. Mahmud döneminde, Müceddidiler nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. Bunun nedeni ise H.1236/M.1821 tarihli Yunan İsyanı'ndaki tutumlarıdır. Müceddidiler Yeniçerilerin askeri açıdan yetersizliğinin belirginleştiği bu isyanda, toplumu bir arada tutmak için dini inanca vurgu yapmış ve cihada katılım göstermişlerdir. Ayrıca Müceddidiler, III. Selim ile

yoğunlaşan ısıahat çabalarına da destek vermiş, devlete desteği ve dini hükümlere hassasiyetinden ötürü gerek III. Selim'in gerekse üst düzey yöneticilerin rağbet ettiği tarikatlardan olmuş, Bektaşî tekkelerine atadığı şeyhler, daha ziyade Müceddidilerden seçilmiştir (Haksever, 2001, 18-44).

Klasik Dönemden itibaren varlık göstermeye başlayan Nakşibendilik, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Bektaşî tasfiyesi gibi siyasi gelişmelerin akabinde etkisini arttırmış ve Aydın topraklarında büyük nüfuz elde etmiştir. Nitekim Aydın Vilâyet Salnamelerinde Aydın vilâyetine bağlı bölgelerde 152 tekkenin varlığı ve bunlardan 48'inin Nakşibendi tarikatına ait olduğu bilinmektedir. Ayrıca Batı Anadolu'da Nakşî tekkelerine yapılan yardımların yanı sıra maddi sıkıntı içinde olan şeyhlere maaş ödemeleri de yapılmaktaydı. H.1251/M.1835-1836 tarihli bir belgeden Kuşadası'nda postnişin olan Nakşibendi tarikatından Şeyh el-Hac İbrahim Efendi'ye geçim darlığı sebebiyle kayd-ı hayat şartıyla İzmir Emtia Gümrüğü mülteziminin kendi temettuatından zatına mahsus olarak aylık yüz elli kuruş maaş tahsis edildiğini de öğrenmekteyiz. Ayrıca Aydınlı olan yahut Aydın'da yaşayan Nakşibendi şeyhlerinin ve müridanlarının biyografileri de bir dönem burada Nakşibendiliğin etkin olduğunu bizlere göstermektedir.

2.9.1. Aydınlı Nakşibendi Şeyh ve Müridler

Güzelhisarlı Ahmed Efendi: Güzelhisar doğumlu olan Ahmed Efendi Aydın ve Tire medreselerinde yetiştikten sonra Yenişehir (Karacasu) Medresesinde müderrislik yapmış, sonrasında Yenişehir Müftülüğüne yükselmiş ve ilerleyen yaşlarda tasavvufa meyletmiştir. Nakşibendi tarikatına bağlanan Ahmed Efendi kısa süre içinde yükselip Nakşibendiliğin XV. yüzyıldaki ilk Nakşî temsilcileri arasındaki yerini almış ve Nakşibendi şeyhi olmuştur.

Güzelhisarlı Mustafa Bin Bekir: Eserlerinde, kütüphane katalogları ile kaynaklarda adı Mustafa b. Bekir olarak geçmektedir. Güzelhisar'a nispetle de kendisine Güzelhisari nisbesi verilmiştir. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmayan Mustafa b. Bekir Güzelhisari'nin hayatıyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. H.1129/M.1716 senesinde yazmış olduğu *Muribu'l-Avamil* adlı eserin tarihinden hareketle Güzelhisari'nin 18. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı âlimi olduğunu söylememiz mümkündür. Kehhale Mustafa b. Bekir Güzelhisari'nin H.1175/M.1762 senesinde telif etmiş olduğu *Risâletü'l-Besmele Ve'l-Hamdele* adlı eserine atıfla H.1175/M.1762 senesinde hayatta

olduğunu zikretmiştir. Yine kaynaklarda eğitimi, hocaları ve vefatıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Eserlerinden Nakşi tarikatına intisabı olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda ve Kütüphane kataloglarında Mustafa b. Bekir Güzelhisari'ye ait yalnızca iki eser tespit edilmiştir. Bunlardan birisi irabla ilgili, diğeri de besmelenin şerhiyle ilgilidir;

- 1- *Muribu'l-Avâmil*: Mustafa b. Bekir Güzelhisari Muribu'l Avâmil'i 1129/1717 yılında telif etmiştir. Bu nüshaların ferağ kaydında yazılmıştır. Avâmil kitaplarının amacı; bu dili bilmeyip öğrenmek isteyenlere yardımcı olmaktır. Bu eserde de amaç, 'Avâmil'i okuyanların 'Avâmil'i daha iyi kavramaları, irabı daha iyi anlayıp irab yapabilmeleri istenmiştir. Eser üzerine, Ayşe Gül tarafından, yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁶

Hakkı Muhammed Efendi: Nakşibendi tarikatı şeyhlerinin âlimlerinden olan Hakkı Muhammed Efendi'nin asıl ismi Muhammed Hakkı bin Ali bin İbrâhim'dir. Aydın'a bağlı Nazilli ilçesinin Güzelhisar köyündendir. Babasının adı Ali, dedesinin adı ise İbrahim'dir. Memleketinde yedi sekiz yıl kadar ilim tahsil ettikten sonra Kahire'ye gitmiş ve Ezher'de uzun yıllar öğrenim görmüştür, hanefi mezhebine mensuptur (Yavuz ve Özen, 1972: 112).

Nakşibendî seyyidlerinden Abdullah Dehlevî'nin baş halifelerinden olup H.1267/M.1850'de, Mekke'de vefat eden Hindli Muhammed Can Efendi'den hilafet almıştır. H. 1285/M.1868'de memleketi olan Ödemiş'te vefat eden Hâcî Halîl Hilmi Efendi'nin halifesidir. Ayrıca Şeyh Muhammed et-Tûnisî, Zeynüddin el-Mekkî, Muhammed es-Senûsî'den gibi âlimlerden de icazet almıştır. Eserleri;

- 1- *Hazînetü'l-Esrâr ve Celîletü'l-Ezkâr*: Eserde Kur'ân-ı Kerîm'in ve bazı sûrelerin esrar ve havassı, nâfile ibadetler, çeşitli itikadî meseleler üzerinde durulmaktadır. Kitabı Celal Yıldırım Türkçe'ye çevirmiştir.
- 2- *Nusretü'l-cünûd ve uhdetü's-şühûd*: *Hazînetü'l-Esrâr*'dan altı yıl sonra telif edilen eserde konu başlıkları Arapça, açıklamalar Türkçe'dir (Kahire H.1243, H.1293, H.1295).
- 3- *Büdü'rü'l-Müsfire 'An Vücûhi'l-Ehâdîsi Fi'ttişâli'l-Magfire*: Müellifin Hicaz'da bulunduğu yıllarda yazdığı risâle zikir, tesbih ve ibadetlerin faziletleri konusunu içermekte olup *Hazînetü'l-esrâr*'la birlikte basılmıştır (Kahire, H.1305).

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gül, Ayşe.(2006). *Mustafa B. Bekir Güzelhisari Ve Muribu'l-Avâmil'i*,(Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

4- *Mefza 'u'l-Halâ'ik ve Menba 'u'l-Hakâ'ik*: Risâlede imân, ibâdet, ölüm, âhiret âlemi, cennet, cehennem ahvâli, tesbih ve istiğfârın fazîletleri gibi konulara değinilmiştir

Ayrıca, *Müelîfin Es-SünûHâtü'l-Mekkiyye Ve'l-Fütûhâtü'l-Hakkiyye, Esbâbü'l-kuvve min İhsâni'l-Kudre, Ahkâmü'l-Mezâhib fî Etvâri'l-lihâ Ve's-Şevârib, Tenbîhü'r-Resûl 'Alâ Taksîri'z-Züyûl, Tıbbü'l-Kur'ân Hubbü'r-Rahmân ve Tefhîmü'l-İhvân Tecvîdü'l-Kur'ân* adlı altı risalesi bir mecmua halinde yayımlanmıştır (Kahire 1243, 1299). Risaleler ticaret ve kazanç adabı, yeme içme adabı, bıyık ve sakalların düzeltilmesi, giyim kuşam adabı, Kur'an'ın şifa kaynağı olması, bazı ruhî ve bedenî rahatsızlıklar ve bunların tedavi usulleri, tecvid kuralları çerçevesinde Kur'an tilâvetinin zorunluluğu gibi konuları içermektedir. İkinci risale ile beşinci ve altıncısının *Mecmû'atü'r-Resâ'il* adıyla ayrı basımı yapılmıştır (Kahire 1297).

Nazillili Mehmed Bin Ali: Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan El-hâc Muhammed Bin Ali, Aydın'ın Nazilli ilçesinde dünyaya gelmiş ve Nazilli'nin önde gelen hocalarında hadis, tefsir, fıkıh dersleri görmüştür. İcazetini aldıktan sonra da Nakşibendiliğe intisap etmiştir. Bir fıkıh âlimi olan Muhammed Bin Ali, Hanefi fikhı için de eserler neşretmiştir. H.1301/M.1883 senesinde vefat etmiştir. Günümüze ulaşan başlıca eserleri şunlardır;

1- *Hayâtü'l-Ebrâr u Netâyicü'l- Ahyâr.*

2- *Mefâtihu'l-Guyûb u Menâfü'l-Kulûb.*

3- *Ahkâmu'l-Mezâhib.*

4- *Mefze'u'l- Hadâik u Menbâ'u'l- Hakâik.*

Mustafa Bin Mehmed El-Murâdî: Nakşibendiliğin Aydın'daki ilk temsilcilerinden biridir. Aynı zamanda Hanefi fikhında ileri derecede ilim sahibidir. H.1215/M.1800 senesinde vefat etmiştir. Günümüze ulaşan herhangi bir eseri bulunamamıştır.

Güzelhisarlı Ali Efendi: Hacı Sultan-zâde olarak tanınmıştır. Aslen Talma köyündendir. Ankaralı Kara Salih Efendi ile diğer bazı hocaların tedrisatından geçmiş, Nakşibendi şeyhlerinden olan Hadimi Efendi'den ders okumuş ve ondan icazet almış ve Güzelhisar'da uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Ferâiz, usul ve fûru gibi ilimlerde derin bilgi sahibidir.

Güzelhisarlı Zeynî-zâde Hüseyin Efendi: Zeyni-zâde Hüseyin Efendi, Tire’de doğmuştur. Bursalı Mehmed Tahir’in *Aydına Mensûb Meşâyîh, Şuârâ, Müverrihin ve Etibbâ'nın Hâlleri* adlı eserinde ise, Bursalı olduğu kaydedilmiştir. Zeynî-zâde’nin çağdaşı Amasyalı Âkif-zâde Abdürrahim ise onu Güzelhisarlı diye kaydetmiş ancak adını bir yerde Güzelhisarlı Mehmed (*Kitâbü'l-Mecmû*, s. 137), bir yerde de Güzelhisarlı Hüseyin b. Ahmed (*a.g.e.*, s. 319) şeklinde zikretmiştir. Zeyni-zâde Hüseyin Efendi ilk eğitimini Tire’de almıştır. Tahsilini ilerletmek için dönemin ilim merkezlerinden olan, günümüzde Aydın’ın bir mahallesi durumundaki Güzelhisar kasabasına yerleşmiş ve ayrıca Aydın’ın Koçarlı ilçesine 3 km. mesafedeki Sobuca kasabasında da öğrenim görmüştür. Zeynî-zâde Sobucalı (Sobicevî) Mehmed Efendi ve Sobicevî Güzelhisarlı Hacı Emîrzâde Âlim Mehmed Efendi’den ders aldığını belirtmiştir.

Zeynî-zâde Hüseyin Efendi’nin medreselerde okutulan eserler için yardımcı kitap mahiyetinde mu‘ribler (irab tahlili) yazması onun öğretimle uğraştığını ve Güzelhisar’daki bir medresede müderrislik yaptığını kanıtlar niteliktedir. Kendisi de eserlerini öğrencilere yardım amacıyla kaleme aldığını (*el-Fevâ'idü's-Şâfiye*: 483/484; *Hallü esrâri'l-ahyâr*: 256) ve mu‘riblerinde kendi öğrencilerinin durumunu göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir.

Zeyni-zâde Hüseyin Efendi, dönemin devlet adamlarından da saygı görmüş, Aydın Valisi Râgıb Paşa’nın iltifat ve ihsanlarına nâil olmuş ve son eseri *El-Fevâ'idü's-Şâfiye*’yi ona ithaf etmiştir. Anadolu Kazaskeri Mirzazâde Mehmed Said, Rumeli kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi ve Mehmed Akkirmânî’nin de övgüsünü kazanmıştır.

Güzelhisarlı Sinân Efendi: Mülâzim ve kadı olup Üveys Paşa’ya akraba olmuştur. Bu sebepten Sun’ullah Efendi’den, Damad İbrahim Paşa mevleviyet ricâsında bulunmuş fakat Mevlânâ reddetmiştir. Sonra Birgi mollası olmuştur. Güzel ahlak sahibi, ârif bir zât idi. H.1115/M.1706-07 senesinde vefat etmiştir. Mezar taşı Çine Mezarlığı’nda tarafımızdan bulunmuştur.

Güzelhisarlı Ali Efendi: Ali Efendi, “Sarı Kadı-zâde Ali Efendi” olarak tanınmıştır. Hat sanatı ve özellikle nesih yazı ve diğer ilimlerle meşgul olmuştur. Güzelhisarın faziletli âlimlerindedir. Daha önce Ayvansaray’daki Toklu Dede Mescidi’nin imamı olan, Eğri Kapı Şeyhi Halil Efendi’nin mürîdidir. H.1200/M.1785 senesinde vefat etmiştir.

Güzelhisarlı İbrahim Efendi: Güzelhisarlı ‘Sücûdî Efendi’ olarak tanınır. Güzel ahlak sahibi olan İbrahim Efendi, hat sanatıyla ve onun tedrisiyle meşgul olmuştur. Kürt Şeyh Efendi ile dinî ilimlerin dışında bilhassa fıkıh ilminde yedi tûlâ sahibi bir zât olan ve uzun süre Aydın Müftüsü olarak vazîfelendirilen Hacı Emir-zâde’den ders okumuş ve ondan icazet almıştır. Ne zaman doğduğu ve vefat tarihi bilinmemektedir. Hacı Emir-zâde’nin vefat tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda H.1204/M.1789, H.1010/M.1601 ve H.1116/M.1704 gibi tarihler verilmektedir, Sücûdî İbrahim Efendi’nde onun çağdaşı olduğu söylenebilir.

Güzelhisarlı Hâcî Emir-zâde Muhammed Efendi: Çineli Seyid Ahmed’in oğludur. Babasından tezhib okumuş icazet almıştır. Babası Merhûm, Kazabâdî’den icazetli bir zâttır. Daha sonra sırasıyla, mezkûr Güzelhisarlı Muhammed Efendi’den üç sene ders almış, Besnici-zâde Mansuri Efendi ve Torun Efendi’den de ders almıştır. H.1202/M.1787 senesinin Recep ayında vefat etmiş, Güzelhisara defnedilmiştir. Tezhibe bir haşiyesi vardır.

Güzelhisarlı Âlim Muhammed İbn Hamza (Hâcî Emîr-Zâde): Asıl adı ,Âlim Muhammed b. Hamza olup daha ziyade, Müftî-zâde, Hâcî Emirzâde ve Âlim Mehmed Efendi gibi isimlerle anılmaktadır. Ayrıca ,Osmanlı Haneî fıkıhçısı ve müfessir tanımlamalarıyla da kayıtlarda ismi geçmektedir. Aydın ilinin Güzelhisar ilçesinden olduğu için kendisine ,Güzelhisarî ve Aydınî’de denilmiştir. Muhammed Güzelhisarî’nin ailesi hakkında kaynaklarda kapsamlı bilgi yer almamaktadır. Dinî ilimlerin dışında bilhassa fıkıh ilminde yedi tûlâ sahibi bir zâttır. Uzun süre Aydın Müftüsü olarak vazîfelendirilmiştir. Müfessirin doğum tarihi ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır (Dağdeviren, 2013: 2). Vefat tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda H.1204/M.1789, H.1010/M.1601 ve H.1116/M.1704 gibi tarihler verilmektedir. Bunlardan H.1010/M.1601 tarihi doğru görünmemektedir. Çünkü Güzelhisarî bu tefsirinde, mezkûr tarihe göre kendisinden 20 yıl sonra vefat etmiş ve et-Teysîr isimli hadis şerhi sahibi Abdurraûf el-Münâvî’den (H.1031/M.1622) nakillerde bulunmaktadır. Fakat Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde merhumun vefat tarihi mezar taşında H.1204/ M.1789 olmak üzere nakş olunmuştur. Merhum Zeyni-zade Hüseyin Efendi’nin, karşısında yol kenarında medfûndur. Yakınında Aydın’ın tanınmış âlimlerinden H.1253/M.1837 tarihinde ahirete intikâl eyleyen, Sücûdî İbrahim Efendi’nin kabri görülmektedir şeklinde kayıt vardır. Muhammed b. Hamza Ezhâru’t-Tenzîl²⁷ adlı eser başta olmak üzere tefsire dair birçok risâle kaleme almıştır.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; Dağdeviren, Alican. (2013). Muhammed Güzelhisarî Ve Ezhâru’t-Tenzîl İsimli Tefsirinin Rivayet Açısından Değeri, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 27.*

Müellifin tefsire dair eserlerinin yanısıra müftülük görevinin doğal bir sonucu olarak fıkha dair çok sayıda risâlesi de bulunmaktadır. İslamî ilimlerin neredeyse her alanında eserleri bulunan Muhammed Hamza Güzelhisari'nin hadis, kelam, tasavvuf gibi alanlarında da eserleri vardır. Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza'nın eserleri kitap niteliğinde olmayıp küçük hacimli risâlelerdir. Fıkha dair risâleleri 77 tane olup Süleymaniye kütüphanesinde bu risâlelerin farklı nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshaları Seyda Demirci, yüksek lisans tezi olarak çalışmış,²⁸ ayrıca, risâleleri üzerine Süleyman Kaya²⁹ ve Recep Cici³⁰ de ayrıntılı çalışmalar yapmıştır.

Kelam ilmine dair üç, tasavvuf, hadis, tefsire³¹, arap edebiyatı, arap dili ve tefsire dair birer tane risâlesi mevcuttur.

Güzelhisarlı Mustafa Hulûsi: Güzelhisarlı Mustafa Hulûsi Efendi, Aydın'a bağlı Denizli sancağının Buldan nahiyesinde doğmuştur. Babasının adı Mehmed'dir ve Aydın'lıdır. Mensubu olduğu tanınmış bir seyyidler ve âlimler ailesinden dolayı Murâdî nisbesiyle de anılmaktadır.

Tahsilini, Konyalı fakîh Ebû Saîd el-Hâdimî'nin oğlu Abdullah el-Hâdimî'nin yanında tamamlamış, ardından önce Buldan'da, daha sonra Aydın'da ikamet ederek öğretim ve manevi irşat vazifesini sürdürmüştür. Fıkıh usûlü, kelam ve tasavvuf alanında derinleşen Güzelhisarlı, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-Hakâ'ik*'i ile İbrâhim el-Hâlebî'nin *Halebî Sağır* adlı eserine yazdığı haşiyelerle, âlimler arasında şöhret kazanmıştır. Ayrıca mensup olduğu Nakşibendi tarikatından birçok kimseye icazet vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir.

Güzelhisarlı Mustafa Hulûsi Efendi, H.1253/M.1837 senesinde Aydın'da vefat etmiş ve Tire kapısı Kabristanı'na defnedilmiştir. Fıkıh usûlü, kelâm ve tasavvuf alanlarında yazmış olduğu eserleri vardır.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Demirci, Seyda. (2014). *Hacı Emirzâde Muhammed B. Hamza El-Aydîni'nin Hayatı, Eserleri Ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaya, Süleyman. (2009). 17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamzael-Aydîni'nin Bey'u'l-İne Risalesi. *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi, Cilt: 14, Sayı 26, S.(97-112)*

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cici, Recep. (2014). Osmanlı'da Fıkıh Risâleleri Literatürü: Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 12, Sayı 23, 323-360*.

³¹ Müellifin dua tefsirlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaka, Eyüb. (2012, 4/8 Temmuz). Muhammed b. Âlim el-Aydîni el-Güzelhisari'nin Dua Ayetleri Tefsiri, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları – II Sempozyumu, İSTANBUL, TÜRKİYE, ss.229-260.

- 1- *Menâfi' u' d-Dekâ'ik fî şerhi Mecâmi' i' l-Hakâ'ik*: Ebû Saîd el-Hâdimî'nin fıkıh usûlüne dâir Mecâmi' u' l-Hakâ'ik adlı eserinin en güzel şerhidir ve Osmanlı medreselerinde Molla Hüsrev'in *Mir'âtü' l-Usûl'*ü yerine geçecek kadar meşhur olmuştur. Hâdimî'nin oğlu Abdullah'ın yarım kalan şerhinden de faydalanılarak hazırlanan eser basılmıştır (İstanbul 1273, 1308; Kahire 1288).
- 2- *Hilyetü' n-Nâcî*: İbrâhim el-Halebî'nin Halebî Sagir diye bilinen ibâdetlere dair eserine yazdığı bir haşiye olup, Osmanlı medreselerinde okutulan önemli ders kitaplardan biridir. Farklı zamanlarda, İstanbul'da pek çok baskısı yapılmıştır.
- 3- *Zübdetü' l-Hakâ'ik*: Birgivî'nin bir risâlesinin şerhidir. Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 496/3; Serez, nr. 4037'de kayıtlıdır.
- 4- *Mu'ribü' l-'Avâmil*: Yine Birgivî'ye ait el-'Avâmil adlı eserin şerhidir. Eser, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 966/1'de kayıtlıdır.
- 5- *İ'râbü Kelimâti' ş-Şehâde Ve' l-Besmele Ve' l-Hamdele ve Kavlihî Te'âlâ*: Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3840/6'da kayıtlıdır. Eserin ilk bölümü ayrıca Risâle fî i'râbi kelimâti' ş-şehâde adıyla müstakil olarak iki varak halinde istinsah edilmiş olup aynı kütüphanede Giresun, nr. 128/2'de kayıtlıdır.
- 6- *Risâle fî' l-besmele*: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2046/20'de kayıtlıdır.

Resul İbn Sâlih Efendi (Aydinî): Fıkıh ilminde yüksek rütbeye sahip olan âlim bir zâttır. Aslen Aydınlıdır. *Fetevâ- yı Adliye* adıyla yazdığı Arapça bir ciltten ibaret fetvâlarını H.966/M.1566 senesinde Akhisara bağlı bir nahiye olan Marmara Kadısı iken, Kanunî Sultân Süleymân'ın emri ile yazıp tertîp etmiştir. *Keşfü' z-Zünûn*'da da bu eser zikredilmektedir. Vefat tarihi H.978/M.1570 senesidir. İzmir'de Seyyid Mükerrermeddîn Dergâh'ında medfûndur, mezar taşında nakşi şeyhi yazılıdır (Yavuz ve Özen, 1972: 424).

Kuyucaklı Abdurrahmân Efendi: Fâzıl ve âlim bir zât olan Kuyucaklı Abdurrahman Efendi, Nazilli'nin Kuyucak ilçesinde doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Nakşi Şeyh Veli Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından almış sonrasında medrese tahsilini tamamladıktan sonra H.1200/M.1786 senesinde talebelere ders verme salâhiyetini kazanmış ve ders-i amm olmuştur. Daha sonra sırasıyla Enderûn hocası, H.1205/M.1791

senesinde Haremeyn Müfettişi olmuştur. H.1206/M.1792'de müfettişliği bırakıp İzmir Mollası olmuş ve aynı sene H.1206/M.1792'de İzmir'de vefat etmiştir. Râğıb Efendi ve Mehmed Atıf Efendi adında iki oğlu ve Osman Kâmil adında bir torunu vardır (Akbayar, 1996: 95) Şâir Surûrî Efendi, Abdurrahmân Efendi'nin vefatı üzerine şu tarih beyitini düşmüştür;

Târih dedim ana dokundukça ecel ah

İzmirde çi merkâda düştü Kuyucaklı

Muhammed Mûnip Efendi (Hoca): Osmanlı âlimlerinin başta gelenlerindedir. İlk tahsilini memleketinin âlimlerinden alan Muhammed Mûnip Efendi, sonrasında Beyzavî tefsiri muhaşşisi olan, meşhur İsmail Konevî'den icazet almıştır. İstanbul'a gelmiş ve kısa zamanda Kazaskerlik pâyesine yükselmiştir. H.1238/M.1822 de ikâmet ettiği Aydın'da âhirete intikâl etmiştir. Eski Yeni Camii Şerif kabristânının caddeye bakan cephesinde medfûndur. Arapça ile beraber Türk ve Fars dilindeki ifâde ve beyân kudreti eserlerinden anlaşılmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır;

- 1- *Terceme-i Siyer-i Kebîr*: İmâm-ı Muhammed hazretlerinin; Peygamberimizin Siyer-i Şerîfesi ve askerlikle alâkalı bazı yüksek emîrlerinden bahseden meşhur eserinin tercümesidir.
- 2- *Zeyl-i Devhâtü'l-Meşâyih*: Şeyhülislâmlık makâmına yükselen zâtların hâl tercümelerini beyân etmek üzere Müstakîm-zâde Süleymân Saâdeddin Efendi tarafından yazılan, Osmanlı şeyhülislamlarını anlatan ilk eserin zeylidir. Bu zeyl, *Zeyl-i Devhatü'l-Meşâyih* adıyla, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, 241/4, 251/4 numarada kayıtlıdır.
- 3- *Fezâil-i Cihâd*: Tercüme bir eserdir. Cihâdın fazîletlerinden bahsetmektedir ve matbûdur.
- 4- *Hülâsâtün-Nukûl Fi'l-Edeb*: Edebiyat kaîdelerinden bahseden matbû bir eserdir. Kütüphane çalışmalarında herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.
- 5- *Münşeat*: Edebî yazılardan oluşan bir eserdir. Müellifin el yazısı ile yazma nüshası Halis Efendi kütüphanesindedir. Bu mecmûada bazı şiirleri de vardır.

6- *Temhidü'l-Mevlûd fî Mehdi'l-Vücut*: Resûl-i Ekrem Efendimizin doğumları hakkında hadis-i şeriflerle bu mevzudaki mütalâaları muhtevidir.

7- *Teysirü'l-Mesîr fî Şerhi's-Siyeril-Kebîr*: İmâm Muhammed'in, Siyer kitabının müşkil yerlerini açıklayan Arapça bir eserdir.

2.10. Aydın'da Melamilik

Gölpınarlı tarafından; *Bu yol sûfîlerin taçlarına, hurkalarına, iktidarlara satılıp vakıftan geçinmelerine, büyüklerden saygı görmelerine, halka büyük görünmelerine karşı, tasavvufun içinden patlayan bir reaksiyon*" (Gölpınarlı, 1992: 244) olarak tanımlanan ve "Ey inananlar, içinizden kim çıkar da dininden dönerse Allah, onlara bedel öyle bir kavim getirecektir yakında ki o, onları sevecek, onlar da onu sevecekler, inananlara karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı yüce olacak olan o kavim; Allah yolunda savaşacaklar onlar ve hiç bir kınayanın kınamasından korkmayacaklar. Bu, Allah'ın lûtfu ve inayetidir ki dilediğine verir ve Allah'ın lûtfu boldur, O her şeyi bilendir" (el-Mâide 5/54) mealindeki ayet-i kerimeyi kendilerine temel ilke edinen Melamilik, Haririzâde yapmış olduğu tasnifle üç döneme ayrılmıştır³². Melâmetiler, birinci dönemi, XV. yüzyılda Hacı Bayram-ı Velî'nin vefatından sonra kuruluşu Ömer Sikkini'ye nisbet edilen ve Orta Devre Melâmîleri de denilen Melâmet-i Bayramiyye ikinci dönemi ve 19. yüzyılın ortalarında Seyyid Muhammed Nurullah Arabî'yle başlayan Melâmet-i Nûriyye ise üçüncü dönemi teşkil etmiştir (Gölpınarlı, 1992:26).

Birinci dönem olarak adlandırılan ve Nişabur'da zuhur eden Melâmetiliğin piri Hamdûn el-Kassâr'dır. Bu dönemde, yönetim Tahiriîler hanedanlığındadır ve Nişâbur'da Mâlikî, Zâhirî ve Hanbelî grupları azınlıktadır. Hanefilerle Şafiler arasında yoğun bir düşmanlık yaşanmakta, Şii gruplarıyla Kerrâmiyye mensupları, Mutatavvia ile Harici bakiyeleri gibi bazı aşırı gruplar arasında da çatışmalar sürmektedir. Böyle bir kargaşanın içinde oluşum göstermeye çalışan meşrep ancak X. yüzyıldan itibaren Horasan'ın dışına çıkarak İslam dünyasının diğer bölgelerine yayılmaya başlamış, Anadolu'nun fethinden sonra, heterodoks nitelikler taşıyan Kalenderîliğin etkisiyle kırsal kesimde, Kübreviliğin tesiriyle de şehirli bir tarikat olan Mevlevîlikte ve fütüvvet teşkilatı ile de esnaf tabakasında

³² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, Tomar-ı Turük-ı Aliye, Kısım-ı Sani, Devre-i Vusta Melamiliği, İstanbul 1338, s. 24; Abdülbaki Gölpınarlı, Melamilik ve Melamiler, Gri Yay. İstanbul 1992, s. 26; Ali Bolat, Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik, İnsan Yay. 2003, s. 19; DİA, Melamiye, C 29 DİA, 2004, s. 26.

etkili olmuş (Bolat, 2003: 19) ve çevresindeki büyük tarikatlardan etkilenmesi neticesinde ikinci dönem olarak kabul edilen, XV. yüzyılda Anadolu'da Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulan Bayramiyye tarikatı içinde yeniden zuhur etmiş ve Ömer Sikkînî ile birlikte Melamilik hiyerarşik bir kimliğe bürünerek tarikatlaşma sürecine girmiştir.

Bizim için önem arz eden ve günümüz Melamiliğinin esasını teşkil eden dönem ise özellikle Batı Anadolu'da da faailet göstermeye başlayan Melâmiyye-i Nûriyye dönemidir. Seyyîd Muhammed Nûru'l Arâbî (ö.1305/1888) tarafından kurulmuştur. Müceddidiyye-i Nakşibendiyye, Şa'bâniyye-i Halvetiyye, Ekberiyye ve Üveysiyye olmak üzere dört tarikattan hilâfet alan Muhammed Nûru'l-Arabî'nin melâmet çizgisi ve tarikat Harirîzâde tarafından, Nakşibendiyye'nin bir kolu olarak da değerlendirilmiştir (Bolat, 2014: 33).

Seyyîd Muhammed Nûru'l Arabî'nin fikirleri ile tarikatlar üstü bir meşreb olmaktan çıkıp tamamen müstakil bir tarikat haline gelen Melâmiyye-i Nûriyye'yi diğer tarikatlardan ayıran en önemli özellik, halkın beğenisini kazanmak için dış görünüşlerini süslemeye, toplum arasında ayırt edilmelerini sağlayan bir görünüşe sahip olmaya önem vermemeleridir. Diğer tarikatlara göre kıyafetleri ve hatta mezar taşları da farklıdır. Kendini beğenmişlikten şiddetle sakınan Melamiler, giyim kuşamlarında işaret maksadıyla hırka, taç gibi özel bir kıyafet kullanmamışlardır. Bu düstûr mezar taşlarına da yansımıştır. Bugün tarikatın izlerini sürebildiğimiz Kuşadası'nda Adalızade Mezarlığı'nda bulunan ve incelenen Melami mezar taşları bî-serapâ olarak adlandırılır. Melamiler son derece sade mezar taşları yaptırmışlardır. Bu mezar taşları, Melamilerin, başsız, elsiz, ayaksız olduklarını, yani canlarından geçtiklerini, kendilerini tamamen Allah'a teslim ettiklerini simgeler.

16

12'li Hece Ölçüsü

Yazı çeşidi: Celî Sülüs

Bir nev-civânın

Merkadidir bu mezâr

Ḥak ile yeksân eyledi tenin rüzgâr

Merḥûm Süleymân

Rûḥuna Fātiḥa

Sene 1130/1718

17

Yazı çeşidi: Celî Sülüs

El-Merḥûm

El-Ḥâc Muḥammed

Rûḥiçün Fātiḥa

Sene 1128/1717

	18
	Vezin: Mefā'ülün/ Mefā'ülün/ Fe'ülün
	Yazı çeşidi: Celî Sülüs
	Ziyâretten murâd olan
	Du'âdır bugün baña
	İse yarın sañadır
	Merhûm ve mağfûr
	El-Hâcî Muhammed
	Receb Şerîfiñ Onıncı
	Kerîmesi sa'atde
Dâr-ı dünyâdan dâr-ı beķōya	
İntikâl itdi rûhuna Fâtiha	
Sene 1132/1098	

2.10.1. Aydınlı Melami Şeyh ve Müritler

Nigâhî Çelebi: Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şuara* adlı tezkiresinde ve Beyânî Tezkiresi'nde şairin Aydınlı olduğu kaydedilmiştir. Tahsilini tamamlama fırsatını bulamayarak kâtip olmuş, Sultan Divanî (Divane Mehmed Çelebi) İstanbul'a geldiğinde ona intisap ederek Mevlevî olmuştur. Sonradan abdâllara katılarak Melâmîlik yoluna giren şair, H.940/M.1533 'de vefat etmiştir. Kaynaklarda sıkıntılı bir ömür sürdüğü de kayıtlıdır. Sehi Bey, şair hakkında sadece “hoş-tab'dur” demekle yetinir. Latîfi Nigâhî'nin kendini beğenen, gururlu bir kimse olduğunu, “kibir uğursuzdur” sözüne uygun olarak zamanla dimağına hâlel gelip kaşlarını ve kirpiklerini kesmek suretiyle Kalenderîlere karıştığını, hatta “*Hattın tırâş iderse ta'n itmenüz Nigâhî / Ehl-i kalemse n'ola dîvâne-râ kalem nîst*” diyerek kendi hâlini ortaya koyduğunu söyler. Latîfi şiirlerinin az olmasına ve zor bulunmasına rağmen şairliğindeki incelikle tanındığını ifade etmektedir. Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'inde iki, *Pervâne Bey Mecmuası*'nda üç şiiri bulunmaktadır.

3. BÖLÜM

3. TARİKAT MENSUBU KİŞİLERE AİT OLAN MEZAR TAŞLARININ İNCELENMESİ

Bu bölümde, tarikat mensuplarına ait olan mezar taşlarındaki bilgiler tablolarla ayrıntılı bir şekilde sınıflandırılmış, erkek isimleri, ünvanlar, akrabalık terimleri, meslekler ve ölüm tarihleri belirtilmiş, mezar taşları edebi şekil ve tezyinat açısından değerlendirilmiştir. Bulunan taşlar içerisinde en eski mezar taşı, Melami tarikatına mensup olan *Muhammed Beg*'in H. 1128/M.1717 tarihli taşıdır. Metinlerde tarikat şeyhleri ve müritler için *Hâcı, Kutbul Arifin, Şeyh Ekmel, Şeyhül Ekber, El-Hâc ve Şeyh* ünvanları kullanılmıştır. Ayrıca 18 mezar taşından Melamilik tarikatına mensup olan 1 tarikat kadın mezar taşı bulunmuştur. Bu mezar taşı içerisinde sülale ismi geçmemektedir ve kadının kimlik bilgileri de verilmemiştir. Genelde kadın mezar taşlarında önem arz eden özellik kadınların ve kızların isimlerinin tek başına zikredilmemesidir. Genel olarak kadın mezar taşlarında kadının ismi kocasının, kayınpederinin, babasının, nadir de olsa oğlunun isminden sonra zikredilir. Kocasıyla birlikte anılan kadın kocasının ismi zikredildikten sonra, “*zevcesi, halilesi, odalığı, haremi, ehli, kerimesi, pakizesi gibi isimlerle* anılır. *Cihân Zâde Hüseyin Bey kerimesi, Hâcı Küçük Ehli, Şîrevî Hamâmcı Hâcı Süleymânnî kerime-i pâkîzesi*”. Bazı zamanlarda kocasının ünvanı ile de anılmaktadır; “*Moqlâ kerimesi*” yine kocasının adıyla anılmadığı zamanlarda sülâlesiyle anılan kadınlar da bulunmaktadır; “*Dilli-zâde kerimesi*”. Kayınpederinin ismiyle anıldığında kadının ismi kayınpederinin isminden sonra verilir ve isminin önüne gelin nisbesini alır; “*Keçeci Hâcı Aḫmediḡ gelini*”, babasıyla birlikte anıldığında babasının adından sonra kızı denir ve ismi verilir; “*Hâcı Aḫmediḡ kıızı*”. Bazen oğlunun ismi söylenerek validesi denildikten sonra ismi zikredilir. Bazı mezar taşlarında da sadece kadının ismi verilir; “*Hâdice ruhuna fâtiḡa*”. Fakat tarikat mensubu kadına ait olan 18 numaralı mezar taşında kadının kocasının ismi verildikten sonra kadının ismi yazılmamıştır.

Tablo 3.1. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Mezar Taşlarındaki Kimlik Bilgileri Dizini

Mensup Olduğu Tarikat	Erkek İsimleri	Soy ve Aile Adları	Pâye, ünvan, sıfat	Akrabalık Terimleri	Mesleği, Görevi	Yer Adları	Ölüm Tarihi Hicri/Miladi	NO
Halveti								1
Halveti	Muhammed						1161/1750	2
Uşşaki								3
Uşşaki	Şah Hulûsi		Nazenin Uşşaki				1285/1868	4
Uşşakî	Hz. Şeyh-i Kâmil Ali Gâlib Vasfî		Kutbul Arifin				1266 /1850	5
Uşşakî	Ali	Zühdî Efendinin Biraderi		Birâderi	Hoca		1210/ 1795	6
Uşşakî	Ali Gâlib Vasfî		Şeyhül -Ekber				1266/1850	7
Uşşaki	Ahmed Efendi	M. Zühdî Efendinin Pederi Âlisi					1184/1210	8
Uşşaki	Muhammed Zühdî							9
	Sinan		Dede					10
Bektaşî	Muhammed	Osmân Kahya Oğlu	Hâcı	Oğlu			1263/1847	11
Kadiriyye	‘Âişe		Hâtûn				1173/ 1759	12
Rıfâî	Muhammed	Hâcı Veli Oğlu		Oğlu			1176/1762	13
Ma‘rifi	Ali Ferdi Baba							14
Mevlevî	Yahyâ	Rıdvân Ağânın oğlu		Oğlu		Girid-i Kandırevi	1266/1850	15
Melâmî	Süleymân						1130/1718	16
Melâmî	Muhammed		El-Hâc				1128/1717	17
Melâmi		Receb Şerîfî Onıncı Kerîmesi						18

3.1. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Şekil ve Tezyinat Açısından Değerlendirilmesi

Tarikat Tacları: Tac, şeyhlerin veya seyr-i sülukta belli bir mertebeye ulaşmış olan dervişlerin tarikatlara göre farklı şekil terk sayısı ve renklerdeki başlıkların adıdır. Tacın üst kısmına “kubbe”, başa geçen ve sarık sarılan kenarına “lenger”, ön kısmına “mihrap” adı verilir. Lengeri çevreleyen tülbende “ısabe”, ısbabenin sarkan uçlarına “taylasan”, denir. Tarikatına göre ısbabenin renkleri ve sarılış biçimi farklılık gösterir. Taçlar terklı veya terksiz oluşuna ve sayılarına göre birbirinden ayrılır ve pek çok sır barındırır. Aydın ve civarında da 8 farklı tarikat tacı bulunmuştur. Bu taşların terkleri, 8, 12 ve 40’tır. Her biri bir tarikatı temsil etmektedir.

Tablo 3.2. Tarikat Mensubu Zâtlara Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Şekil ve Tezniyâtı İle İlgili Dizin

Tarikatın İsmi	Tarikat Tacı	NO
Halveti	Halveti Tâcı	1,
Uşşakî	Uşşakî Tâcı	3,4,5 ,6,7,8,9
Bektâşi	Bektâşi Tâcı	11
Kadirlik		12
Nakşibendi	Nakşî Tâcı	2
Mevlevî	Mevlevî Tâcı	15
Melâmi	Bî-ser-a-pâ	16,17,18
Rıfâi	Rıfâ’î Tâcı	13
Ma’rifi	Ma’rifi Tâcı	14

3.2. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Edebi Şekil ve Metin Açısından Değerlendirilmesi

Tarikat mensuplarına ait olan taşlar incelendiğinde, 10 tanesinin Osmanlı Türkçesi ile geri kalan 5 taş ise Latin harfleriyle yazıldığı, Mevlevî tarikatı mensubu haricindeki kişilerin taşının Celi Talik, diğer tarikat mensuplarının taşının hattının ise Celi Sülüs olduğu, Nazilli Ervanlı Mezarlığı’nda bulduğumuz Uşşakî şeyhlerine ait olan 5 mezar taşının latin harflerle yazıldığı tespit edilmiştir. Bu kişilerin asıl taşlarını bulmak ise ne yazık ki mümkün değildir. Yine aynı mezarlıkta bir Halveti tarikatına mensup şeyhin ve Nazilli İncir Fabrikasının yakınlarındaki arsada Bektâşi zümresine mensup 1 mezar taşı, Sinan Dede türbesi içerisinde Nakşibendi tarikatına mensup bir kişinin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mezar taşı tarafımızdan bulunmuş, taşların sonunda herhangi bir hattat imzasına

rastlanmamıştır. Ayrıca 18 mezar taşından 4 tane taşın manzum, 7 taşın ise mensur metin olduğu tespit edilmiştir. Manzum şiirleri, tekrar ya da kopyayı içeren şiirler, kişiye özel tarih beyiti taşıyan şiirler ve tarih beyiti olmayıp aruzun belirli kalıplarıyla yazılmış şiirler olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Bu grup içerisinde tekrar ya da kopya içeren şiir bulunmamaktadır. Tarih beyiti taşıyan ve kişiye özgün olan sadece bir taş örneği bulunmaktadır.

Bu bâğ-ı fâni bir 'aceb cāy-ı kesirü 'l-ibtilā
Seyr itmeğe rāgıp olan elbet olur hüzn-i i 'tila
Her bir şafāsında keder her zevki içre müstetir
Aşub fitne vü zulm ü cevr her kariyyede züll-i incilā
Aslı Girid-i Kandirevi ya 'ni ki hepsin cāy-i veş
Rıdvān Ağānıñ oğlu kim nāmı gibi feza in 'ila
Virmiş tarik-i Halvetiyye destini ba-feyz-i Hakk
Hem bizim Yahya aziz ola o merd-i zu 'l-ala
Her bir nev-civan idi ebed yâdına gelmez idi derd
Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena fevt iğtila
Sırrı çıkınca harf-i sa tarihini yazdı kalem
Olsun şefi-i ruz-i haşr sultan-ı bezm-i kerbela (Foto: 15)

Aruzun farklı kalıplarıyla yazılan şiir örneklerini de bu zümre içerisinde görmek mümkündür;

Şā'im u kâ'im olub kırk yıl
Secde-i hâcâta vâz-ı cebîñ etdim
Sen dahı ey nur-i dem âkil ol
Eyle halvet ü zühd u takvâ u erbâñ
Olmasın ömrüñ hebâ ey caân-ı men
Kıl ita 'ât Hakkâ ol rûh-ı emîñ

Gel ziyāret eyle kabrim başına

Ey beni yād eyleyen ihvān-ı dīn

Ah edib Vasfī desin tarihi

Göçdi Zühdi Muhammed Fahr-ı dīn (Foto: 9)

Mezar taşları demirtaş olarak nitelenen, Allah'a Övgü İhtiva Eden Başlangıç İbareleri ile başlamıştır;

Hüve 'l-Hayyü 'l-Bākī, Hüve 'l-Bākī, Hüve 'l-Hallāku 'l-Bākī, El-Bākī.

Ölüye Kullanılan Dua Sıfatlarıyla devam etmiştir;

*Merhûm, Merhûm ve mağfûr, Merhûm ve mağfûrunleh, Merhûm, Merhûm ve mağfûr
El-Muhtâc İlā Rahmeti Rabbi 'l-Gafûr.*

Dua talebi kalıbıyla sonlanmıştır ve kitabenin sonuna ölüm tarihi eklenmiştir.

Rûhuna Fātiha, Rûhuna El-Fātiha, Rûhiçün Fātiha, Rûhiçün El-Fātiha.

Tarikat mensubu olan kadın mezar taşındaki, metin de tekrar ya da kopyayı içeren düşük de olsa aruz veznine göre düzenlenmiş olan, kalıplaşmış ve hazır şiiirdir.

Ziyāretten Murād Olan

Du 'ādır Bugün Baña

İse Yarın Sañadır (Foto: 601)

Mezar taşında, Allah'a övgü ihtiva eden başlangıç ibaresi kullanılmamıştır. Ölüye kullanılan dua sıfatlarından biri olan, “*Merhûme ve mağfûre*” ile devam etmiş ve dua talebi kalıbıyla “*Rûhuna Fātiha*” sonlanmıştır ve kitabenin sonuna ölüm tarihi eklenmiştir.

Aşağıdaki tablo da bahsi geçen manzum ve mensur metinlerin listesi ayrıntılarıyla sunulmuştur.

Tablo 3.3. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Edebi Şekil ve Metinlerle İlgili Dizini

	NO		
Arapça Mezar taşları	1,2, 10, 11,12,13,14,15,16,17,18		
Latin Harfli Mezar Taşları	3, 4, 5, 6, 7		
Celî Sülüs	1,8,9,10,12,13,14,15		
Celî Talik	8		
Hattat İmzası			
Manzum Mezar Taşları	Kullanılan Vezin	Tarih Beyiti Olan Mezar Taşları	NO
Şâ'im u kâ'im olub kırk yıl Secde-i hâcâta vâz-ı cebî'n eddim Sen dahı ey nur-i dem âkil ol Eyle halvet ü zühd u takvâ vü erbâîn Olmasın ömrün hebâ ey caân-ı men Kıl ita'ât Hakkâ ol rûh-ı emîn Gel ziyâret eyle kabrim başına Ey beni yâd eyleyen ihvân-ı dîn Ah edib Vasfî desin tarihi Göçdi Zühdi Muhammed Fahr-ı dîn			8
Bu fenâ dünyâda irmeğe kimse murâd İrenler irdiler ba'zı ba'zı murâd Bülbül feryâd ider bu kafesden uçmak Şimdi gördün irişdi her murâd Merhûm ve mağfûr Osmân Kahyâ Oğlu Hâcî Muhammedîñ rûhi için fâtihâ Sene 1263			11
Bu bâğ-ı fâni bir 'aceb cây-ı kesirü'l-ibtilâ Seyr itmeğe râgıp olan elbet olur hüzn-i i'tila Her bir şafâsında keder her zevki içre müstetir Aşub fitne vü zulm ü cevr her kariyyede züll-i incilâ Aslı Girid-i Qandrevi ya'ni ki hepsin cây-i veş Rıdvân Ağâniñ oğlu kim nâmi gibi feza in 'ila Virmiş tarik-i Halvetiyye destini ba-feyz-i Hakk Hem bizim Yahya aziz ola o merd-i zu'l-ala Her bir nev-civan idi ebed yâdına gelmez idi derd Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena fevt iğtila Sırrı çıkınca harf-i sa tarihini yazdı kalem Olsun şefi-i ruz-i haşr sultan-ı bezm-i kerbela	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün	Hayfa ki itdi sarsar-ı bad-ı fena fevt iğtila Sırrı çıkınca harf-i sa tarihini yazdı kalem	13
Bir nev-civânın Merkadidir bu mezâr Hak ile yeksân eyledi tenin rüzgâr			16

Tablo 3.3. Tarikat Mensubu Kişilere Ait Olan Erkek Mezar Taşlarının Edebi Şekil ve Metinlerle İlgili Dizini (Devamı)

Mensur Mezar Taşları	Mensur Mezar Taşlarında Seci	NO
Ziyâretten murâd olan Du'âdır bugün baña İse yarın sañadır Merhûm ve mağfûr El-Hâcî Muhammed Receb Şerîfî Onıçcı Kerîmesi sa'atde Dâr-ı dünyâdan dâr-ı bekkâya İntikâl itdi rûhuna Fâtîha Sene 1132/1798	Mefâ'ülün/ Mefâ'ülün/ Fe'ülün	18
Merkad-ı Şeyh Ekmel Şah Hulûsi Nazenin Uşşakî		3
Kutbul Arifin Gavsül Vasılın Tacül Aşıkın Sırrı Sultan Esrarı Cavidan Hz. Şeyhi Kâmil Ali Galib Vasfi K.S		4
M. Zühdî Efendinin Biraderi Hoca Ali Efendi		5
Merkad-ı Şeyhül Ekber Ali Galib Vasfi Halvetiyül Uşşakî		6
M. Zühdî Efendinin Pederi Âlisi Ahmed Efendi		7
Merhûm ve mağfûr Hâcî Velî Oğlı Muhammed		11
El-Merhûm El-Hâc Muhammed Rûhiçün Fâtîha		15

Tablo 3.4. Allah'a Övgü İhtiva Eden Başlangıç İbareleri

Hu
Hüvel Baki
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkı
Hüve'l-Hayyu'lezi Lâ Yemûd
Maşa'llah
Ah mine'l mevt

Tablo 3.5. Ölüye Kullanılan Dua Sıfatları

Merhûm ve mağfûr
El-Merhûm

Tablo 3.6. Dua Talebi Kalıpları

El-Fâtihâ
Rızaen' İllah el Fatiha
Rûhiçün Fâtihâ

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kadim bir yerleşim yeri olan Aydın, farklı pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, özellikle Türk hâkimiyetinin ardından kültürel ve düşünsel bağlamda gelişmiştir. Geniş perspektiften ele aldığımız takdirde pek çok kategoriye ayırabileceğimiz bu kültürel miras başlıkları arasında mezar taşları, mezar taşlarının terk sayılarından yola çıkarak tespit ettiğimiz tarikatlar ve bu tarikatlara mensup olan sufiler çalışmamızın ana konusunu oluşturmuştur.

Aydın'daki mezar taşları eski dönemlere kadar götürülebilir bir durumda olup her dönem inceleme açısından kıymet taşısa da, çalışmamızı, daha detaylı sonuçlar elde edebilmek adına XV. ve XIX. yüzyıllar arasında sınırlamış bulunmaktayız. Mezar taşlarında ise bu tarih XVII ve XIX. yüzyıl arasında sınırlandırılmış ve daha eski dönemlere ait taş ne yazık ki bulunamamıştır. Bunun pek çok siyasi, sosyal ve dini nedeni bulunmaktadır.

Çalışmamızda tarikat mezar taşları, oldukça detaylı bir şekilde kendisine yer bulmuştur. Öncelikle, mezar taşlarında verilen bilginin temellendirilmesi adına tarikatların Aydın'da ortaya çıkışı ile tarikat şeyhleri hakkında ansiklopedik ve biyografik bilgi verilmiştir. Özellikle Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmani*'si ve Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin yanı sıra şair tezkireleri ile vakıf ve arşiv belgeleri temel kaynaklarımızdandır. Ancak söz konusu kaynaklar, ele aldığımız biyografi çalışmaları konusunda tam anlamıyla yeterli olmamıştır. Zira bu kaynaklarda ele almış olduğumuz 600 mezar taşı kişi kimliğinden, ancak 18'i hakkında yazılı bilgi karşımıza çıkmıştır. Bu durumdan çıkarılacak sonuç ise biyografik kaynakların mezar taşı tespitine yardımından çok, tam tersine mezar taşı araştırmalarının biyografik veri tabanına dönüşebileceğidir. Ayrıca tarafımızdan bulunan sufilere ait mezar taşlarının üzerindeki bilgiler ve biyografik kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılmıştır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, Subiceli Mehmed Efendi'nin ölüm tarihi H.1261/M.1845 olarak verilmiştir. Fakat mezar taşı tarafımızdan okunmuş ve asıl tarihin H.1161/M.1748 olduğu kesinleşmiştir. Yine *Osmanlı Müellifleri*'i ve *Tuhfe-i Nâili*'de Ali Gâlib Vasfî Efendi'nin vefat tarihi H.1216/M.1801 senesi olarak kaydedilmiştir. Fakat burada verilen bilgi de yanlıştır. Şeyh Bıçakçı Ahmed Dede tarafından Nazilli'de Ervanlı Dede Mezarlığı'na nakledilen Ali Gâlib Vasfî Efendi'nin mezar taşında vefat tarihi H.1266 olarak verilmiştir. Bu karşılaştırma neticesinde vefat tarihleri düzeltilmiştir.

Biyografik bilgilerin verilmesinin esas nedeni de, bulunan mezar taşlarının, Aydın'daki tarikatların varlığına somut bir delil oluşturmasıdır. Kayıtlara göre inceleme alanımız olan dönemde Aydın vilâyetine bağlı bölgelerde 152 tekkenin olduğu görülmektedir. Bunlardan 48'i Nakşi, 38'i Uşşaki, 27'si Rıfai, 8'i Mevlevi, 8'i Tarık-i Nazenîn, 8'i Halveti, 8'i Kadiri, 4'ü Mısri, 2'si Marifi ve 1'i Şâzeli'dir. Aydın merkezde 1 Mevlevi tekkesi, 5 Kadiri tekkesi; Nazilli ve köylerinde 7 Uşşaki tekkesi; Bozdoğan'da 1 Uşşaki tekkesi; Çine'de 1 Uşşaki tekkesi bulunmaktadır. Bu dönemdeki bu tarz gelişmeler Aydın ve civarını önemli tasavvufi dini merkezlerden biri haline getirmiştir. Tarikat mezar taşlarına da örnek verecek olursak; Nazilli Ervanlı Mezarlığında 1 Halveti tacı, Nazilli Yeşil Türbe'de 1 Uşşaki tacı ve 5 Uşşaki şeyhi mezarı, Aydın Nazilli Dağ köyünde 1 Bektaşî Tacı, Adalızade mezarlığında 1 Kadiri tacı, Adalızade mezarlığında bir Rıfai tacı, Kuşadası Ali Ferdi Baba türbesinde 1 Marifi tacı, Adalızade mezarlığında 1 Mevlevi tacı, Melamilere ait 2 erkek bir kadın mezar taşı, bulunmuştur.

Çalışmamızda mezar taşları biçimsel ve içerik açısından da analiz edilmiştir. Divan edebiyatının temsil ettiği yüksek ve yazılı kültür ile halk edebiyatının yoğunlaştığı sözlü gelenek arasında bir köprü vazifesi gören Osmanlı mezar taşı geleneğinin, vazgeçilmez normlarından birinin de, başlıklar dışında taşı konuşuran, manzum ve mensur metinler olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda tarafımızdan bulunan tarikat mensuplarının mezar taşları üzerindeki metinler incelendiğinde özgün şiir olarak adlandırdığımız ve tarih beyitli şiirlerin yanı sıra kalıplaşmış şiirler de karşımıza çıkmıştır. Dini bir vecibe olan bu taşlar ve metinler sosyal statü ve mesleki statüye göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda tarikat mensubu olarak atfettiğimiz kişilerin mezar taşlarındaki manzum ve mensur metinler ile diğer zümrelere mensup olan kişilerin metinleri birbirinden ayrılmaktadır. Tasavvuf erbabı kişilerin mezar taşlarındaki şiirler özgün ve satır sayısı daha uzundur. Diğer zümrelerin mezar taşlarına ise genel olarak kalıplaşmış ve ısmarlama şiirler yazılmıştır. Ayrıca, XVII. ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde mensur metinler, manzum metinlere göre daha baskınken, XVIII. yüzyıldan itibaren manzum metinlerin sayısında artış gözlemlenmiştir. Söz konusu yüzyılların sonlarına doğru gelindiğinde ise, manzum metinler taşların dörtte üçünü kapsayacak kadar kuvvetli bir norm halini almıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız tüm mezar taşları, “*Hüve 'l-Ḥayyü 'l-Bākī*, *Hüve 'l-Ḥayyü 'l-lezī Lā-yemūd*, *Hüve 'l-Bākī*, *Hüve 'l-Hallāku 'l-Bākī*, *Hüve 'l-Mu 'īn*, gibi başlangıç ibareleri ile başlamıştır. Sonrasında da “*Merḥûm ve Mağfûr*, *Merḥûm ve mağfûrunleh*,

Merhûm ve mağfûru 'l-muhtâc illâ Rahmeti Rabbi 'l- Ğafûr, Merhûm” şeklindeki ölüye kullanılan dua sıfatlarıyla devam etmiştir. Ve dua talebi “*Rûhuna Fâtiha, Rûhuna El-Fâtiha, Rûhiçün Fâtiha, Rûhiçün El-Fâtiha*, kalıbıyla sonlanmış ve kitabenin sonuna ölüm tarihi eklenmiştir.

Mezar taşlarında, geçen yüzyıllarla birlikte yaşanan ilginç bir gelişme de mezar taşlarının üzerine nakşedilen “*Āh mine 'l-mevt*”, ifadesidir. “*Ölüm ve ölümün hallerinden âh*” manasına gelen bu tabir, bir yakarıştan çok, bir feryat niteliğindedir. Nitekim Hans-Peter Laqueur, “*âh mine 'l-mevt*” ifadesinin yaygınlaşmasıyla ilgili, “*geleneksel İslami bakış açısına göre ölümü daha güzel bir yaşama geçişin yolu olarak göstermek yerine, Batı düşüncesinin etkisiyle, ölenin arkasında bıraktıklarının üzüntüsünü ve ayrılışın verdiği acıyı dile getirmekte*” olduğu tespitini yapmıştır. Bu yönüyle tarikat mezar taşlarının diğer zümrelere ait olan mezar taşlarından ayrıldığı görülmektedir. Tarikata mensup olan zatlar, ölümle aralarında düşünsel bir bağ kurmuşlar ve böylece ölümün ebedi hayatı inşa etmesine zemin hazırlamışlardır. Ölüm karşısında mahcup, korkak ve zelil bir duruş sergilemekten öte ihtiyari ölüm dedikleri nefsin isteklerine gem vurabilme gayretleriyle ölümü bir düğün, bayram, sevinç ve sevgiliye kavuşma günü olarak görebilmeyi başarmışlardır. Onlar, ölümü sadece âhirete yatırım vesilesi olarak görmemiş hayatı/dünyayı anlamlı kılabilmek için büyük ölçüde bu kilit kavramdan istifade etmişlerdir. Sufiler, ölümü yok oluş şeklinde anlamamışlar aksine gerçek var oluşa açılan bir kapı olarak görmüşler ve Allah’a övgü ihtiva eden başlangıç ibarelerinde, *Hüve 'l-Hayyü 'l-lezî Lâ-yemûd, Hüve 'l-Bâķî, Hüve 'l-Hallâķu 'l-Bâķî, Hüve 'l-Mu ĩn*, ifadelerini kullanmışlardır.

Biçimsel ve içerik açıdan değerlendirmemizin ardından genel izlenimlerimizi ortaya koyacak olursak; kültür varlıklarımız arasında önemli bir yere sahip olan mezar taşları, ne yazık ki yeterli ilgiyi görememekte ve gerek eski mezar taşlarının toplanarak depolara ya da duvar kenarlarına bırakılması, gerek bilinçsizce yapılan çalışmalar neticesinde mezar taşlarının önemini yitirmeye başlaması, gerekse ahalinin mezar taşlarına sıradan bir taş muamelesi yaparak onları şahsi işlerde kullanması, bu nadide eserlerin yok olma sürecini hızlandırmıştır. Mezar taşlarının bazen ev, temel, kuyu, duvar, set, hatta badana için mermer tozu, kaldırım, kapı eşığı gibi yerlerde kullanılmasının yanı sıra define amacıyla tahrip edilmesi de ciddi bir sorundur. Bu bağlamda, çalışmamızda ele aldığımız mezar taşlarının değerlendirmesinden görüleceği üzere, Aydın elindeki mezar taşları, Aydın tarihinin en önemli vesikalarındandır. Bu nedenle de söz konusu kıymetli mirasa ciddiyetle yaklaşılmalı

ve mezar taşları ile ilgili çalışmalara, bir mezar taşı külliyyatından ya da arka arkaya dizilen bir kitabe envanterinden ziyade zamanın ruhunu yansıtan birer edebi eser olarak yaklaşılmalıdır. Nitekim çalışmamız da bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış ve Aydın mezarlıklarının ele aldığımız süreç zarfındaki niteliği, alan çalışmasının yanı sıra ikinci el kaynaklarla da beslenerek yazıya dökülmüştür. Ayrıca tablolar aracılığıyla da, tespit ettiğimiz istatistikler, bilimsel bir surette ortaya konulmuştur. Bunun, ilkesel olarak belirli bir tarihi bütünlüğü olabileceği düşünülen her Osmanlı Mezarlığı için yapılabilecek, hatta yapılması gereken bir işlem olduğuna inanmaktayız. Taşların şeklinden ölümlerin kimliklerine, kitabenin formatından kalıp formüllerin kullanımına, gömü tarihinden serpuş şekline kadar mezar taşlarından ve mezarlıktan çıkarılabilecek her unsuru bir dizinleme sürecine tabi tutarak mezarlığın bütün olarak incelenmesini mümkün kılacak verileri de ortaya koymak suretiyle, Aydın'ın kültürel zenginliğine bir nebze de olsa katkı sunmak, çalışmamızın temel şiarı olmuştur.

5. KAYNAKLAR

- Akbayar, N. (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî Ünlüleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayıncılık.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*. Ankara: Barış Yayınevi.
- Akın, H. (1987). *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. İstanbul: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akkuş, M. ve Yılmaz, A. (2006). *Sefîne-i Evliya*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Armağan, M. (2009). *Ege Tarihi Coğrafyası-Boylar, Aşiretler, Obalar, Kentler, Köyler, Tarihi Semtler*. İzmir: Efe Ofset Yayınevi.
- Aşkar, M. (1999). “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 536-560.
- Azamat, N. (2001). “Kâdiriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24(2), 131-136. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, 2(3), 279-304.
- Barkan, Ö. L. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Türkler Dergisi*, 9(2), 279-504.
- Barkey, K. (1999). *Eşkıyalar ve Devlet - Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Çev. Zeynep Altıok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baş, E. (2009). *Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi’nde Bulunan Mezar Taşları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Baş, G. (2012). “Mardin’de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları”. *Bilig Dergisi*, 61 (2), 31-46.
- Baş, M. Ş. (2014). *Aydınlı bir Uşşakî Şeyhi Ömer Hulûsî ve Dîvân’ı, Osmanlı Kaynak Metinleri*. İstanbul: Okur Akademi Yayınları.

- Bolat, A. (2003). *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*. İstanbul: İz Yayınları.
- Bozkurt, N. (2009). “Sikke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37 (2), 185-186.
Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bulut, A. (2016). “Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgate Dair El-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (23), 275-291.
- Caferov, Y. (2010). “Seyyid Ali Es-Sabit Er-Rifai Ve Kisve-İ Ma'rifi Adlı Risalesi”. *Tasavvuf İlmi Ve Araştırma Dergisi*, 25(2), 145-195.
- Ceyhan, S. (2011). “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşakî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 113-172.
- Ceyhan, S. (2015). *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çavuşoğlu, R. (2017). “Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin Dîvân'ı Üzerine”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1-18.
- Çiftçioğlu, İ. (2005). “Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa”. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 56-73.
- Çilli, B.R. (2003). *Uşşakîlik*. Antalya: Güneş Ofset Yayınları.
- Darkot, B. (1986). *Aydın*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demirdaş, Ö. (2012). “Tasavvuf Tarihinde Halvet Ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü”. *Ekev Akademi Dergisi*, 16 (53), 132-145.
- Develioğlu, F. (2007). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- Dukas. (1956). *Bizans Tarihi*, (Çev. VI. Mirmiroğlu), İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Emecen, F. (1991). *Aydın*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayıncılık.
- Erdoğan, M. A. (1994). *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. İzmir: Akademi Kitapevi.
- Eren, R. (1990). *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*. Çanakkale: Grafik Sanatlar Matbaacılık.

- Ergun, S.N. (1942). *Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayıncılık.
- Ergun, S. N. (1944), *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: İstanbul Maarif Kütaphanesi.
- Fragar, Robert (2005). *Kalb, Nefs ve Ruh*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Fragar, R. (2015). *Sufî Terapistin Sohbet Günlüğü*. İstanbul: Sufî Kitap Yayıncılık.
- Gökbel, A. ve Şölen, H. (1936). *Aydın İli Tarihi-Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar*. İstanbul: İhsan Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*. İstanbul: Eti Yayınevi.
- Göyünç, N. (1991). *Osmanlı Devleti'nde Mevleviler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Günay, A. (2017). “Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri”. *Universal Journal of Theology*. 2 (4), 289-301.
- Gündüz, İ. (1989). *Osmanlı Devlet ve Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Elips Kitapları Yayınevi.
- Güney, A. (1997), *Halvetilerde Musiki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haykıran, R.K. (2016). İbrahim Halveti Hazretlerinin Yetiştığı Ortam: XIX. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'nun Kültürel ve Fikri Durumu. Konur, H. (Editör). *Kuşadalı İbrahim Halveti ve Kuşadası ve Çevresinde Tasavvufî Hayat içinde* (13-20), İzmir: Tıbyan Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2008). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatları*. İstanbul: Sır Yayınları.
- Kaya, S. (2009). “17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamzael-Aydını'nın Risalesi”. *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 14(26), 97-112.

- Kılıç, A. (2001). “Ma’rifi Tarikatı ve Kuşadası Şeyhi Ferdî Baba’nın Aruzla Yazılmış Bazı Şiirleri”. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 121-134.
- Köprülü, F. (1984). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köse, F. (2012). *İstanbul Halveti Tekkeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kuruüzüm, H.(1991). *Süleyman Rüşdi*. Denizli: Merhaba Dizgi Merkezi Yayınları.
- Maden, F. (2016). “Girit’te Bektaşî Tekkeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 79 (2), 17-59.
- Mansel, A.M. (1995). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Noyan, B. (2000). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Bektaşilik ve Bektaşilik Ahlakı*. İstanbul: Ardıç Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî-Bektaşî İnancının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2011). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1997). *Kuşadalı İbrahim Halveti*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Stewig, R. (1970). *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*. (Çev: Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sami, Ş. (2009). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Selvi, D. (2007). *Kaynaklarıyla Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Semiz, K. (2010). *Semiz-zâde Süleymân Rüşdî Efendi ve Divânı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sepetçioğlu, T. E. (2011). *Girit’ten Anadolu’ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı, Ankara.
- Strabon. (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Şimşek, H. (2002). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, S. (2007). “Doğu Akdeniz’de tahrip olan bir kültür mirası: Girit’te Tarikatlar Ve Tekkeler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32(2), 213-244.
- Şimşek, S. (2008). “Avrupa İle Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu’da Tarikatlar ve Tekkeler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32(4), 251-310.
- Şimşek, S. (2014a). *Âsâr-ı Aşk Dede Ömer Ruşeni*. İstanbul: Buhara Yayınları.
- Şimşek, S. (2014b). *Dünden Bugüne Girit’te Türk Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Tahralı, M. (2008). Ahmed Er-Rifâî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24(2), 127-130. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tatçı, M. (2013). *Halveti Şabânî Yolunun Adâbı Miyâr-ı tarikat*. İstanbul: H Yayınları.
- Tavukçu, O. (2000). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev: Ali Suat). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Tuna, Ü.(2003). *Hamza b. Turgut el-Aydîni ve Kitâbü’l-Mesâlik Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uğur, A. (2003). “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(2), 154-172.
- Uludağ, S. (1997). “Halvet”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15(2), 387-388. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). “Halvetiyye”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15(2), 128-130. İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Uzun, M. (1982). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, H. (2003). *Rûşenî Ömer Dede'nin Çoban-nâme Mesnevisi (İnceleme metin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ünal, R.H. (2002). *Birgi (Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vatin, N. (2004). *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*. (Çev: Tülin Altınova). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Witteck, P. (1944). *Menteşe Beyliği*. (Çev: Orhan Şaik Gökyay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, A. F. ve Özen, İ. (1972) *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları.
- Yazıcı, T. (1951). *Şeyh İbrahim-i Gülşeni, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*. DTCF Doktora Tezi, Ankara.
- Yüksel, M. (2010). *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: La Kitap Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Bircan KAYACAN

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir / 31.07.1995

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (2013-2017)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

e-posta Adresi : bircan-kayacan@hotmail.com

Tarih : 04.07.2019